Three decorative circles in shades of blue and purple are arranged vertically on the left side of the cover. Each circle has a white dot in its center, and a thin line extends upwards from the dot. The background consists of light blue, wavy, vertical stripes.

**ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ
ОСОБЕНОСТИ У ДЕЛИМА СРПСКИХ ПИСАЦА И
НАСТАВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ**

**Јелена СТЕВАНОВИЋ
Јадранка МИЛОШЕВИЋ**

Београд, 2019.

ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Рецензенти

проф. др Миланка БАБИЋ
проф. др Емина КОПАС-ВУКАШИНОВИЋ
проф. др Тиодор РОСИЋ

Напомена. Публикација *Лексичко-семантичке особености у делима српских писаца и настава српског језика и књижевности* представља резултат рада на пројектима *Од иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву* (бр. 179034) и *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије* (бр. 47008) чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2019).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.3::811.163.41

371.3::821-82

821.163.41.09:811.163.41

СТЕВАНОВИЋ, Јелена, 1976-

Лексичко-семантичке особености у делима српских писаца и настава српског језика и књижевности / Јелена Стевановић, Јадранка Милошевић. - Београд : Институт за педагошка истраживања, 2109 (Београд : Кућа штампе плус). - 223 стр. : илустр. ; 24 см. - (Библиотека Истраживачки радови / [Институт за педагошка истраживања] ; 99)

"Публикација *Лексичко-семантичке особености у делима српских писаца и настава српског језика и књижевности* представља резултат рада на пројектима 'Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву' ... и 'Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије'..." --> прелим. стр. - Тираж 300. - О аутору: стр. [217]. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз свако поглавље. - Библиографска забелешка: стр. [219]. - Регистар.

ISBN 978-86-7447-146-3

1. Милошевић, Јадранка, 1965- [аутор]

а) Српски језик -- Настава -- Методика б) Књижевност -- Настава -- Методика
в) Српска књижевност -- Језик

COBISS.SR-ID 279297292

**ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ У ДЕЛИМА СРПСКИХ ПИСАЦА
И НАСТАВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ**

Издавач
Институт за педагошка истраживања

За издавача
Николета ГУТВАЈН

Аутори
Јелена СТЕВАНОВИЋ
Јадранка МИЛОШЕВИЋ

Технички уредник
Јелена СТАНИШИЋ

Дизајн корица
Бранко ЦВЕТИЋ

Програмски прелом и штампа
Кућа штампе плус
www.stampanje.com

ISBN 978-86-7447-146-3

Тираж
300

**ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ
ОСОБЕНОСТИ У ДЕЛИМА СРПСКИХ ПИСАЦА И
НАСТАВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ**

**Јелена СТЕВАНОВИЋ
Јадранка МИЛОШЕВИЋ**

Београд, 2019.

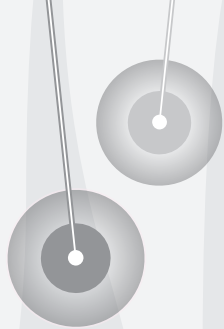
ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Рецензенти

проф. др **Миланка БАБИЋ**
проф. др **Емина КОПАС-ВУКАШИНОВИЋ**
проф. др **Тиодор РОСИЋ**

Напомена. Публикација *Лексичко-семантичке особености у делима српских писаца и настава српског језика и књижевности* представља резултат рада на пројектима *Од подстицања иницијативе, сарадње и стваралаштва у образовању до нових улога и идентитета у друштву* (бр. 179034) и *Унапређивање квалитета и доступности образовања у процесима модернизације Србије* (бр. 47008) чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (2011–2019).

СР

САДРЖАЈ

- 7 ПРЕДГОВОР
- 11 ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ У ДЕЛИМА БУРЕ ДАНИЧИЋА
- 21 ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРИПОВЕТКЕ
МРАЧАЈСКИ ПРОТО ПЕТРА КОЧИЋА
- 45 ЈЕЗИЧКА ОБЕЛЕЖЈА У РОМАНУ *СЕОБЕ 1*
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ: ЛЕКСИЧКИ ПЛАН
- 75 ЛЕКСИЧКА СРЕДСТВА У ФУНКЦИЈИ СТИЛИЗАЦИЈЕ У ДЕЛУ
ДОЖИВЉАЈИ НИКОЛЕТИНЕ БУРСАЋА БРАНКА ЂОПИЋА
- 91 ДЕЧЈА ЛЕКСИКА У ЗБИРЦИ ПРИЧА *ДЈЕЦА СА ГРАНИЦЕ*
ЖЕЉКА ПРЖУЉА: СТРУКТУРНА АНАЛИЗА
- 107 ЗНАЧЕЊА АОРИСТА У РОМАНУ *СУМЊА У БИОГРАФИЈУ*
РАДОСЛАВА БРАТИЋА

САДРЖАЈ

- 123 ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У ДЕЛИМА
ЕМИРА КУСТУРИЦЕ: ИМПЕРАТИВ
- 135 ЛЕКСИЧКИ СЛОЈ У РОМАНУ *ДОРОТЕЈ* ДОБРИЛА НЕНАДИЋА
- 153 НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ЛЕКСИКЕ У ПОЕЗИЈИ РАТКА МАРКОВИЋА
РИЋАНИНА: ЗБИРКА ПЕСАМА *РУВИМОВЕ ВАСКРСНЕ ВЕРИГЕ*
- 167 АСОЦИЈАТИВНА ЛЕКСИКА У ПОЕЗИЈИ МИЛОША ЈАНКОВИЋА
- 185 ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА У
КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКИМ ДЕЛИМА: МЕТОДИЧКИ АСПЕКТ
- 219 О АУТОРИМА
- 219 БИБЛИОГРАФСКА ЗАБЕЛЕШКА
- 221 ИНДЕКС АУТОРА

ПРЕДГОВОР

Анализа књижевноуметничког дела не може бити потпуна уколико се мимоиђе проучавање организације и естетских функција језика којим је дело написано, јер се једино тако може спознати природа језика уопште, поетског језика и књижевног дела у целини, као и њиховог међуодноса. Нити књижевно дело, као један од видова информације, нити људска комуникација у свим другим доменима, бар када је реч о природним језицима, не може без правила која су карактеристична управо за ове семиотичке системе. Стога би настојање да се литерарно дело објасни изван система основних средстава која га конституишу заправо представљало недовршену схему.

Различити типови језичких извора могу бити употребљени приликом творбе књижевноуметничког текста. Међутим, независно од дате језичке поливалентности, језичка структура сваког литерарног дела садржи неколико слојева, односно сам језички слој књижевног дела је стратификован (вишеслојан). Посебно место, неспорно је, припада лексичко-семантичком аспекту (слоју) језика литерарног стваралаштва, будући да је суштински значајан за свстраније сагледавање књижевног текста у целини и будући да указује и на мање видљиве везе између писца и његових поступака.

Посматрано у образовном контексту, тумачење језика књижевног дела и разоткривање његових језичких слојева у функцији је реализовања једног од основних задатака, односно достизања образовних исхода наставе српског језика и књижевности: неговање и развијање језичке, читалачке и књижевне културе ученика. Настава датог предмета може бити ефикасна једино ако се инсистира на садејству језика и књижевности, јер је књижевно дело – као врхунски израз језичког стваралаштва, остварено језичко-стилским средствима, којима се изграђује и књижевни и језички укус ученика. Поред тога, ниједна језичка појава

.....
не би требало да се изучава изоловано, већ у контексту у којем се остварује њена функција, тј. у свакој погодној прилици требало би знања из језика ставити у функцију тумачења текста.

Књига *Лексичко-семантичке особености у делима српских писаца и настава српског језика и књижевности* усмерена је, управо, на примену лингвостилистичког приступа у разматрању одабраних књижевноуметничких дела, као и на сагледавање дидактичких могућности приликом методичке обраде анализираних текстова. Овом публикацијом желимо да укажемо на различите аспекте лексичко-семантичког, тј. значењског плана језика уметничког стваралаштва, на његову изразиту улогу у разумевању поруке и поуке књижевног текста, али и да скренемо пажњу на значај и функцију лексичко-семантичког слоја поетског језика приликом анализирања литерарних дела у основношколској и средњошколској настави српског језика и књижевности. Запрво, један од циљева ове књиге јесте да се појача свест о настави српског језика као живом процесу и о лексичкој семантици/лингвостилистици као једном од битних чинилаца тог процеса.

Корпус издвојених књижевноуметничких дела је одабран тако да га чине писци који припадају различитим епохама: почевши од писца утемељујућег значаја, преко писаца српске модерне, експресионизма и послератне књижевности, до савремених српских писаца. Оваква структура заснована је на интегративном сагледавању и повезивању историјског и савременог у језичким истраживањима. Наиме, садржај корпуса би требало да омогући да се особености поетског језика савремених српских писаца могу самеравати са стилем и језиком канонских писаца.

Садржај књиге је састављен из три тематска блока која чине студије из лексичке семантике, синтаксостилистике и методике наставе српског језика и књижевности. У оквиру прва два темата обрађене су лексичко-семантичке и морфосинтаксичке јединице са стилистичког аспекта. Заправо, разматране су функције и значења маркираних јединица, односно стилске доминанте које се тичу лексике и њеног раслојавања у делима српских писаца, као и употреба и значење одређених глаголских облика. Трећи темат је посвећен методичкој разради појединих тема (лексичких, лексичко-семантичких) у настави српског језика и књижевности на примерима анализираних књижевних дела која су саставни део обавезног (али могу чинити и изборни део) наставног плана и програма/програма наставе и учења за српски језик и књижевност за основну и

.....

средњу школу. За егземплификацију су методички разрађене поједине претходно обрађене теме, при чему су презентоване и њима одговарајуће методичке апликације. У свим апликацијама указано је на примену савремених метода рада које подразумевају добру припрему за сваку наставну јединицу и које уместо пасивне улоге даје ученику проактивну улогу омогућавајући му да трага за знањем на разним нивоима језика, да самостално закључује о различитим аспектима значења речи и да их повезује са много ширим културолошким појавама, што доприноси и развијању и унапређивању његове језичке културе и комуникативне компетенције, али и досезању вишег нивоа културе уопште. Поред тога, дате методичке стратегије могу послужити као образац за изучавање језика и стила било ког писца, али могу бити и модел за будући стваралачки приступ у иновативном изучавању књижевноуметничких дела у настави српског језика и књижевности.

Књига обједињује заједничке области интересовања коаутора. Наиме, подстицај за њено конципирање представљало је вишегодишње разматрање лексичко-семантичких питања оба аутора, како у домену лексичко-семантичког развоја деце (ученика), тако и у контексту изучавања лексичке семантике у поетском језику, али и лексичке семантике (лексикологије) у наставној пракси.

Публикација *Лексичко-семантичке особености у делима српских њисаца и наштава српског језика и књижевности* представља један од начина сагледавања тема и питања из области лексичке семантике и лингвостилистике у теорији, али и у наставној пракси. Намењена је свим поштоваоцима уметности речи и читаоцима који су заинтересовани за српски језик и књижевност.

Аутори се захваљују свима који су помогли у објављивању ове књиге. Срдачне речи захвалности упућујемо рецензентима – проф. др Миланки Бабић, проф. др Емини Копас-Вукашиновић и проф. др Тиодору Росићу – на пажљивом читању рукописа и корисним препорукама. Такође, захваљујемо се проф. др Милошу Ковачевићу за несребичну помоћ и вредне сугестије које су у значајној мери допринеле квалитету књиге.

У Београду,
августа 2019. године

Јелена Сивановић
Јагранка Милошевић

ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ У ДЕЛИМА ЂУРЕ ДАНИЧИЋА

УВОД

Рад Ђуре Даничића био је усмерен у неколико праваца: на филолошке студије, изучавање и опис старих споменика наше културе, на историју језика, лексикографију, на критику итд. Такође, веома је много труда уложио у изграђивање и успостављање норме српског књижевног језика.

Ђура Даничић био је први који је научним аргументима доказао исправност Вукове реформе српског језика и правописа због чега се поред свога учитеља, Вука Караџића, сматра творцем српског књижевног језика. Заправо је Даничић, од свих Вукових следбеника и сарадника, највише допринео да се Вукова реформа усвоји још за време Вуковог живота, када је, како примећује Јовић, борба била најжешћа (Јовић, 1981).¹ Борбу је наставио и након Вукове смрти и до краја свог живота је радио на дограђивању и усавршавању предложенога а потом и усвојенога модела. О улози Ђуре Даничића у развоју српског књижевног језика Симић и Јовановић истичу и следеће: „Ширење народне основице у свим правцима заправо је значило и раслојавање књижевног језика... Томе свему придружује се још један значајан моменат који је погодовао не само разграничењу књижевног језика од народне основице, већ и стабилизацији народне културе... Строгом селективношћу, и одбојношћу према ‘провинцијализму’, Даничић је био тај који је изазвао преврат... Еволуцијски заокрет и могао је настати у тренутку када су постојали јасни критеријуми разграничења између елемената који конституишу ‘опћену правилност’ књижевног језика и оних који делују против ње. А Даничић

¹ Даничићев рад на изграђивању књижевног језика, читамо даље код Јовића, маестралнога је карактера. „Оно што је он учинио спада у врхунска достигнућа наше културе. Он је заједно са Вуком градио и дао физиономију класичном обрасцу књижевног језика...” (Јовић, 1981: 128).

је једини могао изградити те критеријуме на свом уверењу о величини Вуковој, и генијалном осећају шта је ‘исправно’, а шта не’ (Simić i Jovanović, 2002: 72–73).²

О делу Ђуре Даничића писали су многи, између осталих и: Павле Ивић у раду *Улоја и заслуге Ђуре Даничића* (Ivić, 1990),³ Радосав Бошковић у *Кашејорија старих српских личних хипокористика тииа Андре, Андреја у интјерјурејацији Даничића и друјих* (Bošković, 1981), Асим Пецо у раду *Даничић као акценјолој* (Ресо, 1981), Милка Ивић у раду *Даничић синјаксичар – у свом времену и данас* (Ivić, 1981), Александар Младеновић у раду *Даничићева филолошка арјументјација исјравностии Вукове реформе књижевној језика и јравојиса* (Mladenović, 1981) и други. Премда су о Даничићевом језику и стилу написани бројни радови, нешто је мање оних који се тичу лексичког слоја његових дела и његових лексикографских прилога.

С тим у вези, циљ рада је да се укаже на статус позајмљеница,⁴ превасходно турцизама, у делима Ђуре Даничића и да се статус позамљеница у његовим делима упореди са стањем у речницима Вука Караџића. Корпус чине *Ојлег рјечника хрвајскоја или срјскоја језика* (Daničić, 1878), *Рјечник хрвајскоја или срјскоја језика гео I⁵* (Daničić, 1880) и *Раји за срјски језик и јравојис* (Daničić, 1847), као и Вуков *Срјски рјечник* из 1818. и из 1852. године. При томе, узјемо у

- 2 Расправљајући о Даничићевом полемичком и научном стилу, Симић закључује да је Даничић заправо зачетник и творац стилске структуре српскога књижевног језика. Поред тога, разматрајући у чему је садржана снага Вуковог и Даничићевог израза у односу на њихове противнике, аутор указује на следеће: „... обојица располажу конзистентном мишљу и јасним изразом. И друго, али никако мање важно: они отварају многа асоцијативна поља куда креће мисао читаочева, и где налази имплицитна објашњења, потвред и подршку главној идеји. Лексика, фразеологија, па и синтакса њихова језика служе у свему томе као релеји, каналишући мисао и усмеравајући пажњу увек ка доминантама, никада устрану. У њихову тексту увек се зна шта се хоће, док у тексту њихових противника нема те јасноће ни у рашчлањавању мисли, ни у повезивању идеја (Simić, 1997: 5–8).
- 3 Указујући на значај Даничићевих научних послова, Ивић констатује да је његов „тротомни *Рјечник из књижевних старина српских*, објављен 1863/1864. године, положио темеље многим језичким истраживањима, али и историјским. Ту су се нашле на једном месту све тада познате потврде за сваки средњовековни правни, економски или административни термин...” (Ivić, 1990: 247).
- 4 О употреби термина за реч преузету из неког страног језика, констатује Ђорић, у сербокроатистичкој литератури сретали су се разни двочлани и једночлани називи: од двочланих – *сјрана реч/ријеч, јуђа реч/ријеч, јојајмљена реч/ријеч, јосуђена реч/ријеч, усвојена реч/ријеч, инјтернационална реч/ријеч, сјрана лексема/сјрани лексем и сл.*, а од једночланих: *јуђица, јојајмљеница, јојајмица, јосуђеница, инјтернационализам, варваризам*. Својим дугим трајањем и раширеношћу издваја се термин *јуђица*. У новије време, истиче Ђорић, српски лингвисти све чешће употребљавају термин *јојајмљеница*, истискујући њоме дублетну форму *јојајмица* (Šođić, 2009: 77).
- 5 *Рјечник хрвајскоја или срјскоја језика ЈАЗУ (RJA)* је публикован у двадесет и три тома, и обухвата грађу од почетака српске писмености до савременог доба. Међутим, у његов корпус нису ушли сви релевантни књижевно-историјски извори, нити је ексцерпција доследно спроведена чак и онда када се дела налазе на списку извора (Petrović, 2013).

обзир не само основну одредницу, већ и све оне које са њом чине тзв. лексичко гнездо. Основни критеријум је лексички (бројност лексема, извор, припадност одређеном тематском кругу), а поткритеријум је семантички. Позајмљенице ће бити разматране у поменутиим делима редоследом којим су она управо наведена.

ОГЛЕД РЈЕЧНИКА ХРВАТСКОГА ИЛИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА: ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ

Године 1878. изашао је Даничићев *Оглед рјечника хрватскога или српскога језика*.⁶ Према да је у почетку било полемике у вези са започињањем рада на овом речнику,⁷ његовом аутору је брзо стигло одобрење да започне посао, констатује Ивић, и он је приступио системској обради одредница (Ivić, 1990). На самом почетку је једна од најсложенијих и најтежих, не само код нас, већ и у другим словенским језицима, лексичких јединица – реч *а*, односно читав низ језичких појава које се означавају првим словом нашег алфабета, док је на крају реч *диће*. У Огледу се налази неколико речи преузетих посредством турског језика, односно у *Огледу* је Даничић унео следеће турцизме који уједно представљају најбројније позајмљенице у овом делу: *ага*, *алаи*, *бајаи*, *бајач*, *бајачица*, *бајалица*, *башчица*. Под турцизмима у овом раду подразумевамо искључиво оне лексеме поред којих је аутор ставио одредницу о пореклу речи из турског језика, тј. којима је доделио техничку скраћеницу *тур*. Анализирајући значење одреднице *а*, као и одреднице *десједи* и *дацаи*, Даничић је употребио и турцизам *душманин*, *бенџилук*, *ђоаи* и *јаруа*. Дате одреднице заправо потврђују да су позајмљенице у српски језик улазиле путем контакта народа, тј. путем језичких контаката што се превасходно односи на лексеме из турског језика.

Бохемизам је *десјега*, али, како Скок констатује, то је реч прасловенска и свесловенска и представљала је део лексичког наноса у српском језику који је Даничић проучавао и чије је особине одређивао. Скок додаје да се ова реч данас

6 Године 1867. Даничић је замислио грандиозан план: да изради исцрпан историјски речник српскохрватског језика, од првих писаних споменика до његовог времена. Даничићев *Оглед рјечника хрватскога или српскога језика* изашао је 1878. године, а 1880. године изашла је прва свеска. „Године 1882. смрт је прекинула Даничића код речи *чодо*. Део речника који је он обрадио обухвата преко 1000 страница великог формата непарелом” (Ivić, 1990: 247).

7 Карактеристичан став о функцији коју речник има за један народ износи Пецо: „Рјечник једног народа нуди подоста података и о историји тога народа. То потврђују и рјечници нашега језика... Сваки наш рјечник, од оних најстаријих па до оних који се данас пишу, одсликава вријеме и епоху. У њима ћемо, почесто, срести много података о којима може и историја да ћути” (Ресо, 1995: 47).

осећа као песничка реч, као и да је настала од индоевропских језичких средстава у прасловенско доба (Skok, 1971).⁸

Анализирајући одредницу *бацаџи* и лексему *а*, Даничић је употребио следеће речи чији је језик давалац италијански: *фалиниа* у значењу мана, погрешка, недостатак, *солдин* у значењу ситан новац. Такође, забележио је и генитив множине грцизма *идиом – идиома*.

У *Опегу рјечника хрвајскоја или срџскоја језика* Даничић није изоставио ни речи које су у наш језик ушле посредством латинског језика. Притом, употребљавао је и синтагме/латинске изразе како би дефинисао и објаснио значење појединих одредница, али и просте, изведене и сложене речи. Једини романизам у поменутом речнику јесте лексема *аквила* (орао), као и деминутив ове речи изведен нашим суфиксом *-ић*: *аквилић*. Забележио је и следеће лексеме које су позајмљене из латинског језика: *круна*, *кондиција*, *контџра*, *елоквентџиа*, приликом дефинисања појединих одредница. Поред тога, код дефинисања глагола *бесјегџи* налазимо и латински израз *habere sermonem, dictum sensatum, scite dictum, dictum bonum*, у значењу свесна беседа, мудра беседа, лепа беседа.

РЈЕЧНИК ХРВАТскоГО ИЛИ СРПСКОГО ЈЕЗИКА ДЕО I И РАТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ПРАВОПИС: ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ

Даничићева прва и почетак друге књиге *Рјечника хрвајскоја или срџскоја језика* садржи око 230 ауторских табака филолошког текста у којима се, као и у *Огледу*, испољавају битне одлике Даничићевог лексикографског метода, примећује Пешикан (Pešikan, 1981: 277) и додаје да су то понегде „густе спискови сажето обрађених ријечи, и до 30 или 40 на једној страни, а понегдје опсежне анализе, у неким случајевима и цијеле својеврсне монографије (нпр. глагол *диџи–бугем* читавих седам ауторских табака)“.

Разматрајући грађу у *Огледу* и у *Рјечнику*, опажамо да је Даничић све лексичке јединице из *Опеге* унео у *Рјечник*. Стога нећемо поново наводити већ објашњене позајмљенице пронађене у овом Даничићевом делу.

Као што је речено за *Опег*, и у *Рјечнику* су најзаступљеније, имајући у виду порекло речи, лексеме преузете посредством турског језика.⁹ Пратећи абецедни

8 Описујући одредницу *бесјеге*, Скок појашњава да је у питању реч „без језичке породице, изолована у данашњем језику,“ као и да се не појављује у балтичкој групи језика, нити у другим индоевропским језицима (Skok, 1971: 140).

9 Петровић наглашава да „турцизми чине значајан и јединствен део српско-хрватског лексикона и с правом се сматрају неодвојивим делом наше језичке и културне историје“ (Petrović, 2009: 147), за шта потврду налазимо и у анализираним делима Ђуре Даничића.

редослед, први турцизам је властито име *Абдија*, следе лексеме: *абраш*, *адакале*, *адеџ*, *адиџар*, *аферим*, *ајалук*, *ајрашак*, *ајлук*, *акчија*, *алаф*, *арслан*, *аршин*, *ашиклук*, *аваз*, *авлија*, *бадава*, *бајана*, *бамбадава*, *басамак*, *бејлук*, *бунар*, *чаршија*, *ченџел*. Најзаступљенији су турцизми¹⁰ који почињу словом *а*, док је у *Рјечнику* најмање ових лексичких јединица под словом *ц*.

Број турцизама који немају адекватну замену у нашем језику је приличан, иако многе лексикографске јединице нису у потпуном сагласју са лексемама које се данас користе. Потврду налазимо и у Даничићевом *Рјечнику* у коме су забележене речи, *бар*, *баш* и *чак*, три мајусне речи, како их назива Ивић, и наставља: речи које опстоје „у српском језику као уникатна лексичка ознака одређеног значењског податка, а уникатност те врсте штити поуздано све туђице од пуританског насртаја” (Ivić, 1996: 12).

Даничић под оријентализмима не подразумева искључиво турцизме, већ део грађе његовог речника чине и речи које су у наш језик ушле посредством арапског и персијског језика, иако су врата поменутом лексичком наносу у српском језику отворена управо под утицајем турског језика. Дакле, следеће одреднице садрже техничку скраћеницу *арай.*: *агалей* у значењу правда, *афијун* у значењу опијум, *ајай* у значењу вратар, стражар, *белај*, *аманей*, *думбашир* у значењу гласноша, изасланик, док одредница *амбар* садржи скраћеницу *јерс.*, тј. указује да је порекло ове речи персијски језик. У *Рјечнику* су речи из арапског језика знатно бројније у односу на лексеме из персијског.

Поред бројних одредница у *Рјечнику*, испред дефиниције, Даничић даје њен назив на латинском језику. На пример, пре него што је описно одредио значење лексеме **барница** навео је *lokus paluster* (*барно мјесто*), односно поред **бедро** навео је *limbus, latus*. Да Даничићу нису биле непознате позајмљенице и из других романских језика, показују лексеме: *агуџ*, *ађуџанай*/*ађуџанџ*, *акџиз* чије је порекло у француском језику, као и *абайџиџи* у значењу нађи, *срести*; *аченџа*, *аудијенџија*, *азур*, *бала* чији је језик давалац италијански.

Даничић бележи и хунгаризам: *агнађ*, мађарски војвода или нижи војнички старешина, као и грецизам, односно лексички грецизам: *аксамџи* – врста свиле. Премда је неспорно да од „доласка Мађара у Панонски басен датирају њихови контакти са Словенима, што подразумева да су од 9. века, па кроз цео средњи

¹⁰ Лексика једног језика може се на различите начине преносити у друге језике. Мешање народа и различитих језика сеже у далеку прошлост, а узроци тих процеса су најпре друштвена збивања. „Обично су економски и политички моменти чинили да један народ или више народа буду потчињени, дакле поробљени, и то стање је могло трајати деценијама, па и вековима. Такву ситуацију имао је српски народ који је столећима био под Турцима. У тако створеним билингвистичким срединама лексика је лако, релативно, преношена из језика у језик, свакако снажније из језика поробљивача него обрнуто...” (Vukićević, 1996: 269).

век, настајале живе политичке везе и успостављан је обострани културни утицај” (Jerковић, 1996: 173), и утицај на језик, у *Рјечнику* нисмо запазили већи број лексема које потичу из мађарског језика. Слично је и када се у овом Даничићевом делу посматрају грцизми.¹¹ Без обзира на то што су језичка и књижевна мисао словенских народа на овим просторима изграђиване претежно по хеленском узору и на рецепцији грчког језичког наслеђа, како анализа показује, *Рјечник*, изузев једне одреднице, не нуди речи чије су језичке одлике својствене грчком језику.

Поред знатног броја турцизама у Даничићевом *Рјечнику* најчешће стоји објашњење *само у Вукову рјечнику*. Тако у Вуковом *Рјечнику* из 1818. и у Даничићевом *Рјечнику* налазимо истоветне позајмљенице из турског језика, на пример: *аја*, *ајиница*, *алај*, *ахар*, *алаји*, *аманеи*, *аниџерија*, *дабо*, *бакшиш*, *балчак*, *барјак*, *бедевија*, *дуљук*, *чарка*, *чауш*. То нам указује на сличну лексичку систематичност између учитеља и ученика, као и на чињеницу да су обојица били свесни употребне вредности ових речи приликом проучавања нашег народног и стварања српског књижевног језика.

Насупрот турцизмима лексички фонд који садржи германизме¹² у Даничићевом *Рјечнику* није изразито велики. Поред готово свих речи које су у наш језик ушле посредством немачког језика Даничић је дао појашњење *само у Вукову рјечнику*, али не наводи да ли је у питању издање из 1818. или из 1852. године који је Вук радио у сарадњи са њим. Имајући у виду снажан Вуков утицај на Даничића, и време када је Вук сакупио грађу за своје речнике, али и области српске језичке територије из којих највећи број речи он даје у својим речницима, не изненађује што германизмима Даничић није посветио више пажње. Такође, германизме у Даничићевом *Рјечнику* не прати увек техничка скраћеница, као ни ознака места, што је за Вуков *Рјечник* из 1852. године карактеристично. *Амрел*, *банак*, *бердокаџи*, *десџија*, *дунџовник*, *цех*, *цехмајџор*, *џиџа* представљају само неке германизме које је Даничић унео у свој *Рјечник*, рекли бисмо под утицајем лексикографског рада свога учитеља.

Међутим, одредница *цедуља* у Даничићевом *Рјечнику* показује да је он у извесном смислу надмашио Вука приликом дефинисања и класификовања речничке грађе. Наиме, поред ове лексеме Даничић појашњава да се налази

11 Дајући преглед историјата проучавања грцизама, Влајић-Поповић појашњава да појам *џерцизам* покрива више од 20 векова развоја грчког језика и истиче да је то можда понајбоље испитана врста позајмљеница у српском језику (Vлајић-Рopовић, 2009).

12 Развојни путеви немачког и српског језика укрштали су се кроз векове, а језички контакт између ова два језика током дугог периода био је обележен бројним ванјезичким факторима, као што су географска блискост, друштвено-историјски услови, привредни, политички и културни утицаји (Vuletić-Đurić, 2011).

само у Вукову Рјечнику у коме се додаје да се говори у Војводини. У наставку дефинисања Даничић образлаже да је реч настала од латинске речи *schedula* од чега је, наставља Даничић и талијанска *цегола* и немачка *zettel*. Ова објашњења код Вука нису дата, али култура поднебља у којем је Даничић рођен (војвођански ареал), а отуда и у личној његовој култури, упућују на немачки изговор.¹³

Семантичка компонента германизама у Даничићевом *Рјечнику* показује да је тај лексички слој у највећем броју случајева везан за администрацију и трговину, што указује на путеве којима су ове речи улазиле у наш језик. Значењска компонента германизама у Вуковом *Рјечнику* из 1852. показује да су они најчешће везани за војнички живот и администрацију. С тим у вези, Пецо сматра да се на основу података о броју германизама може закључити да „тај лексички фонд у Вуковим речницима није изразито велики” и да је то у односу на Вукове турцизме безначајан број (Ресо, 1995: 72).¹⁴

У научној расправи *Раџа за српски језик и њравойис*, у којој је „научним аргументима, расправљајући о низу питања, доказао исправност Вукове реформе правописа и књижевног језика” (Младеновић, 1981: 35), Даничић је такође користио позајмљенице.¹⁵ Донекле очекивано, имајући у виду време у коме је живео и стварао, турцизми су најзаступљеније позајмљенице у овом његовом делу. Међутим, у односу на целокупан лексички фонд ове научне расправе њихов број је занемарљив. *Аферим*, *дурбин*, *мана*, *шаманијии* чине део лексичког слоја *Раџа за српски језик и њравойис*. Дакле, користио је турцизме који су у општој употреби. С друге стране, у поменутој расправи налазимо и германизме, односно цитате из дела П. Ј. Шафарика, али само као допуну научној аргументацији коју је излагао. С тим у вези, потврду за запажање, које је дао Пецо (Ресо, 1995) анализирајући германизме у Вуковом Српском рјечнику из 1852, да су се тек након Вукове смрти створили услови за продор германизама у наш језик у различитим областима људске делатности, попут науке, трговине и сл., представљају управо поменути цитати.

13 У Вуковим речницима поред германизама неретко стоји ознака места у *војв.*, односно Вук упућује читаоца да се та реч чује у војвођанским говорима.

14 Тек ће време које долази после Вука „шире отворити врата овом лексичком наносу” (германизми) у наш језик јер пре тога ове позајмљенице још увек нису биле ухватиле корене у народним говорима (Ресо, 1995: 89).

15 *Раџом за српски језик и њравойис* Даничић је ућуткао писца утука (Милош Светић), а од другог знаменитог противника – Јована Стејића, тадашњег секретара државног савета, изнудио је признање: „Тако још није писао ни један Србин!” (Вошковић, 1882: 6). У уводном тексту *Зборника посвећеног Ђури Даничићу* (назив текста: *Хроника*) аутори утврђују да је у *Раџи за српски језик и њравойис* новина која је поразила непријатеље и одушевила пријатеље била управо научна аргументација. Тако је у „расправљање о питањима језика и правописа уведен научни метод, који је недостајао Вуку,” и по томе би га, закључују аутори, историја морала озбиљно узимати (Isaković i Torbarina, 1981: 9).

ЗАКЉУЧАК

Оцене радова Ђуре Даничића нису увек биле ласкаве, али његовом делу у целини посвећене су бројне похвале. О његовим језичким истраживањима и његовом неспорном значају за нашу филологију писали су многи (међу њима и неки од наших највећих лингвиста), поредећи Вуковог саборца и настављача, Даничића са великаном из Тршића. „Међу врлине Даничићевих синтетичких дела – наглашава Ивић – спада огромна количинска превага података над спекулацијама. Даничић нас засипа чињеницама, а на њихово коментарисање не троши много речи (Ivić, 1990: 246).

Анализа у чијем су фокусу биле позајмљенице у наведеним/одабраним делима Ђуре Даничића показује да су као и у Вуковим лексиколошким прилозима најзаступљеније речи које су преузете из турског вокабулара. Наиме, у првом разматраном Даничићевом делу – *Рјечнику* знатно је више турцизама него германизама и позајмљеница из других језика, као што су латински, арапски, персијски, италијански, грчки, мађарски, али и да је поменутих позајмљеница знатно мање него у Вуковом *Рјечнику* из 1852. године у чијем је настајању Даничић помагао Вуку Караџићу. Будући да је његов рад на изради *Рјечника* прекинут, компарација између Вукових речника и Даничићевог дела не може бити потпуна. Међутим, независно од бројности турцизама у разматраним делима, дате позајмљенице показују да је Даничић био свестан, између осталог, и њихове употребне вредности. Поред речи које су у наш језик ушле посредством турског и намачког језика у Даничићевом *Рјечнику* најчешће стоји објашњење *само у Вукову рјечнику*, док семантичка компонента анализираних лексема у Даничићевом *Рјечнику* упућује на то да оне припадају различитим друштвеним сферама. Такође, анализа показује да је у научној расправи *Раџ за српски језик и њравойис* Даничић употребљавао турцизме који су у општој употреби, док је германизме користио само као допуну научној аргументацији. Проведена анализа потврђује значај који је Ђура Даничић имамо, између осталог, у развоју лексикологије/лексикографије српског језика, али указује и на трајну употребљивост свега што је уградио у своја дела. Иако се многоме може замерити у тим делима, речи су Белићеве (Belić, 1998), мора се признати да су снажно и обимно замишљена и да одају Даничићеву необичну духовну свежину и епску снагу.

ИЗВОРИ

- 📖 Daničić, Đ. (1878). *Ogled rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- 📖 Daničić, Đ. (1880). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika deo I*. Zagreb: JAZU.
- 📖 Daničić, Đ. (1847). *Rat za srpski jezik i pravopis*. U Budimu: u štampariji Peštanskoga universiteta.
- 📖 Vuk Stefanović Kardžić (1818). *Srpski rječnik* (1818), 1985, Beograd: Prosveta, Nolit.
- 📖 Vuk Stefanović Kardžić (1852). *Srpski rječnik: istumačen njemačkim i latinskijem riječima* (1852), 1972, Beograd: Nolit.
- 📖 Skop, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Belić, A. (1998). *Izabrana dela Aleksandra Belića, šesti tom: O velikim stvaraocima – Vuk Karadžić • Đura Daničić • Petar II Petrović Njegoš • Branko Radičević • Stojan Novaković • Ljubomir Stojanović*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 📖 Bošković, J. (1882). *Đ. Daničiću nadgrobna reč od Jovana Boškovića (govorio u beogradskoj Sabornoj crkvi 14. novembra 1882)*, 1–16.
- 📖 Bošković, R. (1981). Kategorija starih srpskohrvatskih ličnih hipokoristika tipa *Andre, Andreta (Andrete)* u interpretaciji Daničića i drugih. U A. Isaković i J. Torbarina, (ur.), *Zbornik o Đuri Daničiću* (329–339). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- 📖 Ćorić, B. (2009). *Lingvomarginalije*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- 📖 Isaković, A. i Torbarina, J. (1981). Hronika. U A. Isaković i J. Torbarina, (ur.), *Zbornik o Đuri Daničiću* (1–33). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- 📖 Ivić, M. (1996). Opšti pogled na problem tuđica. U: M. Ivić, P. Ivić, J. Plankoš, J. Ramač, S. Stijović, M. Tir i D. Čupić (ur.), *O leksičkim pozajmljenicama*, Zbornik radova sa naučnog skupa „Strane reči i izrazi u srpskom jeziku, sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina”, 18–20. oktobra 1995, Subotica (11–16). Subotica: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Ivić, P. (1990). *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*. Beograd: BIZG; Priština: Jedinstvo.
- 📖 Jerković, J. (1996). Mađarizmi u rečniku srpskohrvatskog književnog jezika. U M. Ivić, P. Ivić, J. Plankoš, J. Ramač, S. Stijović, M. Tir, D. Čupić (ur.), *O leksičkim pozajmljenicama*, Zbornik radova sa naučnog skupa „Strane reči i izrazi u srpskom jeziku, sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina”, 18–20. oktobra 1995, Subotica (173–179). Subotica: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Jović, D. (1981). Daničićevi prevodi – obrazac klasičnoga književnog jezika i stila. U Isaković, A. i Torbarina, J. (ur.), *Zbornik o Đuri Daničiću* (83–130). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- 📖 Mladenović, A. (1981). Daničićeva filološka argumentacija ispravnosti Vukove reforme književnog jezika i pravopisa. U Isaković, A. i Torbarina, J. (ur.), *Zbornik o Đuri Daničiću* (35–45). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- 📖 Peco, A. (1981). Daničić kao akcentolog. U A. Isaković i J. Torbarina, (ur.), *Zbornik o Đuri Daničiću* (227–243). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- 📖 Peco, A. (1995). *Pisci i njihov jezik*. Beograd: Prosveta.
- 📖 Petrović, S. (2009). Prilog proučavanju turcizama iz Vranja i susednih govora. U A. Mitrović (ur.), *Istoci i utoci: sećanje na Slavoljuba Đinđića – zbornik radova* (147–157). Beograd: Filološki fakultet.

- 📖 Petrović, S. (2013). O značaju proučavanja turcizama iz predvukovskog perioda na materijalu Starih srpskih zapisa i natpisa Ljubomira Stojanovića. *Južnoslovenski filolog*, 69, 391–399.
- 📖 Simić, R. (1997). Daničićev stil. *Srpski jezik*, 2(1–2), 5–13.
- 📖 Simić, R. i Jovanović J. (2002). *Osnovi teorije funkcionalnih stilova*. Beograd: Jasen.
- 📖 Vlajić-Popović, J. (2009). Grecizmi u srpskom jeziku (osvrt na dosadašnja i pogled na buduća istraživanja). *Južnoslovenski filolog*, 65, 375–403.
- 📖 Vukićević, M. (1996). Turcizmi u nazivima pokušstva u govoru Prištine i njene okoline. U M. Ivić, P. Ivić, J. Plankoš, J. Ramač, S. Stijović, M. Tir, D. Čupić (ur.), *O leksičkim pozajmljenicama*, Zbornik radova sa naučnog skupa „Strane reči i izrazi u srpskom jeziku, sa osvrtom na isti problem u jezicima nacionalnih manjina”, 18–20. oktobra 1995, Subotica (269–275). Subotica: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Vuletić-Đurić, J. (2011). Germanizmi u srpskom jeziku na području Šumadije između dva svetska rata. U M. Kovačević (ur.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, Zbornik radova sa V međunarodnog naučnog skupa, 29–30. oktobra 2010, Kragujevac (495–507). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, Skupština grada.

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРИПОВЕТКЕ МРАЧАЈСКИ ПРОТО ПЕТРА КОЧИЋА

УВОД

Када се разматра књижевни опус Петра Кочића, не могу се мимоићи ни питања која се тичу језика и стила његових дела, а посебно се истиче Кочићева борба за изворни народни језик и отпор према кварењу језика. Заправо, „трима блиским и нераздвојним стварима – језику, народу и отаџбини – био је сасвим наклоњен Петар Кочић. Он је свој језик волео неизмерно и бескомпромисно се за њега борио и то кроз исказивање ставова о српском језику и кроз своја књижевна дела” (Stevanović, 2016: 179).

О језику и делу Петра Кочића своје мишљење и дивљење изrekli су многи, како са становишта историје књижевности и књижевне критике, тако и са лингвистичког аспекта. Међу њима су, свакако, најпознатији Јован Скерлић, Исидора Секулић и Иво Андрић (Stevanović, 2016: 179). Скерлић је о *јегрини*, *крејкосији*, *сликовийосији* и *чистиоји* Кочићевог језика писао у познатим приказима у „Српском књижевном гласнику”. Анализирајући збирку приповедака *С њланине и ис-йод њланине*, Скерлић, између осталог, појашњава: „Језик је одабран, чист, течан, звучни народни језик српски... језик којим је ова књига написана звони нам као нешто блиско, познато и драго... Не само да се види личност која говори, но и они који је слушају, средина у којој се креће” (Skerlić, 1904: 713).¹⁶ Исидора Секулић истиче да дело Кочићево „безмало у целини својој има историјску и традиционалну директиву и епског је карактера” и додаје: „Епске творевине дижу се стога

16 И када га чујемо – наставља Скерлић – ми затреперимо као да нам се пева стара нека песма којом су нас успављивали у нашем детињству... то је наш језик, језик наших дедова. У њему има да се освежава и богати овај избледели и сасушени језик којим се данас у нас пише (Skerlić, 1904: 714).

изнад временске уметности” (Sekulić, 1935: 4–5).¹⁷ Андрић запажа да је Кочић, „од самог почетка, између себе и окупатора поставио питање језика” и да је за Петра Кочића „језик потпуно једно са људима и земљом, свет и неповредљив као и они. Понекад човеку изгледа да је само Кочићево дело... лежало негде у дубинама тог језика...”, закључује Андрић (Andrić, 1981: 166). Наиме, Андрић утврђује и да је Петар Кочић „добро осећао да није филологија у питању, да је та ствар језика само део општег притиска и општег системског свођења једног народа на нижи степен егзистенције, подесан за доминацију и аксплоатацију” (Andrić, 1981: 165).

Премда су Кочићевом делу посвећени бројни радови, нешто је мање оних који се тичу ужих филолошких и лингвистичких аспеката (Stevanović, 2016: 180). Указујући на отежаност превођења Кочићевог дела на неки други језик, Новаковић закључује да ће преводилац истовремено преводити два језика – језик сваког јунака и језик приповедача – а оба обилују језичким богатством, локализмима, архаизмима, турцизмима, германизмима, синтагмама које се тешко могу превести јер „изван миљеа гдје живе ликови, контекста и односа личности неком странцу не значе ама баш ништа” (Novaković 2010: 169). Два рада указују на однос Кочићевог језика према тадашњем књижевном језику у Босни и Херцеговини и према народним говорима (Minović 1979; Ресо 1995).¹⁸ Један рад је посвећен стилистичким вредностима језика у Кочићевој причи Мргуда (Milićević, 1979), а у другом раду се говори о речима оријенталног порекла у делу Петра Кочића (Glibanović-Vajzović, 1979). Свеобухватну граматичку анализу језика Петра Кочића урадио је Шипка (Šipka, 1987). Дакле, „на основу резултата истраживања лингвиста који су анализирали језик Кочићеве прозе може се констатовати да његово дело показује изузетну слојевитост и стилску разуђеност језичког израза, али и да лексичком нивоу није посвећено много пажње” (Stevanović, 2016: 180).

Имајући у виду изнесене констатације, циљ рада јесте да сагледамо лексичко-семантичке особености приповетке *Мрачајски њрошо*.¹⁹ Основни

17 Говорећи о савремености Петра Кочића, Исидора Секулић на једном месту износи да је „мрачајски прото најкохерентнији тип Кочићев, без једне пукотине у концепцији; без једне пукотине у причи из које се слово једно не би могло искинути; без лека у трагедији која је више дубока него лепа. Не доживевши ниједну правду, прото достиже у врсти лудила фигуру краља и мартира” (Sekulić, 1935: 14).

18 Кочић је у матерњем језику „страсно доживљавао најсуптилнија треперења духа и душе свога народа, његову моралну лепоту и мисаону снагу, али истовремено и најмоћније упориште националне индивидуалности... Кочић је поседовао врло развијено осећање завичајног језика у свим његовим преливима и преображајима” (Vulin, 1990: 357).

19 Описујући стваралачки поступак Петра Кочића, Вулин, између осталог, каже: „Наша књижевност не познаје сличне примере психолошке карактеризације лика путем језичког израза и типолошке индивидуализације у понашању и акцији сличног Мрачајском проти... Његов измољени и испрекидани говор је више истинска слика сопствене психолошке драме на линији борбе добра и зла у њему...” (Vulin, 1990: 87).

критеријум примењен у анализи грађе је семантички, док поткритеријум представља критеријум диференцијације на основу кога је издвојена и дијалекатска лексика којом обилује језик у Кочићевим делима. Извршена је и поткласификација лексема према морфолошком и лексиколошком принципу. На основу морфолошког критеријума грађа се диференцира према врстама речи, а на основу лексиколошког критеријума лексема се класификују: по пореклу и сфери употребе, по нормативности или по експресивности.

НАРОДНА (ДИЈАЛЕКАТСКА) ЛЕКСИКА

Народна лексика²⁰ посматра се у оквиру дијалекатске²¹ лексике јер у говору јунака доминира говор Змијања и околине са већином особина западnobосанских ијекаваца (Ресо, 1991).²² Говор ликова из приповетке одсликава новоштокавски (и)јекавски говор, тачније западnobосански говрни тип којим се и говорило у Кочићевом завичају и представља једно од средстава за карактеризацију ликова и верно преношење локалног колорита.²³ Дијалекатска лексика је врло препознатљиво обележје многих прозних дела и чини посебан лексички слој типичан за књижевноуметнички функционални стил српског језика. Поред тога, овај тип лексике готово да се подразумева и да је природно неизоставан

20 „Народни израз његовог краја био је углавном довољан да Кочић створи умјетничка дјела прворазредне вриједности. Путем пишчевог снажног доживљавања тај народни израз постао је индивидуални умјетнички израз велике снаге и домета”. Кочић је имао лексику народног језика новоштокавског типа с неким одликама завичајне селекције, а носио је у себи граматику новоштокавских говора... (Minović, 1979: 419–420).

21 Дијалекат је, као уосталом и стандардни језик, перманентно изложен променама и неизбежна модификација и модернизација локалног идиома могу у крајњој инстанци водити до његовог нестајања. Посматрано из те перспективе, одлука књижевника да пише на дијалекту би се могла тумачити као покушај да „конзервирају језичко стање које се неповратно брише пред снажним ударом књижевног језика и његовим моћним инструментима – образовном систему и масовним медијима” (Milanović, 2008).

22 Описујући слику западnobосанских говора у писаној речи Петра Кочића, Пецо примећује, између осталог, следеће: „Босански говори пружају доста материјала који потврђује старину и аутохтоност говора једнога дијела западне Босне, с друге стране на овом подручју налазимо већи комплекс говора миграционог карактера који су сачували своје основне значајке донесене из старог завичаја. Ово говорно шаренило западне Босне нашло је одраза и у писаној ријечи Петра Кочића који је имао изразитог дара да запажа и даје типичне особине лица о којима говори у свом књижевном дјелу. Без икакве сумње, највећи је број тих особина узет из његовог ужег завичаја. Отуда у Кочићевим приповијеткама понајвише особина својствених ијекавцима западне Босне. Али, ни они други, икакви, нису остали непримијећени” (Ресо, 1995: 192–194).

23 Говорећи о особинама западnobосанских говора у писаној речи Петра Кочића, Пецо закључује: „...Кочић је имао изострен слух и фино језичко осјећање. Он је још у раном дјетињству учио најважније говорне особине свога завичаја и све је то касније нашло мјеста у његовим литерарним остварењима. Ту је Кочић стварно предухитрио дијалектологе” (Ресо, 1995: 204).

када се посматра приповедна проза Петра Кочића, будући да су његово деловање и његов рад били засновани на Вуковој реформи и увођењу народног језика у књижевност.²⁴

Овај тип лексике се разликује од књижевне на фонетском, морфолошком и лексичком плану. То се конкретно уочава у изостављању или супституцији појединих гласова (вокала и консонаната), у различитим падежним и глаголским облицима, као и у променама у самом речнику наратора и ликова.

Посматрајући најпре фонетски план у приповеци *Мрачајски њројо*, издваја се појава врло карактеристична за овај говор: изостављање иницијалне фонеме *x*. Поред примера из анализираног језичког материјала наводи се облик из стандардног језика: *ришћанин* (хришћанин), *рајаво* (храпаво), *одам* (ходам).

Не вјеруј ришћанину! (Коџић, 1988: 45); *Глас му је злобно, њакосно њрмио, а кроз рајаво, њромукло њрло, њробијала је дрхџава узнемиреностџ.* (48); *...смијем се ја и раздрајан одам исџред соде.* (51)

Потврду за ову појаву износи Пецо: „Фонема *x* је скоро непозната овим говорима; обично се губи без супституаната” (Ресо, 1991: 128), односно најчешће „замјене су *v*, *j* и *k* за *x*, зависно од позиције у ријечи...” (Ресо, 1995: 195). У анализираној приповеци, као прилог томе, бележимо следеће речи: *кава* (кафа), *вуруна* (фуруна), *милодув* (милодух).

Изнесе каву. (50) *...џа њоче сркаџи већ охладњелу каву...* (52) *...и њружи ми млин несамљевене каве* (50) *...џробијем шесџ лончиџа на вуруни...* (51) *...како се вуруна сџоља ложи...* (52) *...мирише милодув и досиље...* (52)

Изостављање веларног сугласника *x* у финалној позицији налази се и у прилогу *одма*’ (одмах): „Док сврши вјенчање, крштење, опијело или што друго, *одма*’ на коња, па кући” (Коџић, 1988. 46). Поред тога, финално *x* је изостављено у акузативу множине заменице *они/оне* и гласи *и* (их): „Кад је паприка сагорила, отворио сам врата и избацио сам *и*’, онесвијешћене... (52); Христос *и*’ убио!” (45).

Финално *x* је изостављено и у акузативу множине заменице *они/оне* и гласи *и* (их).

Кад је џаџрика саџорила, оџворио сам враџа и избацио сам и’, онесвијешћене... (52); *Христџос и’ убио!* (45)

24 О језику као изворишту Кочићевог стваралаштва Новаковић, између осталог, опажа да „Вукова језичка реформа и Кочићев списатељско-родољубиви рад на одбрани матерњег језика представљају јасну и недвосмислену идејно-мисаону везу два ствараоца. Када год је био у прилици, у публицистичким радовима, полемикама или саборским говорима и расправама, Кочић се позивао на ауторитете: Вука, Даничића, Тургењева...” (Novaković, 2010: 112–113).

Такође, у иницијалној позицији, запажено је изостављање вокала *o*: у *'вој кући (у овој кући)*. Дешић указује на то да се неке „придјевске замјенице и прилози изведени од исте основе врло често губе почетно *o*” у западнбосанским ијекавским говорима (Dešić, 1976: 59).²⁵

Јеси ли њи њосѡодар у 'вој кући, или је њроѡо мрачајски?! – диже њомамно ѡлаву и извјери се. (50)

У генитиву множине, по аналогiji са локативом множине (Ресо, 1991), јављају се облици на *-ије*, уз изостављање фонеме *x*: *сељачкије'* (сељачких), *с авлијскије'* врата (с авлијских врата), *оније'* љуѡије', *црљеније'* (оних љутих, црвених).²⁶ Заправо, у поменутиим падежима преовлађују наставци некадашњих тврдих основа (Dešić, 1976: 250).

Дијеѡе, дијеѡе, чувај се сељачкије' Ђурђија, Христѡс и' убио! (45)
Неко ми и звоно скин'о с авлијскије' враѡа! (49) Уђем у кућу, снимим с ѡавана ѡри вијенца оније' љуѡије', црљеније' ѡаѡрика... (51)

Финална фонема *e* изостављена је у помоћном глаголу *јесѡи (јесѡе)*. С том појавом слаже се и Пецо: „Неакцентовани самогласници подложни су редукцији” (Ресо, 1991: 128).

Ја мислим да јесѡи – одѡвори Сѡевица једва чујним, уздрхѡалим ѡласом и ѡоче ме ѡураѡи руком, кроз коју је сѡрујило ѡихано дрхѡање. (47)

Супституција фонеме *n* фонемом *l* такође је карактеристика језичког плана у приповеци *Мрачајски ѡроѡо*. О овој појави говори и Дешић у свом опсежном делу о крајишким говорима: „У средини ријечи, понекад и на почетку, *n* даје *l* испред сонанта *m*...” (Dešić, 1976: 206).²⁷

Млоѡо ми је – обрну се мени и ѡружи ми млин, ѡун несамљевене каве. (50) Млоѡо ме је, кажем ѡи – уђе у кућу, клекну на кољена и ѡоче расѡириваѡи ваѡру. (50) Млоѡо ме је, кажем ѡи, Џидо – диже се и ѡође у соду. (50)

Јекавско јотовање неправилно је извршено у речима *ђе* (гдје), *ђег* (дјед) и *међег* (медвјед). Заправо, Пецо констатује да у говорним особинама ових

25 Вокал *o* је – бележи Дешић у студији о крајишким говорима – подложен редукцији као и вокал *a*. „Обично то бива код неакцентованих ријечи, а код акцентованих испред акцента” (Dešić, 1976: 58).

26 Територијално маркирана лексика „показује на који начин се територијалне варијације испољавају”, али упућује и на чињеницу да је „процес међусобних утицаја књижевнојезичких идиома и дијалекатских система посебно динамичан” (Танасковић, 2014: 8), због чега Кочићево приповедно дело заузима посебно место у нашој науци о језику и књижевности.

27 „У крајишким говорима честа је супституција једних консонаната или сонаната другим. Има и случајева у којима је јављање различитих консонаната (сонаната) у истој ријечи посљедица утицаја различитих страних језика” (Dešić, 1976: 205).

босанских предела скупине *тѣ* и *гѣ* поред измењених форми знају и за очувано старије стање: секв. *дѣ* > *ђе* (Ресо, 1995: 198).

А, закона ѿи, ђе се нађе с ѿим Џидиним ѿаишчеѿом? (49) Ђе љу саг наћи ђезву, вилцане, шећер? (50) То је ђед ѿоѿ ѿаишчеѿа, ако ѿочем нијеси знао (51) ...ѿреклиње Џидукарда и ѿада ѿо соди ко каравлашки међед. (51)

Такође се, у јекавском јотовању, фонема *с* неправилно супституише фонемом *ш*, те добијамо примере: *шјеме* (сјеме), *шједи* (сједи), *ѿрошјело* (просјело), *ѿошљедњи* (последњи).²⁸ С тим у вези, анализирајући особености лексике у приповедној прози Петра Кочића, Стевановић констатује да приповетка *Мрачајски ѿроѿо* садржи глагол *шједи*: „Е, па, ето, шједи, кад си дош’о...” и именицу *шјеме* „Џибовино, Џибовино, шјеме ти се умело...” (Stevanović, 2016: 186).

Џибовино, Џибовино, шјеме ѿи се умело! (48) Шједи, шједи, ѿа ћемо ѿоѿиѿи каву... Шједи и ѿи Џидићу, кад ѿе већ ђаво донио. Шједи, Џидићу, шједи, мјестѿо се ѿрошјело ѿод ѿобом! (50) ...а у меком, слађаном шушѿању изумиру ѿошљедњи, дрхѿави огјеци ѿешкоѿ, уморноѿ, дневноѿ живоѿа. (53)

У перфекту, односно радном глаголском придеву, у анализираној приповеци опажамо облике у којима долази до асимилације и контракције вокалске групе у финалном положају – *ао* > *о*: *скин’о* (скинуо), *облаѿив’о* (облагивао), *скин’о* (скинуо), *облаѿив’о* (облагивао) *враћ’о сам се* (враћао сам се), *крено* (кренуо), *закључо* (закључао), *леѿо* (леѿао), *ѿошо* (ѿошао). У говору Кочићевих земљака асимилација вокалских група представља веома жив процес. Наиме, јако је изражена тенденција „избегавања изговора вокалских група, односно њиховог уклањања” (Јовановић, 2007: 81), при чему се одржавању више вокала у групи стаје на пут на различите начине: елизијом, редукцијом, контракцијом, асимилацијом и сл.²⁹

Неко ми је звоно скин’о с авлијскије’ враѿа! (49) Млоѿо ме је, кажем ѿи – настѿави, излазећи – Џидо облаѿив’о и код владике и код овоѿ швайскоѿ суда. (50) – Враћ’о сам се ѿокаснo из села. (51) Крен’о је давно – годаде заједљиво и злобно ѿоїледа Сѿевицу, ѿа ѿоче сркаѿи већ охладњелу каву (52) ...онда сам, ѿо обичају, свршио вечерњу, закључ’о кућу и леѿо сѿаваѿи... (52) А куд си ѿи ѿош’о, Џидићу?! (48)

Према истом принципу, у именици *ѿако* подразумева се изједначавање вокала и контракција у истом смеру *ао* > *о*: *ѿакао* > *ѿакоо* > *ѿако*.

28 „Фрикативни консонанти *с* и *з* асимилију се по мјесту артикулације у секвенцама са предњонепчаним консонантима. Консонант *с* даје *ш* у секвенци *сљ*, гдје је *љ* постало новим јотовањем” у западнбосанским ијекавским говорима (Dešić, 1976: 198).

29 Симић сматра да се могућност за одвијање таквих процеса налази „у одсуству артикулационе границе међу вокалима, тј. у избегавању или укидању хијата” (Simić, 1972: 147).

Кад њроју не знаш чувајти, који с њобом zaloјај драјски дијели, а ти сад носи њоздрав у њако сѣаром Цибукарди! А зељова! – раздера се и сѣаде љујѣишо, злобно шкријајти зуб`ма. Њеја је њројо ојремио да носи у њак`о сѣаром Цибукарди селам ама максуз селам, шѣо балије кажу! (49)

У овом дискурсу уочавамо карактеристичне црте дијалекта како у речима, тако и у синтагмама: *зељов*, *зуб`ма*, *максуз селам* и *ама*. Лексемом *зељов* означава се врста пса чија је длака `зечје боје, зеленкастосива` (РМС). Друга је карактеристика фонетске природе: изостављена је фонема и у инструменталу именице *зуб – зуб`ма*.

Израз *ако`ш* настао је скраћењем *ако хоћеш > ако о`ћеш > ако о`ш > ако`ш*: „Ама мрачајски прото, *ако`ш*, мало *бенда* и владику и овај суд” (50). У истој реченици глагол *бендајти* припада дијалекатској (покрајинској) лексици и означава `придавати некоме важност, уважавати некога` (РМС). Из протиног монолога са знајемо да он *мало* бенда и владику (црквену власт) али и суд (државну швапску власт) што значи да је много огорчен на њихово спровођење закона и заступање правде.

У народну лексичку може се уврстити и лексема *комјен* која је уствари модификована лексема *комијен* са значењем у РСАНУ `димњак, оцак`. У екавском изговору гласи *комин*: *Конојац је дио везан за кујни комјен* (49).

Придев *куљав* не бележи се у речнику РМС. Такође, овај придев не припада ни грађи Етимолошког речника (Skok, 1971).³⁰ Када се за некога каже да је *куљав*, међу говорницима Кочићева краја налазимо следећа тумачења: *има исѣујчен ѡрбух, сирѡшан који је ограсѣо на сувом хлебу`, а ѡо, у ѣреносном значењу, може бијти и онај` који је сѣао себи у ѡрбух, низак, злобан, ѡрбухом иде исѣред свој ума*. У оба случаја, *куљави* Цибо је неко који је испод људског достојанства и прото га маркира управо према делу које је (сматра прото) и починио.

Је ли ѡе ѡо ѡсл`о куљави Цибо да се мало, знаш, наврнеш код ѡројѣ: да видиш је ли креј`о? (48)

Прилог *ѡу* у дијалекатском облику бележи се као *ѡуј*: „Немој ѡуј ко будала каква заврзивати” (Коѣић, 1988: 50). Такође је и глагол *гајти* употребљен у дијалекатском облику *гадне*: „Кад ме баш толико молиш, ето, хајдемо, па шта нам бог *гадне!*” (Коѣић, 1988: 45).

30 Скок појашњава да се корен *кул*- налази у скоро свим словенским језицима осим словеначком, бугарском и чешком: пољски *kuł*, руски *куль*, према латинском *culleus* (Skok, 1971).

Императивом *ули де* казује се исто што и „улиј дедер”. Двочлана синтаagma састоји се од императива 2. лица јединине глагола *улиџи* (сипати)³¹ употребљеног у дијалекатском облику без финалног *ј* и узвика *де* који је у РСАНУ подведен под `партикула која се додаје облику императива (са призвуком ублажавања, фамилијарности): *Оче њроџо, ули-де* и *Сџевици један филџан* (50). Наратор се обраћа проти овом синтагмом са намером да се прото смилује, учини севап над јадним дечаком који није ништа крив и није му нажао учинио. Израз *ули де* у комуникацији има функцију молбе.

То још више расрди њроџу и он се издере на џосџе: Јеси ли џи џосџодар у `вој куџи, или ја њроџо мрачајски?! – дџе џомано џлаву и извјери се. – Пу џу каву, џи! (50)

Дијалекатски облик императива *џиј* гласи *џи*, што представља још једну карактеристику говора Кочићевих јунака. Наиме, и у крајишким говорима природа сонанта *ј* зависи како од позиције у речи, тако и од гласовног окружења. „Најнестабилнија позиција овог сонанта, примећује Пецо, јесте финална позиција иза вокала предњег реда – *и*” (Ресо, 2001: 621–622).³²

Сџевица џоблиједио, џа дрџе као џруџи. Очи му се укочиле од сџраха. Пушка џрмну, џас скикну (49).

У једној потпуно напетој атмосфери страха која је изазвана протиним чудним понашањем³³ писацуводи два глагола који илуструју ономатопеју: *џрмнуџи* и *скикнуџи*. Оба су глагола свршенога вида и означавају радњу која се завршава у једном трену. То је савим очекивано јер, осим стилске функције, ови глаголи показују краћу радњу што је у складу са протиним карактером, експлозивним и одлучним. Уобичајено је да се глагол *џрмнуџи*, у РМС у значењу `пуџи, одјекнути (о грому, топу, бомби) употребљава везано за пуцањ, прасак, пламен. Тако израз *џушка џрмну* појачава нарочити доживљај код слушаоца јер се стиче утисак као да гром грмну што је свакако условљено и појачано страхом онога који слуша (у овом случају Стевица, унук протиног непријатеља). Глагол *скикнуџи* указује на глагол скичати, дефинисан у РМС `оглашавати се скиком, пуштати оштар,

31 Говорећи о појединим специфичностима приповедачког императива, Пешикан указује на то да се приповедачки императив користи и у ситуацијама када је потребно да се оживи, ослика, предочи нека ситуација у прошлости. Природно је – читамо код даље код Пешикана – „што такво предочавање ситуације из прошлости захтева од приповедача више уношења, више извесне врсте уметничког уживљавања у причање. Отуда у таквом причању има доста емотивних елемената” (Pešikan, 1956: 153).

32 Иза вокала *и* може се јавити неки прелазни глас, али може и да се не јави ништа, што је врло честа појава у нашим говорима (Ресо, 2001).

33 Први приповедач, Стевица, саопштиће нам најопштије податке о проти, какав је то човек, који су најважнији догађаји из његовог живота и његово приповедање нам практично даје слику какву околина има о проти. Стевица нам саопштава да је прота мизантроп (Aleksić, 2001).

продоран пискав глас` (о псу и свињи, ређе о другим животињама)`. Осим примарног значења, овај глагол остварује и фигуративно значење `изгубити живот, погинути, умрети` (РМС), јер, после протиног громовског пуцња, нема сумње да је пас изгубио живот.

Потпуно супротно значење остварују глаголи *иџраиџи* и *иџеваџи* у овој Кочићевој приповеци. За разлику од основног, они добијају иронично значење. Затекавши покојног свештеника Џибу у разговору са својом супругом Ђурђијом, у смејању и кикоћењу, Мрачајски прото, страшно наљућен, упали пећ и у њу убади љуте паприке. Соба, у којој Џибо и Ђурђија разговарају, испуни се љутим димом. Прото се слади осветом, говорећи:

Ја кад се расџали џаџџрика, ја кад џоче џраиџиџиџи, ја кад сџане Џибукарда с Ђурђијом иџраиџи и иџеваџи! „Оџвори, џобоџу драџе!“ – џиџиџи Ђурђија ко змија у џроцџеју. (51)

Глаголи *иџраиџи* и *иџеваџи* могу се супституисати глаголима *уџаничиџи се*, *скакаџи*, *вриџиџаџи*, *зайомаџаџи*. Фигуративном значењу глагола свакако треба приписати и глагол *зџерњаџи* који је уствари измењена варијанта глагола *зџераџи/зџераџи*. У РМС дефиниција глагола *зџераџи* гласи: `бацати брзе, немирне погледе на разне стране`. Међутим, у овом случају адекватније је поменути глагол тумачти у његовом секундарном значењу `бленути, буљити, зјати`. С обзиром на језички контекст и на чињеницу да прото не жели да види никога из породице својих непријатеља, коју је својевољно прекрстио именом Џибићи, дугогодишњу нетрпељивост потврђује и модификованим глаголом *зџерњаџи* (упрети у некога погледом као звер не би ли нешто нашао). Поред тога, како и сам прото Стевицу назива пашчетом, у значењу животиње или звери, намерно употребљава глагол *зџерњаџи* како би младића поистоветио са псетом, са зверином поштујући народни израз/пословицу³⁴ „Подмукло псето најприје ће ујести”. Заправо, употребом дате лексичке форме (пословице) Кочић је у своју приповетку унео говорност посебне врсте која са изразитом снагом истиче и дочарава описану ситуацију.

Не џледај, Џидићу! Шџо зџерњаџи џо соби, а? (50)

34 „Пословице су занимљиве као особена врста духовног израза који обухвата многе стране живота, и по томе спадају у веома важан слој духовног наслеђа”, запажа Јовановић у опсежној студији посвећеној паремолошким испитивањима. „Ова област народног стваралаштва, пише Јовановић, као да најнепосредније открива дух народа, његове обичаје и његов језик, једном речи, читав његов живот” (Јовановић, 2006: 13).

ИМЕНИЦЕ СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ

У приповеци *Мрачајски њроџио* на самом почетку наратор изражава симпатије према унуку из лозе старога Џибе употребивши, именицу субјективне оцене,³⁵ односно деминутив³⁶ *момче*. Његово лично име такође је изведено од Стеван и остварено је деминуцијом – Стевица. Дакле, овим творбеним моделом писац је исказао одређени степен непосредности и фамилијарности. Слобода другачијег сагледавања, процењивања и именовања речима субјективне оцене даје драж присности. Поред тога, на овај начин аутор превазилази границе денотативних значења и помоћу ове поткатогије експресива указује на детаље.

Каг ме баш њолико молиш, еџо, хајдемо, ња шџа нам доџ дагне! – њоче Сџевица, син њоџа Јове, жилаво и окреџно момче. (45)

Премда се у категорију деминутива убрајају речи са умањеним значењем, није редак случај да се у Кочићевим делима нађу деминутиви са супротним, погрдним/ироничним значењем. Исту појаву запажа Стевановић: „У *Јазавцу њред судом* врло вешто је искоришћен деминутив именице *џисар*, *џисарчиџ*. Овом лексемом Кочић истиче младост и неискуство судског писара, али метафоричким конотацијама датог облика означава безначајност судског писара и његовог положаја и у судници и у машинерији аустроугарске администрације” (Stevanović, 2016: 185–186).

Када је прото спазио да му у госте долази унук покојнога Џибе, који је некада давно „очијукао” са његовом женом Ђурђијом, он употребљава деминутив *Џидиџ* али то значење је истовремено и пејоративно зато што су сви из лозе старога Џибе проклетници, преваранти и грешници. Ако прото „писне” изговарајући Стевичино измишљено презиме, то значи да је већ именицом *Џидиџ* маркирао будућег преступника који носи у себи „лозом условљену” кривицу. У родном крају Петра Кочића, у данашњој Републици Српској, веома је устаљен израз *џражи козе од лозе* који се сматра препоруком када се неко удаје или жени, што значи: „Гледај из које је фамилије, односно лозе”, и може се поистоветити са народном изреком *не њада ивер далеко од кладе*, што значи да син има очеве гене, а унук дедине. У вези с тим, прото се већ унапред непријатељски понаша и према Стевици, називајући га, не именом, како се очекује, него умањеницом *Џидиџ* (мали Џибо) која значи: будући преступник и развратник као и његов „дјед Џибо”.

35 Вељковић-Станковић примећује да субјективна оцена у ширем смислу – уз регуларне деминутивно-хипокористичне и аугментативно-пејоративне спојеве – подразумева и наизглед асиметричне значењске односе, који се, на прагматичком нивоу, као укрштаји квантитативних и квалитативних параметара широког значењског опсега, показују изузетно економичнима, јер пружају бивалентну информацију (Veljković-Stanković, 2007: 397).

36 „Именички деминутиви и аугментативи стилски су активне лексеме са веома комплексним конотативним значењем...” (Veljković-Stanković, 2007: 398).

А куд си ти њош'о, Цибићу?! – њисну, као да ја нешто уједе за срце, кад улега Сшевицу иза мојих леђа. (48)

То поткрепљује и фразеолошко поређење „као да га нешто уједе за срце” што значи да се прото веома узнемирио и уплахирио видевши у свом дворишту „малог” непријатеља. Даље, нудећи госта да седне, прота назива Стевицу *џашчеџом*. Деминуционо значење добија други карактер јер је тај дечко „псић, пашче” од рода Цибића, за које се не зна када ће ујести тако да деминутивом *џашче* добија друго, погрдно значење.

Е, џа, еџо, шједи, кад си дошо. А, закона ти, ће се нађе с џим Цибиним џашчеџом? (1988: 49). – То је ћед џоџ џашчеџа, ако џо чему нијеси знао. (51)

Насупрот томе, колико год да је старога проту изневерио човек, утеху налази у животињи, казујући тако да и коњ више вреди од многих људи, јер му је већи пријатељ од човека. У ту сврху употребљава хипокористик *мајајац*, у тепању и миљу јер са њим једино и разговара откад је изгубио „вјеру у људе”.

Мајајце један! Како си ми, како си ми, мајајце један! Нијеси ти коњ, већ онај вејџи, вејџи мајајац! – шеја му, и чује се како ја милује и лајано удара џо сайима. Сад ће шеде џвој џроџо даџи соли, џа даџи зоди, џа ше онда лијејо најојџи и исџимариџи. Воли шеде џвој џроџо, мајајцино једна сџара! (49)

Аугментативним суфиксом *-ина*³⁷ писац не изводи именицу *мајарчина* како се очекује, него јој додаје умилно значење у твореници *мајајцина* те суфикс, карактеристичан за творбу аугментатива: *-ина*,³⁸ преиначује семантику читаве лексеме постајући тако деривационим суфиксом деминутива, односно хипокористика. То се може закључити на основу читавог дискурса: уместо именице *мајарац* проту употребљава одмила *мајајац*; мјесто придева *велики* уводи модификовани облик *вејџи*, а уместо *мајарчино* тепа му *мајајцино*. У вези с тим је и читава синтагма *мајајцина сџара* која означава некога ко је с протом све видео и доживео а постао му сапутник и савезник на животном путу.

С друге стране, прави аугментативи који прерастају у пејоративе грађени су суфиксом *-ина*. „Основна функција аугментативног суфикса јесте уношење придевског значења 'велики', којим се садржај основне именице и квалитативно

37 Творбени формант *-ина* врло је продуктиван у деривацији аугментативних именица (Stevanović, 1981).

38 Изведенице са суфиксом *-ина* од основа именица мушког рода, сматра Бабић, имају неколико значења. Међутим, премда се значење најчешће остварује као подругљиво, погрдно, презриво (пејоративно), није аутоматско и зависно је од значења основне именице и од контекста. Поред тога, изведенице са овим суфиксом имају различита стилска обележја (Babić, 1986).

одређује. Уношење значења 'велики' у садржај основне именице често условљава и додатне семантичке реализације, па се тако, поред увећања, аугментативом може исказати и неко друго квалитативно значење основне именице. То је најчешће неко негативно значење" (Јовановић, 2010: 87), што потврђује и употреба творбеног форманта *-ина* у протином говору.

*Зар ја да идем њуџом куд њролази њроклейџи, куљави, њаклени Џибо!
Џибо, Џибовина, њако зове оца, а дједа зове Џибукардом.* (45)

Писац градацијски ређа именице субјективне оцене³⁹ у презименима, односно надимцима, поменутих јунака. Деминутивом на *-ић*, *Џидић*, обележава унука који још није порастао у великог грешника али је на добром путу да то постане. Потом је за Стевичиног оца, попа Јову, употребио аугментатив на *-ина*, *Џибовина*, који је већ упрљан грехом свога оца, а Стевичиног деде. У трећем градацијском ступњу, ређајући грехове према критеријуму „шта јесте и шта може да буде” аугментативним суфиксом маркира се стари Џибо који се насловљава са *Џибукарда*: стари крепали *Џибукарда* (Коџић, 1988: 46).

Када је реч о антропонимима, потпуно је неизвесно да ли се стари Џибо, који је повредио Мрачајског проту, заиста тако звао или се у томе огледа још једна домишљатост самога писца који протиног непријатеља назива тим именом. Трагајући за пореклом или за сличношћу овога имена са нечим, може се претпоставити да је именица Џибо створена према аналогiji са *џидра*, *џиба* а онда у мушком роду *Џидро* > *Џибо*. Турцизам *џидра* значи 'комиња', отпад од шљива који настаје када се пече ракија. По аналогiji са људским отпадом, *џидра* (у данашње време *џидер*) тај покојни свештеник (Стевичин деда) добио је име *Џидро* > *Џибо*

Творбеним формантом *-еџина*⁴⁰ грађен је аугментатив (пејоратив) *Ђурђијеџина* израз који је настао мотивисан протином нескривеном мржњом

39 Према једном схватању, сам назив ове класе изведеница: именица субјективне оцене, чини се споран, јер из њега „произлази убеђење да се оваквим изведеницама увек означава одређени субјективни став...” као и да „ове изведенице не показују, генерално узевши, никакав субјективни однос говорника, већ садржај одређеног појма какав он јесте” (Ћорић 1995: 104). Слично изнесеном ставу, Вељковић-Станковић сматра да би се недоумице у вези са значењем речи субјективне оцене у знатној мери могле избећи и да би биле боље схваћене и тумачене „уколико би се отклонила сугестивност самог термина”. Стога, Вељковић Станковић предлаже да се „актуелни термин (речи / именице субјективне оцене), којим се експлицитно фаворизује субјективна оцена, замени термином евалутивне творенице” (Veљković-Stanković, 2007: 399). „Фаворизовање субјективног става подразумева потискивање, тачније неутрализовање семантике квалитета, која, у неким случајевима, може имати секундарну функцију, али искључиво као подлога субјективне оцене” (Veљković-Stanković, 2011: 43).

40 Бабић сматра да се за творбу аугментатива користи пет најзначајнијих суфикса: *-ина*, *-чина*, *-еџина*, *-урина*, *-усина*. То су основни суфикси за творбу аугментатива, јер изван суфикса скупине *-ина* нема других с већом плодношћу (Babić, 1986: 234).

јер га је Ђурђија потенцијално преварила и издала.⁴¹ Употребивши дати аугментатив, Кочић недвосмислено жели да укаже на значење које ова именица има у протином говору. С тим у вези, „аугментативи са суфиксом *-еџина* често реализују и пејоративно значење које не мора у свом садржају подразумевати и компоненту 'велики'. Употреба аугментатива са пејоративним значењем обично је у функцији изражавања негативног става говорника према аугментираним појму...” (Јовановић, 2010: 97): *Она моја Ђурђијеџина остјала сама код куће* (51).

Именица *Ђурђија* постаје симбол сваке жене у чије се поверење посумња. Тако се обезначава властита именица и постаје заједничка: Ђурђија престаје да бива антропоним и добија значење свега што је заједничко – не људима, него предметима. У том смислу, прото је обезвређује, укида јој идентитет и она од речи „неко” постаје жена у значењу „свако”, тј. „свака жена”. Сваку жену зове *Ђурђијом*. У ружењу жена (многих сличних Ђурђија) речима „криж јој шокачки”, наслућујемо да се ради о католицињи, односно о особи друге вере. Од проте се свакако не очекују псовке пошто је свештено лице, понајмање то да се у псовкама спомене крст.⁴² Стога он, помињући *криж*, као да чини прекор и тој вери коју је жена издала, огрешивши се притом о част и поштење породице. Пакосно се и заједљиво слади тим именом, у ком се нешто подругљиво, ниско, нечасно крије: *Ђурђија је Ђурђија! Удри Ђурђију, криж јој шокачки!*” *йродере се и силно задрма космајом, йодбулом ллавом, кад му се йарохијанин йоџужи на жену* (Коџић, 1988: 45).

УСТАЉЕНИ ИЗРАЗИ И КЛЕТВЕ

У речнику Кочићевих јунака јављају се устаљени изрази (идиоми), представљајући у овој приповести, као и у другим његовим делима важан извор „за реконструкцију језичке слике света” (Mršević-Radović, 2008: V).⁴³ Драгићевић дефинише фразеологизме на следећи начин: „фразеологизми (идиоми, фразеолошки обрти, фраземи, устаљене конструкције) јесу устаљене језичке јединице које се састоје од најмање две речи и имају јединствено значење” (Dragičević, 2010: 24).

41 Суфикс *-еџина* је други по „продуктивности аугментативно-експресивни суфикс” (Kiršova, 1988: 50). Киршова наглашава да је вредно запажање да се у Вуковом речнику скоро код сваке изведенице са *-урина* помиње слична именица са *-еџина* (Kiršova, 1988: 54).

42 У РСАНУ *шокац* је 'подругљив назив који православни дају католицима икавцима и католицима уопште', а *криж* је синоним именице *крст*.

43 Мршевић-Радовић истиче да ће се захваљујући својој релативно стабилној структури и значењу, фразеолошке јединице као вишелексемни спојеви, целовитог значења и релативно устаљеног лексичког састава, као експресивне јединице које се репродукују у језику, понашати, слично пословицама и изрекама, као повољна „спремшта” за најразличитије културне садржаје” (Mršević-Radović, 2008).

Међу устаљене изразе који су карактеристични за говор људи Кочићева краја убрајају се: *мрзи на сав свијет* (мрзи људе), *не може с нашоом кућом* (не воли нашу фамилију), *нешто га уједе за срце* (нешто га је повредило), *о љави му ради* (спрема му се неко зло), *сијекући очима* (љутито гледати некога).

Мрзи на сав свијет, а на родбину, чини ми се, највише. (45) *Од давнина се не може с нашоом кућом* (45) – *А куд си ти ђошо, Цидићу?! – ђисну, као да ја је нешто ујело за срце, кад уледа Сћевицу иза мојих леђа.* (48) *Твој ми је ђед о љави радио, ја ошао, ја сви твоји, али ево им!* (50) *Клисну у собу, ђоледа у ноћ, скиде ђушку с клина, ђредаци је ђреко седе, а дуџачак нож задјену за ђојас, ја нас оштро, сијекући очима ђоледа и узнемирено дрхћући ђрошайша.* (53)

Саставни део усмене традиције и књижевности са фолклорним карактеристикама чине клетве и проклињања. Функцију клетве ближе одређује Суботић: „У дејство клетве веровали су припадници најразличитијих култура и религија. Један од најстаријих поетских записа клетви налази се у Давидовим Псалмима (109: 17–19): „Љубио је клетву, нека га стигне; није марио за благослов, нека и отиде од њега” (Subotić, 2007: 881).⁴⁴ С тим се слаже и Милошевић: „Клетве су веома старог порекла. Изрицањем клетве изводи се радња проклињања – призивање зла на онога коме је клетва упућена, тј. на кога је адресирана... Говорник се у већини случајева обраћа проклетом у другом лицу јединине императива: *да ти се ђо и ђо дођоги*; ређе то чини индиректно преко трећег лица: *нека му буде ђо и ђо*” (Milošević, 2014: 474).

У Речнику САНУ, основно значење одреднице *клетва* дефинисано је као `призивање несреће на некога, жеља да некога задеси или прати какво зло, обично изречено уз призивање бога или других натприродних сила, проклетство, проклињање`.

Мрачајски прото веома сугестивно изговара мноштво клетви. Неспорно је да у анализираном делу ове језичке творевине (клетве) Кочић употребљавао када му је било потребно да свој израз учини експресивнијим и економичнијим у исто време.

- Клетве упућене хришћанима, односе се на 3. лице јединине:

Не вјеруј `ришћанину! Превариће, слајаће, облајаће, украиће, небо ја удило! (45) *Ама не вјеруј ришћанину, сунце ја небеско сајорило!* (48)

⁴⁴ Са становишта теорије говорних чинова, појашњава Суботић, „клетва се може посматрати и као илокуциони говорни чин, који се изводи као реакција на нечије понашање у виду изрицања жеље са негативном мконотацијом (оптатив негативног усмерења)”, али се често може посматрати и као перлокуциони чин, чијим изрицањем говорник настоји да делује на слушаоца: да га убеди, увери, поучи, уплаши (Subotić, 2007: 889).

- Клетве које су намењене 3. лицу множине:
Сџари, крејали Цибукарда, Ђурђије и `ришћани криви су њоме, небо се над њима њроломило! (46) Дијетје, дијетје, чувај се сељачкије` Ђурђија, Христџос и` удио! (45)
- Клетве које се односе на 2. лице једине:
Нећеш више ни залајати, Цидовина џи се меса на Божић најела! (48) Цидовино, Цидовино, ијеме џи се умело!...(48)
- Клетве које су упућене 2. лицу множине:
О, небо вас удио! – врисну, и сав се од љуџине заџресе, јер се џолико занио у џовору да му се чинило да сад џледа џред собом Ђурђију и Цибукарду и слуша како се разџварају. (51)

Наведени примери клетви, које Кочићев јунак изговара, показују да ова мала фолклорна форма,⁴⁵ према комуникативној функцији, припада оптативним реченицама, потом, да је карактеристична управо према својој стабилности, да се изговара са јаким емотивним набојем, као и да умногоме зависи од конкретне комуникативне ситуације. Премда се „клетва формира у тренутку када се изговара” (Petrović, 1997: 89), стална је њена форма и њено примарно значење: жеља да онај коме је клетва упућена изгуби нешто добро, у овом случају: *ијеме џи се умело*, односно жеља да се изгуби потомство/род – нешто што, према народној традицији, представља највећу животну вредност. Даље, у датим конструкцијама се као потенцијални агенси клетвеног зла, односно као потенцијални извршиоци клетве јављају *Христџос* и *сила небеска* – „у улози акцедентног агенса (подтип виша сила)” (Subotić, 2007: 894).

СИНОНИМИ

Глаголом *заврзивати* Кочић отвара ново семантичко поље синонима⁴⁶ које вешто употребљава и које такође упућује на особености његовог стила и његов богат језички израз. Овој групи глагола припадају и глаголи *џужити*, *размитиџи*, *џоднимити* (*се*), *заџрмити*, *сунуџи*, *џабаџи*. Заправо, могућност одабира код

45 Етнолингвистика и фолклористика клетву, заједно са баснама, загонеткама и пословица убрајају у мале фолклорне форме (Petrović, 1997).

46 Синоними су лексеми које „у своме семантичком садржају имају исту архисему (појмовну вредност) и бар једну исту сему или више истих сема (семантичких елемената реализације). А то значи да су синоними речи сличне или исте референцијалне вредности” (Gortan Premk, 1994: 5).

Кочића није сведена на механичко и насумично замењивање једне синонимне речи другом речју, чиме је проникао у суштину синонимије.⁴⁷

Мрачајски прото је усиљено дозволио гостима да уђу у његову кућу, и чим је један од њих покушао да му укаже на нешто, са чим се прото не слаже, он одмах изгуби и стрпљење и крене у вербални напад на госта.

Немој њуј ко будала каква заврзиваји... Види њи њеја! (50)

Глагол *заврзиваји* употребљен је у једном од својих секундарних значења: 'мешати се у што, упетљавати се, трпати се' (РМС). Прото никоме не дозвољава да му, у сопственом дому, држи придике (попује).

О томе да ли је потребно уводити велики број синонима у књижевно дело пише Драгићевић: „О синонимији се обично говори као о главном показатељу језичког богатства. Синоними омогућавају исказивање тананих значењских нијанси, јер избором појединог синонима руководи његова специфичност у односу на друге речи сличнога значења. Још из Де Сосировог времена познато је да се вредност једне језичке јединице одређује према вредности других у језичком систему. Ако би се један од система изгубио, други би проширио своје значење и тако преузео укупну семантичку вредност некадашње две језичке јединице” (Dragičević, 2010: 248).

У следећем примеру употребљава се глагол *њужити* грађен префиксацијом (потужити). У РМС наведен је са семантичком реализацијом 'осећати тугу, туговати, жалити за нечим или због нечега'. У овом контексту глагол *њоњужити* синониман је са глаголом пожалити се.

...њродере се и силно задрма космајом, њодбулом ѓлавом, кад му се њарохијанин њоњужи на жену. (45)

Мрачајски прото, разочаран најпре у људе а потом и у свога пса чувара, једино се још обраћа коњу као пријатељу. Писац употребљава глагол *размијити* у значењу 'размазити' (РМС).

Коњ му је као ала! Размијито ѓа је, и воли ѓа више неѓ ишија друѓо на свијетју (46).

Богаћењу Кочићевог речника доприноси и глагол *њоднимити* се, синониман са 'подлактити се'. У РМС наводи се дефиниција 'подупрети што чим да чврсто стоји (обично главу руком, рукама).

47 Разматрајући синонимију у теорији и пракси, Прћић појашњава да вероватно најбитније својство синонимије, као језичке појаве да се један исти садржај може изразити помоћу више различитих речи, јесте пружање могућности одабирања речи које ће живописније, прецизније или суптилније пренети и представити намеравани садржај у одређеној ситуацији (Prčić, 1999).

Поднимио се на обје руке и одбочио на њоле, сувоњаве лакџове, ња укочено, блесастџо зури у нештџо љред собом. (47) Онда љешко уздахну, оџетџ се љодними и нештџо се дубоко, дубоко замисли. (47)

Глагол *сунуџи*, вишеструко дефинисан у РМС, у разматрању Кочићевог језика најприближније објашњава Стевановић: „...загрми, суну у собу, излети с пушком и, у трку, посрђући, изгуби се иза куће” (Коџић, 1988: 48). „Употребивши само дати глагол, у коме је супсумирано значење више глагола (*џожуриџи*, *оџједном* и *изненада љоџрчџи*), писац је вешто исказао огромну љутњу Мрачајског проте. Кочићеви лексички дијалектизми имају посебну евокативну вредност и дочаравају уметничку стварност приповедака, босанског сељака, његов живот и свакодневицу. Заправо, ова лексика је и функционална и поседује конотативну моћ” (Stevanović, 2016: 185).⁴⁸

У тренутку, када Мрачајски прото потпали љуте паприке и задими собу у којој су стари Џибо и протина Ђурђија у веселом разговору, тај љути дим куља из оџака и они губе разум. У тој ситуацији, за вршење радње онога ко `набија ногама, стопалима` патос, ко унезверен и слуђен махнито туче по патосу ногама (табан), употребљава се синонимни глагол *џабанаџи*.

Оче и у Христџу браџе, љако џи свеџе љричестџи и часне љрџезе, оџџвори! – љреклиње Џибукарџа и љаџа љо соби ко каравлашки међед. (51)

У многим Кочићевим приповеткама приметна је велика пишчева ерудиција а тиме и речитост. Посебан таленат испољава се у његовом стилу а остварује се посебним језичким средствима. Тако Кочић употребљава групу именица, глагола или придева како би појачао израз и достигао јачи уметнички ефекат.

Синоними су дати у функцији градације, и то:

- *именице* – (од силне) мржње, пакости, злобе;
- *џлаџоли* – превариће, слагаће, облагаће; загрми, суну (у собу), излети; (звона) циче, јече и потмуло се разлијежу; облагивали, пањкали(ме);
- *џридеви* – проклети, куљави, паклени (Џибо); облачан, влажан, тежак (дан); (свјетлост) слаба, мутна; тешко, густо, овлажено (жито); немирно, растргано (нешто) тешко, суморно; рапаво, промукло (грло); узбуђен, узнемирен, потресен до дна душе; повелика, крупна, јасна (звона); црна, бурна, јесенска (ноћ); дрхтаво, нијемо, ледено (ђутање); кратка, влажна, миришљава (ноћ); одјеци тешког, уморног, немирног (живота);

⁴⁸ Уметник речи, Петар Кочић често прави лексичко-стилске варијације посежући за лексиком из народног говора (Stevanović, 2016).

- *йрилози* – силно, страховито (ме погледа), лагано боно, величанствено боно (издише).

Именица *букайије*, пореклом из турског језика, у РМС дефинисана је као 'окови за ноге, негве'. У питању је домаћа турска реч (Petrović, 2012), грађена врло продуктивним суфиксом који је у српски језик дошао са турским речима.⁴⁹

*...а йрећи йуџ су ја свукли йола и држали два дана у йешким йвозденим
букайијама йод врелим сунцем уз раздукџану ваџру.* (46)

Уместо именице *сељак* писац употребљава именицу *йежак*, са значењем 'човек, сељак који се бави обрађивањем земље као главним занимањем, земљорадник, ратар'.

То му је, како кажу йежаџи, сва сермија и родбина. (46)

Међу придевима се истиче лексема *кесерасџи* 'који је налик на кесер' (РМС):
Сијега кесерасџа брадица у нереду, а коса с йонеким црнкасџим йраменом...(47)

ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ

Имајући у виду особине говора ужег завичаја Петра Кочића, обиље позајмљеница,⁵⁰ преваходно турцизама, у анализираној приповеци готово да се подразумева. Наиме, будући да је лексички систем вернакулара, чије је карактеристике Кочић још у детињству уочио, био под утицајем различитих међујезичких контаката, позајмљенице, међу којима су најзаступљенији турцизми, нису могле мимоићи ни језички израз проте мрачајског.

Турцизмима у књижевним делима бавили су се бројни истраживачи.⁵¹ Порекло и неминовност ових позајмљеница Томић објашњава на следећи начин: „Највећи број турцизама у српском језику потиче из периода вишевековне турске владавине на нашим просторима. Повлачењем турске власти са Балкана, турцизми нису у потпуности нестали (Томић, 2015). „Велики број је наставио да живи у српском језику; негде око 2000 ушло је у српски стандардни језик,

49 Поменути турцизам забележили су у својим речницима и Шкалајић и Скок (Škaljić, 1965; Skok, 1971).

50 „Творба речи и позајмљивање су два основна начина иновирања лексике у неком језику” (Čović, 2008: 62).

51 Шкалајић примећује да је интересантно како је у процесу „чишћења српскохрватског језика од туђих, позајмљених, ријечи према турцизмима био увијек блажи став неголи према осталим ријечима преузетим из других несловенских језика” (Škaljić, 1965: 14). Поред тога, свакако има турцизама који одолевају вишевековном искушењу промена у различитим сферама и опстају у савременом књижевном језику и посебно у дијалекту, али су и многи турцизми потиснути из књижевног српског језика.

.....
 многи су незаменљиви домаћим речима и говорници српског језичког подручја нису свесни њиховог порекла и не сматрају их страним речима” (Radić, 2001: 8). Турцизми су присутни у говорном језику, народном стваралаштву, савременој књижевности. Зато је проучавање турцизама у српском језику веома важно” (Tomić, 2015).

У Кочићевом делу, као и у делима других писаца⁵², који потичу са простора Босне и Херцеговине, употреба турцизама била је уобичајена појава. Вишевековно ропство под турском влашћу оставило је трага и у речнику народа било којег социјалног слоја. Остаци турцизама налазе се чак и у говору хришћанског свештеника, Мрачајског проте.

Ђе ћу сад наћи ђезву, вилџане, шећер? (50)

Прото употребљава две позајмљенице из турског језика, *џезву* `бакрену посуду, ибрик за кување` (РМС), као и *филџан*, у значењу `шољица за кафу без дршке` (РМС). Обема речима даје призивок народскога говора тако што у првој речи умекшава иницијалну фонему (као што су то често чинили Срби муслиманске вероисповести) те тако уместо џезва каже *ђезва*, а други пут опет посрбљава турцизам филџан именицом *вилџан*. Иако користи турцизме у свом говору, ипак их прото на одређени начин онарођује.

Позајмљеница из турског језика *диванхана*, синоним именице *диван* `доксат, предсобље` (РСАНУ) или `пространа просторија на кату, спрату, у старим босанским кућама, намењена састанцима, договорима и пушењу` (РМС), у језику наратора наводи се као *диванана*: *Наједанџуџи устџаде и џоче немирно џоре и доље ходџи џо диванани* (48).

То је било за султановог *наџака* (Коџић, 1988: 51). У РМС за одредницу *наџак* се наводи под фигуративним значењем `власт, владавина` те би се у реченици тумачило: Било је то за време султанове владавине. Шкаљић појашњава да турски лексикографи сматрају ову реч изворно турском. Међутим, додаје Шкаљић, поједини аутори, попут Сикирића, да је ова реч настала од персијске речи *наџах* (Škaljić, 1965: 482).

52 Ово није само одлика нашега језика, да се користи турским позајмљеницама, које су касније добиле статус домаћих речи без којих се не би данас разумели, него сви језици на Балкану данас су их пуни, да се поједине могу назвати чак и балканизмима. Разлог за то је петовековно ропство и стална исламизација потчињених народа, сталне миграције, као и недостатак адекватних речи и израза које смо морали примити ради лакше комуникације међу собом, али и са Турцима, који су у то време представљали велесилу у сваком погледу (Miketić i Miketić, 2008).

У РМС означено је да је лексема *села*м турског порекла и дефинисана је као муслимански поздрав. Синтагма *максуз села*м наговештава да се нешто ради с намером. Ево и једног примера из анализиране приповетке:

Њеџа је њрошо оџремио да носи у њак'о сџаром Џибукарди селама ама максуз селам, шџо далије кажу! (49)

Ако је неко добио *максуз села*м, значи да је поздрављен од срца, људски. У томе се види двострука иронија Мрачајског⁵³ протезе: мртвом душманину Џибукарди шаље убијеног пса „на онај свет” и то са пријатељским поздравом. Речца *ама*, преузета из турског језика служи за појачавање протиног тврђења: баш њему, управо њему (своме непријатељу), „најлепше поздраве и дар” (опет иронија – мртвог пса) шаље.

Прото је остао без икога од чланова породице пошто је отерао и жену и сина; једино са њим живе пас и коњ. Писац за објашњење његовог `иметка, имовине` употребљава лексему турског порекла *сермија*:⁵⁴ *То му је, како кажу њежаџи, сва сермија и родбина* (46).

Два непозната појма у стандардном српском језику представљају *дисаџе* и *кудурлуци*. Обе су речи архаичног порекла. Причајући о својој освети над покојним Џибукардом, прото се уживљава у догађај:

*Скинем [с коња] дисаџе и кудурлуке, ња се њришуљам њенџеру. (51)
Трџнем њушку из кудурлука; ођу ли њуцаџиџи, мислим се. (51)*

Објашњење лексеме *дисаџе* у РСАНУ гласи `путничка торба из два засебна међусобно састављена дела која се носи на коњу или преко рамена` а слично је тумачење пронађено и у РМС `двострука торба која се обично пребаца преко седла или самара (или се носи о рамену)`. *Кудурлук* значи исто што и кубура `кожна торба, футрола за појасом или на седлу у којој се носе мале пушке или пиштољи` РМС.

За именовање гвозденог суда под којим се пече хлеб, кромпир и друга јела, употребљена је лексема турскога порекла *сач*. Ова именица се и данас употребљава у савременом језику и у говору.

...џурум оне њаџрике и њродијем њеџ-шестџ лончиња на вуруни, заџворим је сачом, а и џуџунлук њодобро заџушкам, да дим не њролази. (51)

53 Епитет *мрачајски* (вероватно по месту Мрачаје) не стоји узалуд: он изванредно слика натмурено старачко лице усамљеника и страдалника (Stojanović, 1988).

54 Према једно тумачењу, *сермија* „представља балкански турцизам” (Petrović, 2012: 256) који је забележио и Вук Караџић, како наводи Шкаљић (Škaljić, 1965).

Турцизам *ѡуѡунлук* означава `цев кроз коју се увлачи дим` (РМС). Имајући у виду Шкаљићево тумачење, *ѡуѡун* је дуван (Škaljić, 1965): „...тутунлук подобро зашущкам да дим не пролази” (Коѡић, 1988: 51).

Употреба турцизма *ѡенѡер* са значењем `прозор` (РСАНУ) веома је фреквентна у говору овога поднебља, те не изненађује што је опажамо и у протином изражавању.⁵⁵ С тим у вези, анализирање дијалекатске лексике за комплетирање „не само српских, него и балканских турцизама није потребно посебно образлагати” (Petrović, 2012: 12).

...ѡа се ѡришуѡах ѡенѡеру (51); *закључам враѡа на соби, намакнем кайке на ѡенѡере...*(51)

Грецизмом *нуријауРМС* означава се `црквена жупа, парохија`. Позајмљеница из грчког језика може се објаснити у протином говору као последица читања православних црквених књига, али се она јавља и у говору Стевице, унука покојног свештеника Џибе, који је вероватно имао у свом речнику ову лексему.⁵⁶ Дата позајмљеница поткрепљује чињеницу да се грецизми у српском језику „у односу на остале позајмљенице издвајају не само по великој разноврсности времена и путева њиховог продирања, већ и по постојању два нивоа продирања утицаја, ученом и народном” (Vlajić-Popović, 2009: 378).

Здої нурије ѡнио се мноїо ѡодина с мојим дједом, и силно ѡа је, кажу, мрзио, ѡа и оца мрзи као Турчина, више неїо Турчина! (45); *Оѡишио ја једној дана у нурију да вјенчам једну сељачку Ђурђију.* (51)

Употреба црквенословенизама⁵⁷ потпуно је оправдана с обзиром на то да је ово протин службени језик којим је читавао молитве приликом обављања црквених обреда. Један од тих обреда управо спроводи у својој кући када кажњава (венчава) другог свештеника са својом женом. У „свечаном” чину венчања употребљава црквенословенске лексеме: *очаѡа* (очита), *вјенчасја* (венчавају се), *раб* (слуга), *раба* (слушкиња).

...док мени Џибукарда, `нако исѡрема се, оѡијело очаѡа. Вјенчасја раб дожји Џибукарда, раба дожја Ђурђија! – смијем се ја... (51)

55 Поред одреднице *ѡенѡера* Петровић појашњава да је српски облик „можда добијен тако што је *ѡенѡере*, истоветно тур. предлошку, схваћено као множина” (Petrović, 2012: 238).

56 „Ово последње двојство потенцирано је и грчком диглосијом која је била веома изражена још од раног средњег века и витална све до пред крај 20. века” (Vlajić-Popović, 2009: 378–379).

57 Протин поступак који убедљиво најјаче одвлачи нашу мисао према жениној невери јесте симболично венчање које прота приреди својој жени и другом попу, Стевичином деди које затиче како разговарају у сопственој кући (Aleksić, 2011).

Функција наведених црквенословенизама⁵⁸ у датој приповеци најпре је евокативна и свакако је повезана са протиним свештеничким позивом. Писац ова језичка средства користи и за индивидуализацију главног јунака. С друге стране, иако је Кочић био у потпуности посвећен Вуковом стваралачком путу и често се позивао на њега, употреба лексике, која се доводи у везу са црквенословенским наслеђем, у одређеном/описаном контексту у *Мрачајском њројши* представља спону између традиције и Кочићеве језичке савремености.

Богата лексика Кочићеве приповедне прозе отвара путеве неисцрпне језичке анализе којом се остварује шаренолики свет уметничког дела. Језик је у Кочићевим литерарним остварењима језик његовог завичаја, супротност „једној одурној језичкој накази” како Кочић назива језик који се у његово доба употребљава у администрацији (Коџић, 1961), што потврђује и анализа приповетке Мрачајски прото.⁵⁹

ЗАКЉУЧАК

Величина једне личности и значај њеног доприноса токовима развитка једног народа у различитим областима друштвеног живота могу се мерити различитим мерилима. Када је реч о Петру Кочићу, са сигурношћу се може рећи да је његов допринос очувању језика српског и српске културе изузетан.⁶⁰

Према је Кочићев језик стандардни српски језик, за чију се употребачитавог живота и залагао, у језику његових дела, а самим тим и приповетке *Мрачајски њројши*, примећују се и нестандардне лексеме које доприносе развоју и богатству Кочићевог стила. „Петар Кочић припада оним писцима који се често служе некњижевним облицима, разговорним језиком и лексичким дијалектизмима. Кочић користи лексичке јединице које припадају разговорној лексици са

58 Под појмом *црквенословенски језик* Драгићевић подразумева језик којим су се, пре свега, писале богослужбене и црквене књиге, али је то био и језик „научне литературе, космографских, географских, терапијских и других учених списа, па и лепе књижевности”, а на народном језику писани су правни и трговачки списи, популарна књижевна дела световног садржаја (Dragičević, 2018: 33).

59 О српском језику, који је употребљаван у то доба у администрацији, Кочић је у познатом полемичком тексту *За српски језик*, између осталог, записао: „То је једна одурна српско-хрватска наказа, тешка и усиљена, много пута потпуно неразумљива, без гипкости, еластичности и звучности, тих битних особина нашег крепког језика. То је језик као наш, а није наш. Наше су ријечи, али језик није наш” (Коџић, 1961: 311–312, према Kovačević, 2013: 13).

60 Посебно бисмо истакли Кочићев однос према значају и улози коју млади имају у очувању нашег језика и културе, будући да млади „представљају најпрогресивнију групу говорника српског језика” (Stevanović, 2014: 434). Кочић каже да су млади „предстраже за чистоћу нашег звучног и богатог језика” (Коџић, 1961: 306–307; према Kovačević, 2013: 17).

одређеном намером: употребом такве лексике свом стилу даје локални колорит, обележје времена и дочарава карактер људи и њихових обичаја (Stevanović, 2016: 185). Многи такви писци модрене српске књижевности примењују управо овакав поступак у обликовању својих дела негујући сопствени књижевноуметнички израз и обогаћујући лексички фонд стандардног српског језика.

ИЗВОРИ

- 📖 РСМ: *Речник српскохрватској књижевној језика 1–6*, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967–1976.
- 📖 РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, 1–20, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2017.
- 📖 Коčić, P. (1988). *Jazavac pred sudom: pripovetke*. Београд: Rad.
- 📖 Шкалjić, A. (1965). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Сарајево: Svjetlost.
- 📖 Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Загреб: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Aleksić, M. (2001). Tumačenje Kočićeve pripovetke Mračajski proto. *Književnost i jezik*, 58(3–4), 313–323.
- 📖 Andrić, I. (1981). *Umetnik i njegovo delo*. Београд: Prosveta.
- 📖 Babić, S. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Загреб: JAZU, Globus.
- 📖 Čorić, B. (1995). Stilistički aspekti derivacije. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 23(2), 103–107.
- 📖 Čorić, B. (2008). *Tvorba imenica u srpskom jeziku*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- 📖 Dešić, M. (1976). Zapadnobosanski ijekavski govori. *Srpski dijalektološki zbornik*, knjiga XXI. Београд: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. Београд: Zavod za udžbenike.
- 📖 Dragičević, R. (2018). *Srpska leksika u prošlosti i danas*. Нови Сад: Matica srpska.
- 📖 Glibanović-Vajzović, H. (1979). O tumačenju riječi orijentalnog porijekla u djelu Petra Kočića. U D. Đuričković (ur.), *Zbornik radova o Petru Kočiću* (463–467). Сарајево: Institut za jezik i književnost.
- 📖 Gortan Premk, D. (1994). O leksičkoj sinonimiji. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 22(2), 5–11.
- 📖 Jovanović, J. (2006). *Knjiga srpskih narodnih poslovice, knj. 1*. Београд: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
- 📖 Jovanović, M. (2007). Vokalske grupe na kraju riječi u govorima crnogorskog primorja. U R. Simić, D. Ivanić i M. Kovačević (ur.), *Srpski jezik, književnost i umetnost*, Zbornik radova sa naučnog skupa Srpski jezik i društvena kretanja, Knjiga I., 31. oktobar–01. novembar 2006., Filološko-umetničkom fakultetu, Kragujevac (81–95). Kragujevac: Skupština grada Kragujevca; Filološko-umetnički fakultet Univerziteta u Kragujevcu; IP Koraci.
- 📖 Jovanović, V. (2010). *Deminitivne i augmentativne imenice u srpskom jeziku*. Београд: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Kiršova, M. (1988). Augmentativi sa sufiksima -ina, -etina, -urina u Vukovom rečniku. *Naš jezik*, 28(1–2), 42–54.
- 📖 Kovačević, M. (2013). Aktualnost Kočićeve borbe za srpski jezik. U M. Kovačević (ur.), *Značaj srpskog jezika i književnosti u očuvanju identiteta Republike Srpske II – Književni klasici Republike Srpske: Kočić i Copic* (11–29). Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet.

- 📖 Miketić, D. i Miketić, S. (2008). Turcizmi u knjizi „Po Bosni i Krajini” Grigorija Božovića. *Baština*, 25, 9–27.
- 📖 Milanović, A. (2008). Napomene o dijalektima u srpskoj književnosti. *Dijalekti i srpska književnost: tema Borine nedelje 2007*, 40–52. Vranje: Književna zajednica „Borisav Stanković”.
- 📖 Miličević, B. (1979). Stilističke vrijednosti jezika u Kočićevoj priči Mrguda. U D. Đuričković (ur.), *Zbornik radova o Petru Kočiću* (455–462). Sarajevo: Institut za jezik i književnost.
- 📖 Milošević, J. (2014). Kletve i blagoslovi u dolini Mlave. U R. Žugić (ur.), *Dijalekti srpskoga jezika: istraživanja, nastava, književnost 1* (473–480). Leskovac: Leskovački kulturni centar; Vranje: Pedagoški fakultet Univerziteta u Nišu.
- 📖 Minović, M. (1979). Petar Kočić i književni jezik u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske okupacije. U D. Đuričković (ur.), *Zbornik radova o Petru Kočiću* (409–424). Sarajevo: Institut za jezik i književnost.
- 📖 Mršević-Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- 📖 Novaković, N. (2010). *Poetika i jezik u djelu Petra Kočića*. Banja Luka: Besjeda.
- 📖 Peco, A. (1991). *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Naučna knjiga, Beograd.
- 📖 Peco, A. (1995). *Pisci i njihov jezik*. Beograd: Prosveta.
- 📖 Peco, A. (2001). Konsonantizam bosanskohercegovačkih govora. *Srpski dijalektološki zbornik*, 48, 607–696.
- 📖 Pešikan, M. (1956). O nekim specifičnostima u upotrebi pripovedačkog imperativa. *Naš jezik*, 7(5–6), 153–166.
- 📖 Petrović, S. (2012). *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru: na materijalu iz rukopisne zbirke reči Dimitrija Čemerikića*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Petrović, T. (1997). Priroda kletve i njene komunikacijske funkcije u srpskom jeziku. *Srpski jezik*, 2(1–2), 87–95.
- 📖 Prčić, T. (1999). Sinonimi u teoriji i praksi: isto ali ipak različito. *Jezik danas*, 3(9), 14–20.
- 📖 Radić, P. (2001). *Turski sufiksi u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Sekulić, I. (1935). *Petar Kočić – savremenost njegova*. Beograd: Kolarčev narodni univerzitet.
- 📖 Simić, R. (1972). Levački govor. *Srpski dijalektološki zbornik*, 19, 1–618.
- 📖 Šipka M. (1987) *Jezik Petra Kočića (uvod, pristup, izvori, gramatika)*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost.
- 📖 Skerlić, J. (1904). S palnine i ispod planine. *Srpski književni glasnik*, 7(1), 711–714.
- 📖 Stevanović J. (2014). Uticaj stranih jezika na izražavanje mladih: pitanje globalizacije ili nedovoljno razvijene jezičke kulture. U M. Kovačević (ur.), *Nauka i globalizacija*, knj. 8, tom 1/2, 425–436. Pale: Filozofski fakultet Pale, Univerzitet u Istočnom Sarajevu.
- 📖 Stevanović, J. (2016). Leksičko-semantičke osobenosti jezika pripovedne proze Petra Kočića. U M. Kovačević i J. Petković (ur.), *Srpski jezik, književnost, umetnosti, knjiga 1* (179–188). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- 📖 Stevanović, M. (1981). *Savremeni srpskohrvatski jezik 1*. Beograd: Naučna knjiga.
- 📖 Stojanović, J. (1988). *Svet i jezik Petra Kočića, u: Petar Kočić, Jazavac pred sudom: pripovetke*. (5–15). Beograd: Rad.
- 📖 Subotić, Lj. (2007). Kletveni zapisi u starim srpskim zapisima i natpisima Ljubomira Stojanovića. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, L, 887–897.
- 📖 Tanasković T. (2014) *Leksičko-semantički dijalektizmi u pripovetkama Petra Kočića* (master rad). Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu, Filološko-umetnički fakultet.
- 📖 Tomić, D. (2015). Turcizmi u romanu Nečista krv Bore Stankovića. U S. Denić (ur.), *Godišnjak Učiteljskog fakulteta u Vranju, godina 6*, (243–259). Vranje: Učiteljski fakultet.
- 📖 Veljković-Stanković, D. (2007). Denominalni deminutivi i augmentativi – značenje i tvorba. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 36(1), 387–403.
- 📖 Vlajić-Popović, J. (2009). Grecizmi u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, 65, 375–403.
- 📖 Vulin, M. (1990). *Petar Kočić*. Sarajevo: Svjetlost.

ЈЕЗИЧКА ОБЕЛЕЖЈА У РОМАНУ *СЕОБЕ 1* МИЛОША ЦРЊАНСКОГ: ЛЕКСИЧКИ ПЛАН

УВОД

Када је реч о класификацији романа *Сеобе*, мишљења критичара о овом делу Милоша Црњанског су подељена. Једни мисле да су *Сеобе* поетски роман, други да је историјски, трећи да је психолошки. С тим у вези, Зорић констатује: „Уместо судбине појединаца, посматрамо у *Сеобама* судбину читавих народа и мноштва појединаца који равноправно учествују у збивањима и осећамо моћни поетски звук који испуњава огромне историјске просторе. У *Сеобама* се Црњански показао као визионар, довољно самосвестан, који у појединачном и конкретном препознаје одблеске општељудског и судбинског, који стварност диже до висине мита” (Zorić, 1972: 213). Матицки износи конкретније становиште о роману: „У новели о потпуковнику Вуку Исаковичу упорно промичу аутентични историјски детаљи и писац нас приморава на акт распознавања раније створених представа о граничарском ратовању под Аустријом. О историјским изворима које је Црњански користио у свом роману, као и о мемоарској лектури која му је послужила за уобличавање неких јунака и неких ситуација, било је до данас више говора у текстовима историчара књижевности. По страни је остало епско народно стваралаштво и то нарочито један од завршних слојева народне епике – граничарска епика” (Maticki, 1972: 198).⁶¹ На нешто другачијој линији јесте

61 Осликавајући ратничку страну српског национа у медитацијама Вука Исаковича, наводи Матицки (Maticki, 1972), Црњански се трудио да низом аутентичних слика оживи минуло време и тако још убедљивије прикаже душу једног народа. Ако су српски граничари са средине 18. века само повод да писац исказе себе и детињство народа који ће тек временом да прерасте у хомогену етничку целину, онда је Црњански, попут свих великих писаца који су за темеље свог дела користили историјски роман, веома документовано реконструисао историјски тренутак на који се *Сеобе* односе – рат око престола, тзв. наследни рат (1741–1748).

Вучковићево запажање о Сеобама: „Идеја о *сеобама* прожима целокупно дело Милоша Црњанског, као што је и срж његове животне путање. Она је есенцијална оса на коју се може свести све што је овај писац чинио, како је живео и како је писао” (Vučković, 2015: 112). Заправо, реч сеобе може се узети и као прва међу многим речима које говоре о доследности и јединствености у симболици, мисаоним конструкцијама и синтаксичкој структури језика Милоша Црњанског (Vučković, 2015: 113).⁶²

У опсежној студији, чији је назив *Црњански – доџрафија једној сећања*, Ломпар указује на то да „премда се уметнички положај Милоша Црњанског у другој половини двадесетих година XX века релативно стабилизовао, посебно после објављивања *Сеоба*, он је био далеко од неприкосновености... песник авангарде, револта и провокације као да није успео одагнати јавно и друштвено подозрење према себи, које се често преливало и на процену његових уметничких домета... У потоњим временима, он је каткад знао минимализовати своје књижевне тешкоће... (Lompar, 2019: 61–62).⁶³

Српски књижевници прве половине XX века изражавали су потребу за придржавањем норми стандардног језика у својим делима. На томе је нарочито инсистирао лингвиста Александар Белић. Пишући критике о језику Момчила Настасијевића и Јосипа Косора, Белић инсистира на избегавању позајмљеница. У Белићевим критикама налази се „ригидно нормативистичко становиште, по којем иновације у поетском језику морају у актуелном тренутку бити верификоване од стране народа, будући да су границе нормативне стилистике заправо границе матерњег језика. Стога у поетском језику, према Белићевом мишљењу, не би требало да буде места за лексику која није актуелна у народном језику. Уз такву строгу нормативистичку позицију стале су и Српска краљевска академија и Српска књижевна задруга, иза чијих поступака као да се непрестано и безизлазно налазио Белићев ауторитет” (Milanović, 2014: 368).

62 Симић и Јовановић износе следеће мишљење о структури прозног израза Црњанског: „Начин обликовања исказа и текста предочава нам пишчеву жељу да својим погледом обухвати широке хоризонте пространих равница којима се његови људи крећу, и дубину мотива који управљају тим немирним духовима, – те да их наслика обједињујући велики број детаља у монолитне сижејно-мотивске блокове” (Simić i Jovanović Simić, 2012: 9).

63 Ломпар о писцу *Сеоба* записује и следеће: „док се у политичком подручју одупирао nihilистичким садржајима времена и позивао на акцију против њих, било у име нације било у име културе, дотле је свако настојање против nihilистичког света у свом књижевном искуству дочаравао као неуспешно. Откривао је, дакле, тријумф стила и кретања којима се противио и којима је – попут својих јунака – подлегао и сам” (Lompar, 2019: 248).

Један од писаца чији је књижевни израз нарушавао традиционалне оквире био је и Милош Црњански.⁶⁴ Он је у своја дела уносио новине на лексичком, синтаксичком и стилистичком плану. О његовом језику Суботић износи следеће: „Црњански се заправо нашао у позицији предвуковских, славеносрпских писаца, који се нису могли ослободити окова компликоване и троме ‘барокне реченице’, оптерећене бројним уметањима, инверзијама и финалном позицијом предиката” (Subotić, 2007).

Црњански је у своја дела уводио и покрајинску лексику. Иако је Александар Белић критиковао одступање од језичког стандарда у делима српских писаца, и сам је дозвољавао употребу таквих речи у случајевима када регионализми служе за богаћење речника или његову фразеологију (Belić, 1934).

Имајући у виду изнесене констатације, циљ рада представља опис и класификација лексичке грађе која доприноси аутентичном језичком изразу Милоша Црњанског у роману *Сеобе*, књига прва. Језички корпус је анализиран према посебним критеријумима заснованим на раслојавању лексичке грађе. Тако се на прикупљеном језичком корпусу уочавају следећа раслојавања лексике: раслојавање према критеријуму времена (историзми и архаизми), раслојавање према сфери употребе (старокњижевна лексика – славенизми, термилошка лексика), раслојавање према нормативности (поетска лексика) и раслојавање према експресивности (аугментативи). Поред тога, анализирана је и заступљеност различитих врста речи која је указала на изразиту фреквентност глагола и именица у поменутом прозном делу.

ГЛАГОЛИ

Јединство садржине и форме у књижевноуметничком делу одржава се понављањем истих речи или истих синтагми. „Динамизован опажај гради нове, покретне светове, а као последица активизованог односа субјект – објект измењена је и

64 Станојчић запажа да је ауторски језик Иве Андрића и Милоша Црњанског „згуснути микрокозам врло обухватног српског књижевнојезичког дијасистема. Тај систем у прозној реализацији није ништа друго до мозаик слојева општег српског језика, које писац прозног дела, зависно од своје језичке компетенције, има на располагању. И Иво Андрић и Милош Црњански одликују се врло високим степеном те компетенције. Наравно, сваки са својом специфичношћу, али и са заједничким квалитетом – ерудицијом истинских интелектуалаца XX века, која има директни одраз у заступљености језичких слојева, дијахроних и синхроних, у њиховом делу” (Stanojčić, 2008).

реченична структура. Синтаксичка обртања у којима пасијенс долази на место агенса веома су значајна и карактеристична за Црњанског” (Petković, 1988: 114).⁶⁵

Томе посебно доприносе глаголи кретања, који су међу глаголима веома заступљени и представљају, заправо, покретне песничке слике. Њихова учесталост у *Сеобама 1* није изненађујућа, будући да је широка употреба моторних глагола веома карактеристична за књижевноуметнички функционални стил.⁶⁶

Шуми и хуји баруштина из мрака. Сјај месечине њође са ње, њојави се над њомрчином, њрође и несџане у ноћи шџо мокра улази и одлази, улази и одлази, једнако, заобилазећи ња и влажећи му ојромне јруди и њрбух, врућ и њодбуо, увијен овнујским кожама, на којима је руно њробио зној. Кайље кроз њрску, кайље, и, ма да је јусџа њмина, види како једна жаба скаче, све ближе и ближе. (5)

Ова је слика конципирана по принципу контраста: с једне стране примиче се сурова стварност, утапање малог етникума у знатно већи национ, а с друге је спас у астралном и далеком. Сабласт унијаћења – која виси у ваздуху и само што не падне војнику на теме – наглашава се претећим ономатопеизираним глаголима *шумџи* и *хујаџи*. Бекство у имагинарно означава се глаголима кретања *њође/њрође*, *улази/одлази*, као и онаматопејом *кайље* (од глагола капати). У другом делу дискурса, илузионистичком, писац понавља исте речи или склопове поништавајући тако опасност и продужујући трајање лепог, у овом случају сјаја месечине који долази и пролази па опет долази, капље ли капље, речју, још траје.

Певаху вичући а корачаху, уморни, и изјладнели, њако журним кораком да су се ојкољени средром окићеним официрима, чинили као хајка јладних њаса, које воде, њриџејнуџе на ланицу, у лов. (17) Угарали су кундаџима у њлоџове, јредијали њсе, дизали сџабла дрвећа јред кућама и џаџали их, мало даље у авлије. Чиџав један џелей волова, на који су, иза једној џошка, наџишли, наџерали су, риком и шалом, у беј. (17)

Из наведеног дискурса уочава се да глаголи у имперфекту претходе глаголима у перфекту. Имперфектом су маркирани несвршени глаголи *њеваџи* и *корачаџи* који указују на основно својство имперфекта у српском језику:

65 Петковић о динамизованом опажању код Црњанског каже и следеће: „Динамизовано опажање, са синестезијским преплитањем чулних утисака, изузетно је и потпуно ново. Никада се у српском роману није тако далеко ишло. Хвата се, неухватљиви тренутак у пролажењу. Али то Милоша Црњанског није одвело у импресионизам. Напротив, он му је опонирао” (Petković, 1996: 8–9).

66 Висока фреквенција моторних глагола у књижевноуметничком функционалном стилу објашњава се „богатим семантичко-стилистичким потенцијалом ове групе”, као и циљевима и задацима који стоје пред уметничком литературом, запажа Тошовић (Тошовић, 2002: 183–184).

неограниченост трајања глаголске радње.⁶⁷ Међутим, семантика употребљеног глаголског облика уноси у приповедање ноту доживљености, експресивности и евокативности. Перфектом свршених глагола *ударати*, *ћредитјати*, *наћћи*, *наћерати* динамизује се радња и осећа се опасност од неконтролисане хорде ратника. Поред тога, комбиновање, тј. суоднос перфекта и имперфекта дочарава јачи стилски ефекат приповедног тока. Имајући у виду стилску раван текста, употреба претерита показује да Црњански вешто користи стилистичке потенцијале датих глаголских форми.

Смркавало се над њима и ћу, ћод сћрмим, сћарим сћазама Печуја, исћод зайушћеној ћробља, на ућрини, исћо онако брзо као и код куће, у оном сивом, маћловићом вечеру, шћо као киша ћада у дарушћине, али је овде ћролећње вече расћајало их у бескрајно ћлавейћило. Над вечерњом маћлом ћојавише се модре ћадине брда и шуме, шћо су биле сухе и рећке, ћако да им се на дну још црвенео дан. Над ћим шумама шћо су се виделе са сих сћрана, зайрећерише зезде и зазричаше недројени ћојци. Заљуљаше их на ћрва брда на која су се усћели из равнице и узнемирише их. (19)

У овом случају, глаголима збивања и стања *смркавати* се и *расћајати*, употребљеним у перфекту, постиже се дескриптивно увођење у панораму пролећне ноћи и бескрајног плаветнила. Затим се, као да писац хоће да нас прене из снатрења, уводе перфективни глаголи у виду аориста да освесте посматрача и упозоре на опасност. То су глаголи *ћојавићи се*, *зайрећерићи*, *зазричаћи*, *заљуљати*, *узнемирићи*.

РАСЛОЈАВАЊЕ ЛЕКСИЧКЕ ГРАЂЕ

Књижевноуметнички стил је најиндивидуалнији функционални стил, јер је у њему слобода аутора највећа и готово је немогуће ограничити је и омеђити нормом. Карактеристично је за овај стил да речи и реченице „упадају у властити контекст... У њему се значење ријечи и реченица ствара у њиховом суодносу” (Silić, 2006: 102). У роману *Сеобе 1* језичка целина се одликује изузетном слојевитошћу и реализује се на готово свим нивоима – на новоу „морфологије и грађења речи, и на морфосинтаксичком нивоу, каква је конгруенција, и на нивоу контакта међу језицима у формирању облика позајмљеница из других језика, као и на нивоу

⁶⁷ Имперфекат је глаголски облик који се чешће од осталих среће у комбинацији са другим облицима. То је очекивано, имајући у виду да најчешће садржи компоненту напоредности са неком другом радњом. Притом, ово глаголско време најчешће има вредност временског оквира у који се смештају радње означене другим глаголским облицима (Veljović, 2016).

синтаксичко-семантичком, када се укрштају значења лексема везана за различите периоде у историји језика” (Stanojčić, 2008: 450). Дефинисана језичка слојевитост остварена је и у употреби лексема, односно именица које припадају различитим категоријама.⁶⁸ Разноврсност лексичке структуре српског језика производ је раслојавања језика и његовог непрестаног развоја што потврђује и раслојеност лексике у делу Милоша Црњанског.⁶⁹

Раслојавање према критеријуму времена

Према критеријуму времена настанка или употребе појединих лексема, издвајају се историзми⁷⁰ и архаизми. Употреба историзама потпуно је оправдана у роману који има историјску тематику, будући да оживљавају дух епохе која је омеђила догађаје у анализираном роману.⁷¹ Међу историзмима⁷² потврђени су: *ћесар*, *ћесарка*, *шајка*, *шајкаш*, *џраф*, *кир*. Значење историзма *ћесар* потврђено је у РСАНУ: ‘цар’.

Нација њихова била је у очима свих њих накинђурених, надогољених, царских војника згодна за сваку шећу, и иначе неизвесна, нејојамна, за коју се није морало веровати чак ни да постоји, ја ма колико они доказивали да је привилеђована од ћесара. (97)

Аустријска царица Марија Терезија се у роману назива *ћесарком*. Суфиксом *-ка*⁷³ према мотивној именици мушког рода грађена је именица женског рода *ћесарка* означена у РСАНУ као царица.

68 По законима који вреде за сваки природни језик, и наш књижевни језик се раслојава, тј. у њему се стварају језички слојеви, који егзистирају једновремено са целином, у њеним оквирима (Stanojčić i Popović, 2011: 23).

69 „Најважнија и најтемељнија разлика језичког система и математичког кода”, запажа Јовановић, јесте у томе што језички систем није хомоген... Уз то – језик је слојевит, а слојеви су разноврсни и међусобно изукрштани (Jovanović, 2009: 256–257).

70 Према Тошовићевом схватању, историзми су речи које „називају предмете несталиг живота, старе културе, ствари и појаве везане за економију прошлости, старе друштвено-политичке односе..., дакле, ријечи које су изашле из употребе зато што су ишчезле појаве и појмови њима означени”... Немају синониме у савременом језику и спадају у пасиван лексички фонд савременог језика. Углавном се примењују у научном и књижевноуметничком стилу (Тошовић, 1984: 101).

71 Роман Црњанског је заснован на сасвим поузданој историјској основи, са проученим подацима о људима и приликама и управо јесте моћна лирска синтеза једне хаотичне епохе (Bogdanović, 1968: 7).

72 Указујући на разлику између историзама и архаизама, Тошовић опажа да је употреба историзама у књижевном делун нужна и да стога историзме можемо назвати некоегзистентним речима, док би архаизми били коегзистентни јер „коегзистирају са другим савременим синонимима” (Тошовић, 1984: 102).

73 Значење ове изведенице одређено је значењем основне именице. Наиме, не може се говорити о деминутивној изведеници. Штавише, имајући у виду стање у савременом српском језику, Јовановић закључује да „заправо не постоји више деминутивни суфикс *-ка*” (Jovanović, 2010: 64).

Али ако њу војску није марио Карло Лоџаринишки, волео је барон Беренклау, који је са њом ујројасџио Баварску, њокоривши земљу суйарника Марије Терезије, ње је њосџао људимац ћесарке. (118) Ако жалосџан, к ѣробу ѣриближихсја, виновник жалосџи моје није ћесарка царсџивуџића, неџо чрево моје болесџино. (128)

Историзам *шајка* води порекло од турске речи, а значење у РМС је `врста ратног брода на весла, обично речног, са оштрим гвозденим кљуном` и `отворен чамац са 2–4 весла`. У наведеним примерима лексема *шајка* употребљена је управо у том значењу: врста ратног брода.

Тако му се и осџало џиџо је било џамо, најџољу, на киши, јављаше у широм оџвореним очима, у мраку: обронак дреџа и њод њим Дунав, са чамцима шајкама, са којима ће се навесџи на воду. (7) Бескрајна џравуџина џружала се џрема Северу и џрска, дуж воде, у којој се видело неколико убојних шајки, са великим зеленим једрима. (105) Док су шајкаши дрешили коноџе и џазећи до џаса воду, вичући, оџискивали чамце до обале, доџле су неки џромрзли бедници, најмљени да вуку чамце цео дан, целу ноћ и још један дан, уз воду, већ џочели да џоџежу ужад и да џазе блато. (10)

У РМС *шајкаш* је дефинисан као `становник Шајкашке, области у јужној Бачкој` или `човек из шајкашког батаљона, на негдашњој граници банатској`. У овом случају, с обзиром да је реч о ратовању, *шајкаш* је припадник батаљона.

Именица *џроф* употребљена је са измењеним фонетским ликом *џраф*. У РМС *џроф* је `крупан феудални господар; великопоседник`. Премда потиче од немачке речи, у овом роману се третира као историзам јер обележава друштвени слој који је постојао у 18. веку на територији садашње Војводине.⁷⁴

Најџосле, џред џогне, сџусџи руке и џредаге се судбини, џлачући дирљиво, док су је даме и слушкиње заливале водом, џрљале, облачиле, џриџремале за суйрашњи џуџи, доносећи јој џоруке од младоџа џрафа Паџашича, о коме се џоворило да је врло лей, а који је учџиво џиџао за наређење како има да џуџује, на коњу, или можда, џравећи јој друшџиво, у колима. (106)

За означавање титуле Црњански је користио именицу *кир* која води порекло од грчке речи. У речнику РМС је означена као `господин, господар`. У овом роману њена употреба јесте мотивисана и омогућва писцу, попут других речи које припадају дијахронијској равни текста, да достигне ниво инвентивног сликања текста.

⁷⁴ Употреба овог историзма, као и других речи које припадају датом лексичком слоју у роману са историјском тематиком готово да се подразумева, пошто је једна од функција историзама да репродукују историјске ситуације.

Рекавши још неколико речи слуџама, кир Аранђел је весело махао рукама девојчици, сџаријој ћерчици, коју је дио довео да исџрати оца, а коју слуџа никако није сџушџао на земљу. (12) Изузев час ујуџру, кад јој је долазио један сџари хећим из Беоџрада, коџа је доводио на својој лађи сам кир Аранђел, а који је лечио неким џравама џџо их је морала џиџи у џоџлом куйаџилу, и вечери, средом, кад јој је долазио лекар чак из Осека, који је сваки џуџ добијао дукаџи, а који је лечио неким џвозденим џевима, џоложивши је, џун сџџи, џџако да је лежала скоро џлавачке, она иначе беше слободна и сви је остџављаху на миру, џо јесџи сви је најуџџаху. (74) Слуџкиње од сџраха, комџије, јер се чињаше џџако жуџа да је изџледала самрџница, а кир Аранђел, кир Аранђел, јер се џадио. (74)

Интересантна је именица женског рода *џосџожа*, у роману дата једино у друкчијем фонетском лику и у функцији обележавања сталешке припадности. У савременом српском језику дата реч постоји у облику *џосџођа* те се претходна варијанта може сматрати архаичним обликом поменуте именице. *Госџожа* се употребљава у функцији оживљавања прошлости у уметничком делу, односно са циљем да писац приближи читаоцу једно давно време и један историјски тренутак.⁷⁵

Госџожа *Дафина* лежала је чисџа и мирна, великих, разроџачених очију, исџружених руку, џокривена својим свилама, као да је била сабласџи у белом, окреченом зиду. (187)

Раслојавање према сфери употребе

(позајмљенице, старокњижевна лексика – славенизми, војна лексика)

Позајмљенице

Позајмљенице су „речи које је српски књижевни језик, као усталом и други језици с том функцијом, преузео из других језика и које су постале саставни део речничког (лексичког) фонда тог језика” (Stanoјčić, 2010: 274).

Роман *Сеобе 1* обилује позајмљеницама, што је очекивано (и оправдано) с обзиром на описану територију на којој обитавају јунаци и историјску стварност која их је задесила. Након велике Сеобе Срба под вођством Арсенија Чарнојевића 1690. године, подручја јужне Угарске била су слабо насељена. Зато

⁷⁵ Језичка правилност јесте усклађеност израза са захтевима језичког система – запажа Јовановић. Тако је „уобичајено гледати на језик школе, администрације, политике, јавног живота уопште”. Међутим, језик књижевне уметности подлеже у неким правцима и другачијим законитостима, пре свега законитостима књижевне естетике, сликовитости итд. (Jovanović, 2009: 257).

су Хабсбурзи спроводили колонизацију и током 18. века насељавајући Немце, Мађаре, Румуне и Словаке. Поред тога, српски живаљ се повлачио пред Турцима и насељавао просторе данашње Војводине, ступајући у контакт са Мађарима и са Аустријанцима. Утицај других народа препознаје се у речнику јунака из романа.

Међу позајмљеницама су најзаступљенији турцизми, грецизми, галицизми, германизми, хунгаризми, што се може довести у везу, између осталог, и са народним језиком пишчевог дијалекатског супстрата. Иако је народ у 18. веку био под утицајем мађарског и посебно немачког језика⁷⁶ и будући да завичајни говор Милоша Црњанског припада војвођанском поддијалекту шумадијско-војвођанског дијалекта, у роману преовладавају турцизми. Навешћемо само неке турцизме: *хећим*, *сеуз*, *џимрија*, *ђумрук* и *улак*.

Именица за означавање исцелитеља под називом *хећим* турског је порекла; наводи се са значењем 'лекар, лечник' (РМС), док се за означавање *коњушара* употребљава турцизам *сеуз*. Обе позајмљенице бележи Шкаљић у свом речнику (Škaljić, 1965). Ови турцизми су у датом контексту свакако прагматички обележени и поткрепљују чињеницу да иако је Црњански писао народним језиком, његов језички израз није се, суштински, удаљавао од књижевног језика.

Изузев час ујуџиру, кад јој је долазио један сџари хећим из Београда, која је доводио на својој лађи сам кир аранђел. А који је лечио неким џравама шџо их је морала џиџи у џојлом куйаџилу... (74) Водио му је на узди друџо коња, једној белца, са којим се сеуз увек свађао, седећи врло несџурно, неисџаван и неисџрежњен, на свом коњу који се врџео. (12)

Турцизам *џимрија* употребљава се за тврдицу, цицију, шкртца. У описаном случају Аранђел Исакович, свађајући се са читавом црквеном свитом, жели да обезвреди црквене великодостојнике јер му неће дозволити брак са снахом. У датом дискурсу *џимрија* је онај који непрестано тражи и хоће да искамчи што више новца а ништа не даје заузврат.

Начинио је џуџом џимријом дившеј џећској архиеџској и славеносердској џаџријарха Угарске, Сербие, Буџарске Босне, Грчке, Далмације, Хрваџске, Славоније, и целој Илирика, који ће још џредати џејове џаре. (174)

76 Контаки између говорника српског и немачког језика потичу још из 13. века, када у Србију долазе Саси, који ће поставити темеље српског рударства. Раздобље најснажнијег немачког утицаја на српску културу и језик били су 18. и 19. век и прва половина 20. века, од насељавања Подунавских Немаца у Војводини и у другим областима Хабсбуршке монархије у којима су живели и Срби, па до окончања Другог светског рата¹³. У том периоду немачки утицај имао је заправо два извора: хабсбуршки утицај (преко државе, администрације, војске, школства итд.) и утицај Подунавских Немаца – преко свакодневних контаката односно суживота Срба и немачких колониста (Kostić-Tomović, 2017).

Лексема *ђумрук* је турцизам са значењем *‘царина, њрошарина; њакса, њорез’*.

Тек када су кола њошла лајано уздрго, њрема ђумруку карловачком. Аранђел Исакович њаде уназад и склоји очи, изнемојао, ојлаљен жејом... (170)

‘Гласник, гласоноша, писмоноша’ на турском језику гласи *улак*.

Међуџим је сџизао њуку улак за улаком, носећи њоздраве од Принца и Принцезе Мајџере, који су им њуџовали у сусреџи. (108)

Дугогодишње робовање под Турцима условило је мноштво лексема турскога порекла које су се задржале у језику наратора. „Најјачи утицај турског на српски језик трајао је у време турских освајања српских територија, од XV до XIX века” (Dragičević, 2018: 46) и захватио је готово све сфере друштвеног живота.⁷⁷

Међу позајмљеницама из грчког језика, налазе се *клир* и *шизма*. Именица *клир* је употребљена у неправилном облику а односи се на грецизам *клер* који је у РСАНУ одређен као ‘свештенички сталеж, свештенство’.

Какве све џлуџосџи нису џоворили на рачун лајинској клира! (37)

Од грчке речи *шизма*, у значењу ‘расцеп, раскол, оцепљење, отпадништво (нарочито од црквене заједнице)’ грађена је лексема *шизмаџик* којом се обележава ‘присталица шизме, расколник, отпадник; припадник шизматичке верске заједнице’. Писац употребљава потпуно адекватан израз јер су заиста, према историјским подацима, православце називали *шизмаџицима*.

И какви мисле да буду они војници, кад су шизмаџици у очима своја цара? (38)

Позајмљеница из немачког језика јесте *шилџок*. Германизам *шилџок* значи ‘стражар, чувар’, као што се и наводи у речницима (РМС; РСАНУ).

За све џо време шилџок, џред враџима, са џушком џред џрсима, исџурених џруди, уџлашен, сџајаше укруђен и неџомичан, џо јесџи џуљајуђи се лајано на џеџама. (28)

Из француског језика преузета је лексема *фураж*. Галицизам *фураж* односи се на ‘сточну храну, крму’ (РМС). Ову реч употребљава комесар, иначе страни војник.

77 Драгићевић наглашава да долазак Турака није значио потпуни крах српске културе, јер је она и даље постојала премда није напредовала као раније. Поред тога, „учвршћујући власт на новој територији, Османлије су утицале на лексички фонд српског језика у областима администрације, војске, а затим и у области занатства, свакодневног живота итд.” (Dragičević, 2018: 46).

Господине Исаковичу, честийиам, особийо на оружју, – а и фураж је добар. (30)

Веома је интересантна употреба лексеме *йудром* – која такође потиче из француског језика – у следећој реченици:

Найичући се, йочеше јаимийи за карџама лейших дана, засуийи йудром и мирисом, жваћући шећерлеме... (112)

Поред одреднице *йудер* у РМС стоји дефиниција `фин прашак обично миришљав` и указује се да је по пореклу галицизам. Инструментал једине ове одреднице гласи *йудером*, што значи да је граматичка основа „ове именице једнака номинативној основи: *йудер-*.” (Stanojčić, 2015: 86). У наведеном примеру из *Сеоба* основа гласи *йудр-*. Заправо, основа је идентична основи ове лексеме у француском језику или „њеној немачкој говорној интерпретацији” (Stanojčić, 2015: 87).⁷⁸ Обличје ове именице које није карактеристично за облик адаптиран у српском језику управо показује ефективност ауторовог језичког израза и његове стилске домете.

Именица *инџов* – преузета из мађарског језика у значењу `кочија, фијакер` – веома је фреквентна. Оправдање за употребу ове лексеме можемо пронаћи у потреби аутора да дочара локални колорит, али и да јој прида стилски карактер.⁷⁹

Док му је снаха умирала, Аранђел Исакович йруцкао се йушем, у свом инџову, уверен да ће она и умреџи. (164) *Још издалека, својом свежом фарбом и звонцадима, инџов Аранђела Исаковича скуџљао је, љуљајући се исџод и изнад околних брдашца, све живо.* (170) *Слује које су јахале йред њим, и слује које су седеле на инџову искривљене, йокушавајући да седе нейомично и йраво...* (170) *Коњи су се йройињали, осећајући йод койиџом, йршиџање и крхање дрвеџа и љуљање и йовиџање йрана, и слује су имале мноџо муке да их обуздају да не би йреврнули инџов.* (177) *Кад су слује усџеле да одвуку уназад кола, док су коњи дрџијали од уздуђења, йосџодски инџов убрзо йође йрема улазу са кайџом од камена, који је дио иза даџремова.* (179) *Неколико часака заџим, однесоше ковчеџ на бреџ и заџриџаше ја, и слује једва увукоше Аранђела Исаковича у инџов.* (194)

78 На карактерисике деклинирања именице *йудер* – позајмљенице из француског језика – у анализираној реченици упућује и Станојчић и истиче да је логично за основу граматичке основе дате именице узети немачку интерпретацију француске речи, с обзиром на пишево знање оба језика, при чему немачки језик има посебно место у култури поднебља у којем је Црњански рођен. „На овакво решење упућивало је, можда, индивидуално осећање М. Црњанског за немачки, па и француски језик, које му је наметало личну интерпретацију номинатива једине ове именице... (Stanojčić, 2015: 87).

79 Како је језик за уметника грађа коју он обрађује од ње ствара уметничко дело – пише Јовановић – обрада те грађе стилски је релевантна. „Језик у том смислу представља особит материјал...” (Jovanović, 2009: 252–253).

Посматрано према тематским групама, опажа се да су међу позајмљеницама најучесталије лексеме које се односе на одевне предмете или које су у тесној вези са спољашњим изгледом. Турског је порекла именица *чакшире* која означава 'панталоне, хлаче' (РМС). Турцизмом *мерџани*, употребљеним у множини, дефинисан је 'украш од корала, перла, ђинђува; огрлица од перли'. Дакле, поменуте лексеме преузете из турског језика у роману *Сеобе 1* поткрепљују чињеницу да „турцизми у језику предвуковског периода преовладавају у многим тематским групама које се тичу заната, занимања, покућства, кулинарства, одеће и тканине, накита и украсних предмета...” (Đinđić, 2014 према Dragičević, 2018: 91).

Чакшире му беху зајиџнуће, кад је седео, али су биле њако кројене да му висе као џак, кад би сџајао. (34) Бежао је од њих као ђаво од крстџа, шаљући џосле џоклоне, свилу, мерџане. (43)

Славенизми

Остаци старије књижевнојезичке традиције своју потврду налазе у употреби славенизама.⁸⁰ Лингвисти се углавном слажу у одређењу наведеног појма. Стијовић први даје одређење *славенизама* за које би се могло рећи да представља дефиницију датог термина: „Славенизми – речи и особине које припадају српскословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и разне позајмљенице у овим језицима, а такође и хибридне творевине, то јест облике који садрже особине и црквенословенског, без обзира на редакције, или руског, и нашег језика” (Stijović, 1992: 13). Под термином *славенизам* наводимо речи словенског порекла које припадају редакцијама старословенског језика,

80 „У време Првог српског устанка код Срба је био у употреби славеносрпски књижевни језик (наравно у делима са световном садржином) чији се настанак, као што је познато, везује негде за 60-е године XVIII века”, односно за почетак делања у нашој култури Захарија Орфелина, Јована Рајића и Василија Дамјановића. „Ослонцем на рускословенски (руски црквени) језик, затим и на ондашњи руски књижевни, као и, мањим делом, на српскословенски језик, славеносрпски књижевни језик позајмљивао је из ових језика ону лексику која му је недостајала”. То су биле, пре свега, речи које су означавале појмове углавном апстрактног значења (нпр. *лукавсџиво, верносџи, савесџи, савесџи, гостџојан, џремудросџи, џровиђење, васџиџаџи, нужан, маџновење, соџласије, намјереније* и др.) и у томе се огледао највећим делом мешовит карактер славеносрпског књижевног језика. „Тај карактер се није огледао у другим језичким областима” јер је нпр. фонолошки и морфолошки систем славеносрпског књижевног језика био у највећем степену истоветан ономе који је одликовао и тадашњи шумедијско-војвођански дијалекат српског језика. Са српском народном и рускословенском лексиком у себи, славеносрпски књижевни језик је могао задовољити потребе српских писаца у остваривању њиховог књижевнојезичког израза (Mladenović, 2004: 27).

чеш. и словац. pluk, польск. рółк, укр. полк, белор. полк). Пълкъ (полкъ) — общеславянский термин, отражающий организацию военных сил” (Sorokletov, 1970; prema Jovanović, 2016: 149).

Тако је, еиџо, решено да се славонско-џодунавском џолку џокаже крв, још џре но шџџо сџџиџне на Рајну, џудска крв, и џџо џеџова крв. (30) Славонско-џодунавски џолк беше оџџишао на војну, џосле смоџре у Печују, као џредијено џсетџо, џонизан и џџих. (81)

Деривацијом и комбинованом творбом од мотивне речи џолк сачињене су лексеме џолковник⁸² и џџџџолковник за означавање чинова у војсци.

Одабран да замени џолковника, знао је да ће џа овде учиниџи џџџџолковником џука и било му је сџџало да данас све добро џрође. Тим више шџџо му, синоћ, Комесар није џоменуо унаџређење, неџо му је, наџроџив, до дубоко у ноћ, џоворио о џлуџосџџима које је, џуџџем, учинио џџџџолковник Арсеније Вуџћ, и о нередима које џочинише џриморски џраничари, које је џовео у раџџ Иван Хорваџ. (25)

У роману *Сеобе* Вук Исакович употребљава црквенословенизме и то углавном у тренуцима колективног сећања. Притиснут суровом стварношћу, пред могућом претећом истином да ће се вршити покатоличење православаца, у жаркој жељи да остане макар у вери свој, он у себи, или полушапатом, чита молитве на црквеном језику. Тако џегов речник постаје манифестација црквенословенизама које се јављају као одбрана или противтежа претећим латинизмима, које изговара поглавар католичке цркве, служећи мису војницима. Речи старога језика имају заштитну улогу јер јачају ум и подсећају на порекло и националну припадност.

Детаљније објашњење о постојању славенизама у речнику српског народа даје Јовановић: „Повезаност српског и руског народа темељи се на заједничким словенским коренима, православној вероисповести и византијском културном наслеђу. Значајан печат овој повезаности дао је старословенски језик и џириличко писмо, који су од почетка словенске писмености у средњем веку па све до 18. века словенским православним народима омогућавали међусобну културну комуникацију на заједничкој књижевној основи, на сличан начин као што је у средњем веку латински језик био језик знања и религије у западном хришћанском свету” (Jovanović, 2016: 174).

82 У савременом српском језику војна лексика обухвата савремену стандардну терминологију (у коју улази и традиционална војна лексика са статусом стандардног војног термина) и застарелу војну лексику или терминологију, којом се означавају појмови који су у савременом терминсистему замењени другим терминолошким јединицама, нпр. џуковник уместо џолковник (Jovanović, 2016: 18).

У тренутку када Вук Исакович, као војни заповедник, треба да потврди дисциплину у својој, српској, војсци, он бива принуђен да казни војника Секулу који је учествовао у крађи. Да би подигао морал и војнички дух, а самим тим доказао претпостављенима да је његова војска стабилна и дисциплинована, Вук мора да казни Секулу шибањем и проласком кроз шпалир војника. Тај задатак није нимало лак, и он, као православни верник, има велику дилему: како да дозволи пребијање бившег црквењака Секуле, насилно мобилисаног и поведеног у рат. Видевши га да плаче, Вук му се обраћа на језику блиском црквењаку, у чијем се говору налази велики број славенизама, попут *ѿобуждение*, *слези*, *недоумение*.

Тада му рече ѿихо, внуѿиреним неким душе своје ѿобуждением: „Простѿи мја Секула, у моему недоуменију шѿо чиниѿи! Расуждај. Најдох се у нужди! Не ѿроливај слези! Обресѿи ли буду аз и ѿлок ѿѿѿ к далишој блаѿзрачној Деници? И мој долѿи живоѿи ѿројде как и краѿеје жиѿѿие. И камо аз ѿојду...ѿоркосѿи смерѿѿи вижу...”(31)

Именица *ѿобуждение* има значење ‘унутрашња потреба, побуђење’, а славенизам *недоумение* тумачи се као ‘недоумица’ (РСАНУ). У речнику припада старокњижевним речима. У Речнику црквенословенског језика (Petković, 2010) има више значења: недоумѣније, као ‘тешкоћа, недоумица, сумња, неприлика. Употреба поменутих славенизама има вишеструки значај и функцију у овом роману Милоша Црњанског. Најпре, овај лексички слој упућује на парцелизацију језичке грађе двома језичко-стилским трансверзалама: дијакхронијском и дијатопијском чиме се свакако постиже висок степен ефицијентности језичког израза. Потом, Црњански је на овај начин помогао да се сачувају од заборавља лексеме које су се Вуковом реформом изгубиле из српског књижевног језика.⁸³

Лексема *слези* у савременом српском језику је плурални облик именице ‘суза’. У Речнику црквенословенског језика (Petković, 2010) верификован је облик *слеза* што значи ‘суза’. Припада групи славенизама и може се поредити са стсл. слъза, што у руском језику, у множини, гласи слезы. На руском језику *жиѿѿие* значи ‘живот’, а *честѿи* потиче од стсл. честь и значи ‘част, поштење’. Именица *Деница* дата је у прилагођеном фонетском лику а односи се на звезду Даницу која све види и све осветљава на кугли земаљској.

У наведеном дискурсу речи остварују психолошку функцију јер јачају самопоуздање православних. При употреби овакве лексике наратор даје

83 Указујући на карактеристике славеносрпске и вуковске лексике, Драгићевић посебну пажњу посвећује резултатима истраживања Доситејеве апстрактне лексике Галине Тјупко које показује да је део „славенизама и апстрактне лексике несловенског порекла” у некој мери ипак успео да прокрчи себи пут повратка у лексички фонд (Dragičević, 2018: 117–118).

метатекстуалне коментаре објашњавајући тако употребну и функционалну маркираност реализованих лексема у оквиру виших синтаксичких јединица.

Славенизам *смерѣ* са вокалним *р*, које потиче из старословенског језика, јавља се у значењу `смрт`. Премда означава апстрактан појам, ова лексема представља, као и други славенизми потврђени у анализираном литерарном делу, самостални напор писца и у функцији је сликовитог представљања догађаја и доживљаја у роману.

Уйлашен и ражалошћен, клону, и ђокуша да забашури све на ѣај начин, да је ђорицао све... јер узалудно је све, ѣрах, смерѣи, суеѣа суеѣсѣва... ѣраздне речи... а кад се умире, умире се као ѣас и коњ. При ѣом ђокуша да усѣане и да ђође. Душе нема...као шѣо ни боѣа нема... живимо узалуд... ѣрах... смерѣи... ѣраздне речи. (39)

У Речнику црквенословенског језика (Petković, 2010) лексема *сладосѣ* тумачи се као `наслада, уживање, задовољство`. Именица *ѣоркосѣ*, настала аналогно именици *сладосѣ*, дефинисана је у РСАНУ као `особина онога што је горко, горак укус, горчина; јеткост, срдитост; жалост; тешкоћа, мука; недаћа`. У обраћању својим војницима, Вук Исакович, горећи међу двама ватрама, од којих је једна војнички позив а друга национална припадност, обраћа се својим сународницима саветујући их:

Оѣдавајѣе Chesѣи Имѣраѣѣорки царсѣвујушчој. Ничѣо менше, чувајѣе у души ѣѣиху нашу надежду: сладосѣ ѣравославља. И кад виде како ѣа зчуђено ѣледају, Ѣоказа им оѣеѣи руком да улазе и Ѣонови још ѣѣише: сладосѣ ѣравославља. (35)

Вук Исакович, главни јунак Сеоба, сања свеца који га подсећа и опомиње на дела која човек-смртник чини у животу. Притом, даје му савете и благосиља га.

Оѣверсѣѣа вижу двери смерѣи ѣвоје, Исаковичу, ѣри Ѣоследњем издихани! Жена ѣвоја с червми исѣѣљеѣи бугеѣи. И ѣоркосѣ душе ѣвоје Ѣроиде. За долѣи ѣвој живоѣи ѣтек ѣвојѣи Ѣоѣомици обресѣи бугуѣи во ноѣи блаѣозрачну Деницу. (135)

Лексема *двери* (двѣрь) је славенизам са рускословенским (руским) гласовним особинама у којој се полугласник предњег реда вокализовао у *е*. Именица *двери* је потврђена у РСАНУ као *ѣлуралиа ѣанѣѣум*, пореклом из рускословенског језика. Основно значење је дефинисано као `средња двокрилна врата на олтару у православној цркви`.⁸⁴ Именица *червь* потиче из стсл., у руском језику гласи *черв*,

84 Разматрајући употребу славенизама у Вуковом Српском рјечнику из 1852. године, Цветковић запажа да је у Рјечник Вук унео, између осталог, славенизме са рускословенским, односно руским гласовним особинама каква је одредница *двери* (Cvetković, 2005).

у Речнику црквенословенског језика (Petković, 2010) објашњена је као `црв` или `мољац`.

Вук Исакович говори:

В честї и славу нашеїо ѿлка ѿѿрудїїсја нахраниїи фамилије сирѿїих, на соїсївено иждивенїе моје, да будейт за ѿминанїе имена моеїо – рече ѿред Цаберном, ѿри ѿвлачењу, шаљући їа у извиђање, у варош, са неколико коњаника, кайейтану Анїїоновичу. (128)

Лексема *иждивенїе* наводи се Речнику црквенословенског језика (Petković, 2010) као *иждивенїе* и тумачи се: `трошак, издатак`. *Поминанїе*, *поминанїе* протумачено је, у Речнику црквенословенског језика (Petković, 2010), као `сећање, успомена`.

На умирућим уснама Славонско-подунавског пука чула су се имена етника којима војници пореклом припадају.

Примейївши редове своїих војника, шїїо су обвијени димом обарали ѿлошуне...он их ѿодїже са калдрме и їрже за собом, урлајући од миља їруїама вейтерана, којима су млади ѿунили ѿушке . „Србїи! – за їрафа Валиса! Србїи! За їрафа Валиса!...” млайїарајући їри їїом сабљом, осврћући се, їазећи да їа, ако їа нейриїаїїељски војници ѿїїоде, не ѿїїоде дар у леђа. (154)

Славенизам *Србинъ* означава: `припадник народа Јужних Словена чија већина живи у Србији`. У вези са обличјем имена *Србин*, Бошковић запажа да „када се корену *срѣд* дода старословенски наставак *ъ*, онда постаје реч *срѣдъ*, *Срѣд*, *ѣа...*”, а када се „реченоме корену дода наставак *инъ*, онда се начини реч: *Срѣдин*, *-ѣина*, множ. *Срѣди*, *-ѣа*” (Bošković, 1887: 260).⁸⁵

85 Средином 20. века академик Милан Будимир у свом спису *О сїарїїїм ѿоменима срїскої имена*, између осталог, указује и на то да се „у погледу хронологије српског имена досад није могло ићи даље од почетка 9. в. н. е.” и додаје: „Промена значења у имену и апелативу *sib/gupa* иста је као у лат. *scutioa* „бич” и у нашим *svabica* „фабричка коса”, *agnautka* „дуга пушка”, *madžarkinja* „крива сабља”. Лексемски минимум ових термина и имена представља *sapir* са семантичким језгром „стиснути, спојити, здружити. Њему припадају лат. *prosarìa* „потомство” поред познатих *saeres* и *saeres* као и италска имена *Sabus*, *Sabelli* и *Samnites* затим Посејдонова *Impsios* „*zugios*” („који повезује”) и најзад наш корадикал *sapir*... Излази да *Srbi*, *paserb* и *sebar* обележавају здружене сроднике и савезнике. За овако рану појаву термина *sebar*, па према томе и српског имена, говори и легенда о Хиперборејцима на балканском југу... (Budimir, 1959: 21).

Војна лексика

Значајан језички спој којим је Црњански употпунио свој језички израз представља војна лексика.⁸⁶ С једне стране, то је податак о времену о коме се у делу и говори, а с друге стране, овакав избор лексема служи читаоцу да што боље разуме појам надређености/подређености у хијерархији војске. Самим тим постају много јаснија место и улога главног јунака у роману и у животу самом. Тако се помоћу хијерархијске структуре у војсци одређује место српскога војника и злоупотреба нашег народа за војне интересе Аустрије. Војној лексици припадају именице: *кирасир, комесар, њредводиџель, фелдмаршаллајџнаниџ, ђенерал, њреџходница, њредсџража, лоџориџиџе и канонада*.

Иако се може сматрати историзмом, с обзиром да ова врста војника више не постоји, именица *кирасир* је ипак разматрана у оквиру војне лексике. Потиче од француске речи,⁸⁷ а тумачење у РМС препознатљиво је као `војник коњаник с оклопом на грудима и шлемом на глави, наоружан сабљом, карабином и пиштољем, коњаник оклопник`. Употреба ове лексеме у анализираном роману веома је учестала и коинцидира са језичким особеностима хаотичне епохе коју Црњански више но вешто представља.

Шуњајући се њусџиџим улицама, њо којима су крсџариле са фењером у руци, њаџроле кирасира, скоро сви су усџели да се враџе. (22) Урлајући од бола, а везаних руку, крвав, њрчао је џешко, вијући се, савијајући се и љуљајући се, џако да је из далека, из кола, оџкуда ња је Комесар, са својим кирасирима, њосмаџрао, изџледао као неки велики цвейџ, сад део, сад руџан, џиџо се њовиџа, на веџру. (32) Оклоџници, који су сви носили њерику, њримали су их врло хладно, а један од њеџових официра, кайџџан Анџџонович, само је сабљом усџео да сачува своје месџо у једној њосџиџоници, у коју су кирасири довели две иџџалиџанске џлумице, да начине џеаџџер. (97) Обраџивџи се, међуџиџим своме сину, њринцу Карлу Евџенију, који сџаџаше задивљен иза ње, њред свиџџом дама, дворџана и кирасира, и сам њод белом наџудрованом њериком,

86 Под српском војном лексиком и терминлогијом, истиче Јовановић, подразумевају се „речи или скупови речи којима се означавају појмови из домена српске војске у прошлости и садашњости... У ширем пак значењу *војна лексика* – појмовно шири од назива *војна џерминологиџа* – укључује и лексику других нивоа: а) неофицијалну војну лексику коју употребљавају стручни војни кругови у усменој, говорној форми (овде обично долазе скраћене верзије термина и прави професионални жаргонизми) и б) војничке жаргонизме (са додатно наглашеном емоционално-експресивном компонентом значења), које стварају и употребљавају обични војници” (Јовановић, 2016: 18).

87 Говорећи о продирању западноевропске лексике у српски језик у XVIII веку, Ивић и Младеновић примећују да су француске позајмљенице у овом периоду „најгушће концентрисане у војној терминологији”, али број француских речи није мали ни у разноврсним другим значењским областима (Ivić i Mladenović, 1986: 101).

йовезаном црним шейуџом, сав у чийкама, а райничким оклојом, йринцеза Майи рече йласно, йако да су сви моји да је чују... (110)

Именица *комесар* по пореклу је латинизам (од именице: *commissarius* – повереник, заступник; од глагола: *commissare* – слати, поверити), а тумачење преузето из Речника Матице српске гласи `политички руководилац у армији`.

Сйејнуџ међу оџромне чиније од фајанса и сйакла млейачка йечујскоја дискуја, које је ваљало чувайи да се не раздију, и између Комесара, већ йрилично уморној и найиџој, надодољеној још више но он, ешарјама и свиленим йракама и йерјем, које је ваљало чувайи да се на њеја не седне, морао је да дискуџује о сйварима раја и йакла, о ањелима и арханђелима, јер су били, йросџо, уврџели у йлаву да ја йокайоличе. (35) Комесар је имао манију йисмених усџеа. (36)

Архаичнији облик именице *йредводилац* гласи *йредводиџељ*⁸⁸ потиснута творбеним дублетом `предводник` (РМС). За њену мотивацију довољно је погледати контекст: одабраном архаичном лексемом Црњански сликовито дочарава историјске догађаје.

Јер блаџородни мајор и йредводиџељ Славонско-йодунавској йолка, Вук Исакович, завршио је дан у Печују, йред йолазак на дојиџиџе, йеџко и зло, шџо осџали нису знали. (35)

Свакако највећа титула у војсци припадала је *фелдмаршаллајџнанију*. Први део ове сложенице *фелдмаршал* води порекло од немачке речи, а њено значење је `носилац највишег војничког чина у многим земљама`. Други део, *лајџнаниј*, такође германизам, заправо значи `поручник` (РМС).

Тако је еџо Исакович йошао на йоследњи део йуџа, до мале вароџице Шџукиџаџа, на Рајни, иде су ја већ чекали у лоџору йенерала фелдмаршаллајџнанија Јохана Леојолда Беренклау, зайоведника целокујне йрейходнице. (115)

88 Суфикс *-џељ* у савременом српском језику је умерено продуктиван и не изазива никаквене фонетске промене (Клајн, 2003), али „именице с наставком *-џељ* могу имати различита значења, или бар значењске нијансе посебно у односу према онима које се творе помоћу суфикса *-л(а)џ*”, као што показују примери *сйасилац;сйасиџељ* (Ѕирка, 2011). Могу бити стилски маркиране, чак и употрбљене у подругљивом значењу.

Војној лексици припада и именица *џенерал*, односно дијалекатски облик *ђенерал*.⁸⁹ С тим у вези, садејством стандардо-језичких и дијалекатских ресурса, Црњански у причу и приповедање уноси хармонију и омогућава, између осталог, да се текст чита без имало напора.

Лексемом *џреџходница* у РМС означен је 'део војске или морнарице који се при маневру или наступању против непријатеља налази испред главне војске'. Из овог контекста јасно се види да је највиши чин у војсци, у држави Марије Терезије, могао бити додељен само Аустријанцу и да су сви други народи, а самим тим и војни заповедници који воде војску у рат, само подређени.

Лексема *џредсџража* такође се сврстава у војну лексику јер значење из речника РМС тематски припада овој области и гласи: 'стража која је распоређена испред главнине војске са задатком да је обезбеди од изненадног непријатељског напада; место где је таква стража распоређена'. Војник Аркадије, у улози извиднице, осматра терен и уочава опасност.

Видев да је сам на брежуљку, са коњима, он њоче шайушайи своме, а дрмусайи друјој и њојлега још једном џреко реке, сџазивши на друјој обали француске џредсџраже. (125)

'Место где је смештен логор' у РМС налази се под одредницом *лојоришџије*. Потиче од немачке речи *лојор* што значи 'војни објекат (шатори, бараке, земунице или зграде, касарне) у којем војска борави привремено (за време војне обуке, војних вежби, на одмору и сл.) или стално' (РМС). *Лојоришџије* је твореница настала настала деривацијом помоћу суфикса *-ишџије* што донекле има пејоративни призвук: *Идуће лојоришџије била је варош Радкерсбурј.* (33)

У тешким ратним околностима, приликом опсаде једног француског града, Французи пружају отпор војсци Вука Исаковича. Том приликом приповедач за непрестану 'пуцњаву, палбу већег броја топова' која учестано траје данима, употребљава француску реч по преклу – *канонада*.

Канонада је џрајала данима, домбе су џадале у лојор, Французи зајайишџије реку, џије се разли и џојлави кола, коње, џојове, џако да се умало не џодавише, у блају. (126)

⁸⁹ Јовановић сматра да би на истој линији, као и успеле тропе и фигуре, духовите обрте и необичне лексичке украсе, требало посматрати и дијалекатску реч: „њена боја и свежи сјај изворне народне шаре – као што у ликовној и музичкој уметности имају препознатљиву улогу каткад наивног украса, али каткада и величанственог сјаја чисте лепоте” (Јовановић, 2009: 261). Дијалекат није, истиче Јовановић, обично регистровање виђеног или једноставно пресликавање чињеничног стања, већ специфично уобличавање животне стварности (Јовановић, 2009: 258).

Раслојавање према нормативности

Поетска лексика: поетизми

Трећи лексички слој чини поетска лексика. Назив *йоейизам* Симеон дефинише као „пјеснички елемент, пјесничко обиљежје и пјесничка реч или израз”, а поетску лексику као „пјеснички фонд ријечи, рјечник пјесничкога језика”. Може се рећи да је поетска лексика ретко употребљава изван књижевноуметничког функционалног стила (Simeon, 1969). Поред тога, Ковачевић наглашава да поетизам није само лингвистички и књижевностилистички термин, него је и назив књижевног правца насталог у чешкој у трећој деценији XX века (Kovačević, 2012: 35).⁹⁰

У роману са суровом тематиком, писац уводи лепе речи, поетизме, као противтежу, које су карактеристичне у књижевноуметничким делима, посебно у поезији. Али, како је роман *Сеобе* не само историјски него и поетски роман, то није необично. Забележени су поетизми: *мекоџа*, *коци* и *самрџиница*.

У опису лепоте своје снахе, Аранђел употребљава поетизам *мекоџа*. Поред тога, док описује последње тренутке живота своје снахе, Аранђел гаји посебну топлину према њој, а приповедач је назива *самрџицом*.

Приметивши мекоџе њеној крила, џаласање йод њеним свиленим венедиом, док је лежала, он је са зайрејашћењем ујореди, у сећању, са свима оним Влахињама, Талијанкама и Јерменкама шџо му йадоше шака, йо свейу, док је џрџовао. (44) Аранђел Исакович расџера даде, да их самрџиница не види. (28)

У сећањима Вука Исаковича на завичај помиње се поетизам *коци*.

Тако су се и коци некој йлейеној йлоџа, исйовезиваној шидџикама, ређали све даље, исџим йравцем, недалеко један од друџоја. (91)

У општем расулу, у сеобама људи и у ратном вихору, међу обезглављеним и погубљеним народом, наратор употребљава именице које представљају оноματοпеју. Такве су именице *лелек*, *меџеж*, *кас* и *йој*.

Ономатопејска реч *лелек* постала је од мотивног глагола *лелекаџи*, а представља ` изражавање жалости узвиком `леле, лелекање, јаукање; вапај, крик`. У том значењу је срећемо у *Сеобама* али не само са значењем подражавања гласова и осећања, него и у улози контраста са општим расположењем као противтежа промуклој песми.

⁹⁰ Поетизам је „као стилистичка категорија био иманентна карактеристика поетизма као књижевног покрета” (Kovačević, 2012: 35–36).

Па и ѿа ѿсма, чим је несѿало оних које су ѿоустѿајали да виде, ѿолако ѿосѿаде ѿишиа и развученија, док сасвим не замукну. Лелек се међуѿим, на дрду, још дуѿо разлеѿао. (11)

Обезглављени Славонско-подоунавски пук није знао ни куда иде ни за кога ратује. Пошто нису знали језик странаца у чије су куће упадали, војници су мумлали, рикали, опонашали. У складу с њиховим расположењем и понашањем, наратор употребљава ономатопејске речи како би сликовито приказао њихово сналажење у новој средини са непознатим људима.

Од мотивног глагола 'фијукати' настао је *фијук* а значи 'висок, резак, оштар звук произведен брзим струјањем ваздуха или брзим кретањем неког тела кроз ваздух': *Понављали су фијук вейѿра, кас коња, а особито ѿој ѿеѿилова. (21)*

У РМС *кас* је дефинисан као 'трк при којему коњ покреће истовремено десну предњу и леву задњу ногу, затим леву предњу и десну задњу' а *ѿој* као 'извођење гласом или гласовима музикалних звукова, певање (обично црквено).

У тесној вези са ономатопејским речима налазе се и мисаоне именице *ѿлач* и *меѿеж*. Именица *ѿлач* потиче од глагола *ѿлакаѿи*, а у овом контексту има исту функцију као глаголска именица *ѿлакање* јер именује константну појаву кадгод најмилији полазе на „војну”. У РМС *ѿлач* се дефинише као 'рефлексна психофизиолошка појава праћена сузама и ридањем, која је последица јаког, обично болног надражаја или доживљаја'.

Засиѿивши се, ѿоследњих дана, ѿред ѿолазак, у оѿиѿѿем ѿлачу и кукању, својих жена, ѿри оном меѿежу и мукама до миле воље их ѿубећи и ѿукући, они сад нису ишли да ѿраже жене. (20)

Именица *меѿеж* у РМС дефинише се као 'пометња; гужва, комешање'. Обе именице, *ѿлач* и *меѿеж*, постале су неопходна језичка средства за обележавање опште конфузије која настаје међу народом који се налази у вихору друштвених превирања и ратних збивања на које човек, као обичан смртник, нема утицаја.

Неке речи представљају семантичке спецификације при чему сема дате лексеме преузима примарно значење. Таква је лексема *ѿија*, у речнику РМС дефинисана као 'део тела између главе и трупа код животиња кичмењака, птица и човека, стражњи део врата'. Ипак је уобичајено да се као део тела код човека употребљава именица *враѿи*, а код животиња, нарочито птица, *ѿија*. У наведеном примеру приповедач не каже *враѿи*, него *ѿија* као код жртве, код некога убијеног; врат има обележје живе категорије, онога који јесте, а *ѿија* се употребљава код мртвих птица, убијених животиња, што упућује на његову слутњу смрти.

Кубуре, ножеви, фишеци, у њревозима на њрбуху оѡемдесише се о шије људске, ѡако да је ѡук ходио сав раскречен, као да су му чворнаѡе ѡањеве ѡривезали за ѡур. (81)

Раслојавање према експресивности

Аугментативи

Према критеријуму експресивности, свакако би требало разматрати именице субјективне оцене, као што су деминутиви и аугментативи. Аспект аугментативности већине лексема није условљен само семантиком творбене основе него и стилистичком вредношћу.⁹¹

Међу именицама субјективне оцене, у описима предела или стања јунакове душе, важно место заузимају аугментативи. Према Станојчићевом мишљењу, „аугментативи (са пејоративима) јесу именице са значењем увећаног појма који означава мотивна именица, и с тим у вези често су погрдног значења” (Stanojčić, 2010: 227).

Полазак Вука Исаковича „на војну” приказан је у следећем одломку вештом употребом језичко-изражајних средстава. У потпуном је складу стање његове душе са пејзажом, када се зна да иде у рат за нечије интересе у туђу земљу. За њим не остају ритови него ритине и врбаѡи који више одишу смрћу и празнином него носталгијом за остављеним животом. У такву слику која се боји депресијом, уклапају се јато врана које симболизују смрт и травуљине које асоцирају на пуштош и неконтролисано растиње.

Над риѡинама и врбаѡима ѡочело је да се ведри и крај кола зачуше се ѡрве шеве. Видик је дио ѡун јаѡа врана и све више свеѡао од безмерних, равних ѡоѡлава и бара. Пуѡем, уз обалу, уз брда, која су оѡеѡи ѡадала и сѡуѡиѡала се у мокро ѡравуљине, кола су брзо сѡиѡила ѡри велика, црна чамѡа, ѡиѡо су доле, на реѡи, лаѡано одмиѡала. (13)

Заробљени стихијом времена, војници славонско-подунавског пука све више су суочени са узалудношћу ратовања, са бесмислом живљења у бурним временима и лутањима од места до места без правца и циља. У таква посрнула очекивања и резигнирано трајање уводи се атмосфера сећања и безнађа. Сliku употпуњују баруѡиѡине и блаѡиѡиѡа.

91 Разматрајући питање узрочника стилске маркираности појединих деривата, Ђорић пре свега говори о ванконтекстуалним узрочницима, будући да је контекст ионако „универзални регулатор функционалности и лексичко-семантичке особености сваке речи, па тако и изведене” (Ћорић, 2008: 178–179).

Земља у којој су ситановали, широка, баровиша, са мајлама и врућим исјаравањем, са нејреједном шумом и таласањем њрске и врбака, са њеним земуницама и оборима у блаћу, дрвеним црквицама, несјајала је сасвим из њиној сећања. Ова нова земља, сва зелена и хладна, тамних шума, са јројланцима над којима је небо њрејерило као дубоко, јровидно језеро, била је са свих ситрана јробијена ваздухом и јривремено, сасвим истисла из душе њихове ону друју, ветровишу. Дисаху, уздисаху, јојнуше главе, ванредне јланине, на којима, у даљини, уледаше снеј, не верујући својим очима. Прљави и бедни, јрођоше каменити сеоска дворишиа, наденуша сеном, јуна сјоке и осејише колико је сиротиња њина сиротиња дескрајна и блајишише, у ком су се населили, дезмерно блајишише. (85)

Неспорно је да блато означава нешто прљаво, али естетику ружног писац појачава употребом аугментатива са творбеним суфиксом *-ишише*.⁹² Наведени творбени формант користи се код деривирања аугментатива. Поред тога што се ствара слика о непрегледној блатњавој површини, утисак се појачава именицама субјективне оцене и понављањима јер се и у душу јунака увлачи прљавштина, морално посрнуће и духовно клонуће.

Барушишине и *блајишишиа* као да су оковале сиротињу и војнике, изгубљене у вихору ратовања. Из блата у блато, човек нема много избора. Утисак о неминовности страдалништва појачавају аугментативи грађени суфиксима *-ина* и *-ишише*. Непрегледна празнина у души Исаковићевој и недогледна *блајишишиа* спајају се у склад унутрашњег и спољашњег доживљајног света националног осуђеног на пропаст и лутање.

Пред јразним јазом, лудом јровалијом, у којој виде животи свој и децу, женину смрт, драјовљевоу судбину, јоврашак својих војника, лелек и кукање шито ја чекаху, увиде да му је животи јрошао и да ја више јојравити не може, као ни ниску судбину свих њих, који су били јошли са њим и који се сад враћају, у своје барушишине и блајишишиа. (220)

Аугментативи⁹³ се ређају по принципу узлазне градације у читавом делу, од *врбака* и *барушишина* до безмерног *блајишишиа*. А човек, бачен мимо своје воље

92 Творбени формант *-ишише* служи за грађење неколико семантичких типова именица, појашњава Стевановић. Од именица се њим изводе, прво, њихови аугментативи и пејоративи. Њихово пејоративно значење, посебно занчење неких од њих, упућује на претпоставку да се оно развило преко другог једног значења с којим су именице на *-ишише* знатно бројније. То је значење места на коме је било оно што значи основна реч (Stevanović, 1981).

93 Одређујући специфичну позицију аугментатива у *Сеобама*, Николић каже: „Није без разлога у Сеобама реч о панонским ритинама, баруштинама, блатишту, травулинама. Намерно нису употребљене синтагме као: велики ритови, одн. велике баре, одн. велико блато, одн. висока, густа трава или сл. Аугментативи снажније, сажетије и експресивније цртају људске тегобе па чак и то да се човек ипак не мири лако с тим тегобама, ма колико га оне притискале” (Nikolić, 1972: 239).

у вирове историје, не може да изађе на површину. Тако у „океану постојања” он бива заточеник историјске истине. Анализирајући дела Андрића и Црњанског, Аврамовић тврди: „Историја је један од кључних семантема у књижевном стваралаштву Андрића и Црњанског. Заједничко у њиховом разумевању историје јесте идеја о непрозирности и несазнатљивости догађаја у времену прошлом и садашњем. Историја је сила коју њихови ликови или глас приповедача доживљавају као анонимну власт над људима и заједницама. Са етичког становишта, догађај у времену увек имплицира неку врсту зла, будући да се дешава нешто на шта не може да се утиче, нити да се подвргава контроли. Историја је догађање мимо воље појединаца и народа, штавише човек је њена жртва (Avramović, 2008: 157).

Над рииинама и врбацима њочело је да се ведри и крај кола зачуше се њрве шеве. (13) Осећао је, лево од себе, хладноћу рииина које су, њосле дује суше, биле усахнуле и виделе се, обасјане месечином, као сабласџи. (184)

У првом примеру Вук Исакович ритове доживљава као *риииине* јер се његово биће буну против сеоба, против насилног измештања народа и употребе човека у ратовима. У другом случају ритови, у Аранђеловој представи постају *риииине*, нешто ружно, чак и сабласно. У оба случаја, пројекција њихових размишљања и разочарања итекако има утицаја на доживљавање спољашње стварности.

Само онај велики камен на дрећу, над којим је дио њодииао кров, ѓде му је оџац лежао сахрањен, сџајао је њеџомичан и видан, над џравуџинама и жиџиом које је, њоследњих џодина, већ и у дољи ниџало и узрело. (27) Десно су се, у дескрај, шириле високе џравуџине, међу којима су била реџка насеља, из којих се чуо лавез џаса, а све је у даљини џонуло у мрак, у ком је смрџ била извесна и неиздежна. (184)

Размотримо функцију аугментатива именице *џрава* у наведеним примерима. У првој реченици посматрач ижџигљалих *џравуџина* је Вук Исакович, у тренутку када се удаљава од свог места одлазећи у рат.⁹⁴ Иако трава неконтролисано расте и може да прекрије све, и тако оде у заборав једно биће, његово порекло, успомене, све, ипак се камен, где му је отац лежао сахрањен, тај свети камен, уздигао над травуџинама. У другој реченици Аранђелов предмет опажања такође представљају травуџине. Али, када их Аранђел посматра? У тренутку када тражи спас за умирућу Дафину и тада, опрхван страшним мислима, он види да су травуџине прекриле насеља и донеле смрт.

94 Вељковић-Станковић примећује да је у роману *Сеобе* пејоративно интонираним деноминалним аугментативима (*риииина*, *баруџиџина*, *џравуџина*) изграђен „тешко пробојан зид који једнако опкољава, стеже и оптерећује мучну садашњост, баш као и неизвесну будућност – Вуков сан” (Veljković-Stanković, 2011: 385).

У сабласну слику, описану приликом Ананијиног подухвата када креће у дубоку ноћ са глоговим коцем како би убио Дафинин дух, уклапају се и травуљине. У оба примера травуљине доносе хладноћу, језу, несигурност и страх од смрти.

Ииак му је било љријатино шиио не беше сам, већ шиио ја љраије жене, које је видео како лајано иду за њим, јазећи љо љравуљинама. (201) Велика, јесења хладноћа љравуљина, вода и долина, шиио су се шириле у недојлед, љросијрла се беше, љод њим, као бездан, љако да му се љричини, као да му је звездано, мрачно небо близу. (201)

Ништа лепшу слику не доносе љравуљине ни када их посматра Вук Исакович, на повратку са војне. Оне су, као део песничке слике, наговештај сурове стварности.

Тек јуљро, кад се љродудио на скели осечкој, да ољреми љук за љрејлед у љраду, учини му се сијрашина здиља, својом муљном реком, влажним љравуљинама и дрвећем, воденицама, мосиом и зидинама и бегемима љрадским и сивим небом. (213)

У већини дискурса са употребљеним аугментативима (и пејоративима) уочава се став приповедача који се реализује преко слободног индиректног говора⁹⁵ Вука Исаковича. Потпуковник славонско-подунавског пука изражава негодовање, мучнину због непрестаних сеоба и узалудности ратовања.

Исиа раван, исља река, исље љарушијине, љесак, врљаци, а иза њих љлава брља. (121) У мраку, дешавало се да изненада најазе на рује, љуне воде, и уљадну у љарушијине, љуне жаља, љако да се љосле дуљо чуо љриљушен смех осљалих. (130) Тек љосле очеве смрљи, заљаљајући све дубље у љај војнички живољ, насељавања, љољисивања, љомилања људи и сиоке, љо љврђавама и војнички расљоређеним селима, Исакович осељи да нишија боље не дива и љек љаља љримељи око себе љлаљишиља и љарушијине, бегу својих људи, живољ, сваки дан исљи чемерни живољ, у селима и шанчевима, љо кућама на води, љо колибама и оборима, љо рујама искољаним у земљи. (142)

Наведени цитати приказују како се Вук осећа вече пред битку посматрајући љарушијине. У истом значењу, значењу нечега грозног и оптерећујућег, оне постају сурова стварност и после битке, када војници бауљају по непознатом терену и не могу да пронађу пут.

⁹⁵ „Аналитичка тенденција индиректног говора испољава се пре свега у томе што емоционално-афективни елементи говора, пошто се не изражавају у садржини, већ у *формама* исказа, не прелазе сви у истом виду у индиректни говор. Они се преводe из форме говора у његову садржину” (Bahtin, 1980: 143).

И сама земља у којој се ѿражило да се смире и скрасе и која се ѿо лејо чинила ѿлогна и ѿишма, ѿако да се барушѿине сасвим исушише, ѿерала их је ѿе јесени ојетѿ у сеобе и дежање, до урлика од ужаса и очајања... (190) У мраку су шумиле и хујале барушѿине, са којих је ѿлазио сјај месечине, ѿлазио и ѿјављивао се над ѿмрчином, ѿа ојетѿ несѿајао у ноћи и нејрејледним врховима врдака, ѿуним шибља. (191) Кад сѿиже весѿ да је Исакович осѿао жив и да их је још много живих у Немецкој, који ће ѿрезимѿи у ѿуђини, али који ће се враѿиѿи с ѿролећа, идуће ѿдине, залуѿаше у дубње, засвираше и заѿраше, уз дѿиле и зурле, и цело се село оји ракијом од дудиња, крсѿећи се и ѿубећи се, над широким ѿојлавама и барушѿинама, шѿо су расле сваки дан, све више. (205) Сејѿивши се насеља свој и насеља свој браѿа, која је, кроз ѿри дана, ојетѿ, ѿредао да ујледа, у води и барушѿинама, он ѿомеша и ѿих у ѿај свој осећај узалудносѿи. (212) Барушѿине, зимске вежбе у Пејѿроварадину, можда ѿозив у Беч, којеј се дојао, и долесѿ ѿаѿријархова, о којој беше чуо, и здој које се беше нарочѿо забринуо! (215)

Када језички израз има за циљ да естетизује обичну комуникацију, значи да се испод површинског слоја неке речи налази порука као систематизована целина различитих значења. Неке се од њих могу открити лако, а друге су скривене у разним лексичким слојевима. Језички знакови само су симболи који не означавају исто ван књижевног текста и у тексту самом. Зато је веома важно посматрати их не само како су дефинисани у речницима него и које семантичке реализације остварују у контексту или у додиру са другим лексемама у тексту, третирајући их тада као стилеме.

Баруштине, напуњене водом или сасвим исушене, постају основни доминантни амбијент у коме се крећу јунаци *Сеоба* у општем трагању за смислом постојања. Мотив баруштина је стално присутан, оне претећим звуком шуме и хује, углавном наговештавајући неку недаћу, смрт или зло. Мисао о узалудности у сагласју је са непрегледним суморним описима *риѿина*, *блѿиѿиѿиѿа* и *барушѿина*.⁹⁶

96 Пишући врло надахнуто о роману *Сеобе 1*, Богдановић, између осталог, запажа следеће: „Има се утисак да је Милош Црњански хтео да начини `лирски роман` сходно извесним савременим тенденцијама. Тј. да је желео да са више `експресионизма`, а са мање смишљенога и аналитичнога, сажетије, синтетичније, сугестивније, саопшти романску грађу. Његова модерност управо и јесте у тој тежњи...” (Bogdanović, 1968: 12).

ЗАКЉУЧАК

Лексичко-семантичке јединице, односно различити слојеви у роману *Сеобе 1* укрштају се на специфичан начин и да би читалац ухватио све те нити, неопходно је да активира и друге системе значења које у свом знању и искуству поседује. Стога, није тешко закључити да „Црњанског може како треба читати само онај читалац који је извежбан и спреман да своју пажњу потпуно ангажује” све време током читања (Nikolić, 1972: 236).

Користећи различите језичко-стилске поступке, увођењем нарочите нестандартне лексике, Црњански у анализираном роману напушта начела нормативистичке стилистике, стварајући посебан стил, веома препознатљив читаоцима и недостижан многим уметницима. У његовом лексичком опусу има доста онеобичајене лексике која је функционално употребљена како би се што верније описило и дочарало једно време (једна епоха) стварајући тако један богати лексички фонд који може да прерасте у посебан књижевноуметнички речник Милоша Црњанског. Тај речник се креће од историзама и позајмљеница до поетизама.

ИЗВОРИ

- 📖 Crnjanski, M. (1987). *Seobe 1*. Beograd: BIGZ.
- 📖 Petković, S. (2010). *Rečnik crkvenoslovenskog jezika*. Beograd: Sveti arhijerejski sinod srpske pravoslavne crkve.
- 📖 РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика 1–6*, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967–1976.
- 📖 РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, 1–20*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2017.
- 📖 Simeon R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I i II*. Zagreb: Matica hrvatska.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Avramović, Z. (2008). *Sociologija i književnost: ogledi o sociologiji kulture i književnosti*. Beograd: Raška škola.
- 📖 Bahtin, M. (1980). *Marksizam i filozofija jezika*. Čigoja štampa: Beograd.
- 📖 Belić, A. (1951). *Oko našeg književnog jezika*. Beograd: SKZ.
- 📖 Bogdanović, M. (1968). O Seobama, u: *Miloš Crnjanski, Seobe (7–13)*. Beograd: Prosveta.
- 📖 Bošković, J. (1887). *O srpskom jeziku, skupljeni spisi, sveska 11*. Beograd: Štamparija Kraljevine Srbije.
- 📖 Budimir, M. (1959). O starijim pomenima srpskog imena. U V.V. Mišković (ur.), *Glasnik SANU*, knjiga XI, sveska 1, (21). Beograd: Naučno delo.

- 📖 Cvetković, I. (2005). Slavenizmi u Vukovom Srpskom rječniku iz 1852. godine. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 48(1–2), 95–108.
- 📖 Ćorić, B. (2008). *Tvorba imenica u srpskom jeziku*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- 📖 Ivić, P. i Mladenović, A. (1986). O jeziku kod Srba u razdoblju od 1699. do 1804. U R. Veselinović, P. Ivić, A. Mladenović, M. Pantić, M. Pavić, D. Medaković, N. Gavrilović, *Istorija srpskog naroda: Srbi u XVIII veku*, četvrta knjiga, drugi tom, (69–106), Beograd: Srpska književna zadruga
- 📖 Jovanović, J. (2009). *Pisci i stil*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- 📖 Jovanović, V. (2010). *Deminutivne i augmentativne imenice u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Jovanović, V. (2016). *Srpska vojna leksika i terminologija*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Klajn, I. (2003). *Tvorba riječi u savremenom srpskom jeziku (drugi deo)*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Kostić-Tomović, J. (2017). Germanizmi u savremenom srpskom jeziku, u germanoslavističkoj literaturi i u romanu „Semper idem” Dorda Lebovića. *Komunikacija i kultura online*, 8(8), 48–87.
- 📖 Kovačević, M. (2012). *Lingvostilistika književnog teksta*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- 📖 Lompar, M. (2019). *Crnjanski – biografija jednog sećanja* (drugo dopunjeno izdanje). Novi Sad: Pravoslavna reč.
- 📖 Maticki, M. (1972). Graničarska epika u Seobama Miloša Crnjanskog. U P. Palavestra i S. Radulović (ur.), *Književno delo Miloša Crnjanskog, (zbornik radova), posebna izdanja: knjiga IV, (197–209)*. Beograd: Institut za književnost i umetnost; BIGZ.
- 📖 Milanović, A. (2014). Otklon od standardnojezičke norme u poeziji Miloša Crnjanskog. U D. Hamović (ur.), *Miloš Crnjanski, poezija i komentari: zbornik radova (367–379)*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu; Novi Sad: Matica srpska.
- 📖 Mladenović, A. (2004). O nekim slavenizmima u pesmama Dositeja Obradovića, Gavrila Kovačevića i Georgija Mihajlevića, posvećenim Prvom srpskom ustanku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 47(1–2), 27–35.
- 📖 Nikolić, B. (1972). Jezik u Seobama Miloša Crnjanskog. U P. Palavestra i S. Radulović (ur.), *Književno delo Miloša Crnjanskog (zbornik radova), posebna izdanja: knjiga IV, (235–245)*. Beograd: Institut za književnost i umetnost; BIGZ.
- 📖 Petković, N. (1988). *Dva srpska romana: Studije o Nečistoj krvi i Seobama*. Beograd: narodna knjiga.
- 📖 Petković, N. (1996). *Lirske epifanije Miloša Crnjanskog*. Beograd: SKZ.
- 📖 Silić, J. (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.
- 📖 Simić, R. i Jovanović Simić, J. (2012). Gramatika i intonacijska struktura proznog izraza M. Crnjanskog u Seobama (prva knjiga). *Uzdаница*, 9(1), 7–25.
- 📖 Stanojčić, Ž. (2008). Iz istraživanja jezika Miloša Crnjanskog: lingvistička sinteza nekih primera. *Južnoslovenski filolog*, 64, 449–455.
- 📖 Stanojčić, Ž. (2010). *Gramatika srpskog književnog jezika*. Beograd: Kreativni centar.
- 📖 Stanojčić, Ž. (2015). O jeziku Miloša Crnjanskog. U Ž. Stanojčić, D. Mršević-Radović, J. Jokanović-Mihajlov i A. Milanović (ur.), *Putevima srpskog jezika, književnosti i kulture: skup slavista • predavanja (83–89)*. Beograd: Međunarodni slavistički centar na Filološkom fakultetu.
- 📖 Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (2011). *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- 📖 Stijević, S. (1992). *Slavenizmi u Njegoševim pesničkim delima*. Novi Sad: Knjižarnica Zoprana Stojanovića.
- 📖 Subotić, Lj. (1989). *Jezik Jovana Hadžića*. Novi Sad: Matica srpska.
- 📖 Subotić, Lj. (2007). Barokna geometrija rečenice Dositejevskog tipa književnog jezika – (Sterijin roman „Dejan i Damjanka”). U J. Grković-Mejdžor i V. Ružić (ur.), *Sintaksička istraživanja (dijahrono-sinhroni plan), Lingvističke sveske 6 (240–252)*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.
- 📖 Šipka, M. (2011). Tvorba i značenje imenica na *-l(a)c* i *-telj* u srpskom jezičkom standardu. *Naš jezik*, 42(1–2), 3–12.
- 📖 Tošović, B. (1984). Istorizmi i jezička stilizacija (na materijalu romana „Petar Prvi” A. N. Tolstoja). *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 26, 99–112.

- 📖 Tošović, B. (2002). *Funkcionalni stilovi*. Beograd: Beogradska knjiga.
- 📖 Veljković-Stanković, D. (2011). *Reči subjektivne ocene u nastavi srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Filološki fakultet.
- 📖 Veljović, B. (2016). Glagolska vremena za kazivanje prošlih radnji u romanu *Bestjelesna* Branka Brđanina Bajovića. *Nasleđe*, 35, 45–66.
- 📖 Vučković, R. (2015). *Književno delo Miloša Crnjanskog*. Beograd: Svet knjige.
- 📖 Zorić, P. (1972). Struktura poetske proze Miloša Crnjanskog. U P. Palavestra i S. Radulović (ur.), *Knjižvno delo Miloša Crnjanskog (zbornik radova), posebna izdanja: knjiga IV, (209–235)*. Beograd: Institut za književnost i umetnost; BIGZ.

ЛЕКСИЧКА СРЕДСТВА У ФУНКЦИЈИ СТИЛИЗАЦИЈЕ У ДЕЛУ *ДОЖИВЉАЈИ НИКОЛЕТИНЕ БУРСАЋА* БРАНКА ЋОПИЋА

УВОД

Према досадашњим, сада већ класичним, научним сазнањима језик књижевности може се схватити као књижевноуметнички функционални стил стандарднога језика, а у функционалностилој разградњи овај стил има „доминантну улогу и највише репрезентује лексички и граматички потенцијал језика” (Тошовић, 2002: 169). Стога је основна особина књижевноуметничког стила велика слобода одабира језичких средстава, јер је уметничко стваралаштво отворено за све што се налази у језику.⁹⁷

У испољавању своје уметничке и идејне замисли изузетну слободу и умешност у инкорпорирању језичких, посебно лексичких елемената показао је Бранко Ћопић пишући приче, басне и бајке за децу, али и за оне за чији се језички укус може рећи да је рафиниранији. Заправо, у сваком Ћопићевом делу можемо говорити о онеобичавајућој језичкој палети чије лексичко-семантичке и стилске одлике представљају прави изазов за проучаваоце како у језику, тако и у књижевности.

Средином тридесетих година 20. века у српској књижевности се појавио, рекли бисмо веома успешно, талентовани писац Бранко Ћопић.⁹⁸ „Положај Бранка Ћопића у српској књижевности, посебно сложеним чини чињеница да његово дело у целини не стаје у оквире ниједног од доминантних поетичких образаца његове епохе, као и да је и он сам својим изјавама иницирао поетичка

97 „... многи пјесници су својевољно прихватили дисциплину као стваралачки принцип језичке организације свога дјела. Јер су осјећали да се поетска оригиналност може остварити не само побуном против норме већ и прихватањем норме...” (Lešić, 2011: 29).

98 Прво своје дело објавио је у омладинском часопису *Венац* 1928. године.

сврставања својих дела, која су... у 20. веку, и посебно на његовом примеру, имала идеолошко-политичку матрицу” (Ćosić-Vukić, 2013: 111).⁹⁹

Као основне елементе Ђопићеве поетике¹⁰⁰ у науци о књижевности издвајају се „традиционализам, народни дух, реализам и ангажованост, док његово дело, сматрају теоретичари, одликују „непосредност, доживљеност, аутентичност, спонтаност” (Deretić, 2004: 1138). Својим романима с темом из рата Ђопић улази у круг романсијера који су средином 20. века утемељили савремени роман у српској књижевности.

Међу бројним Ђопићевим делима за децу и омладину можда најчитаније дело представља низ приповедака о *крајишкој гјечачини ѿлудијеј срца – Доживљаји Николетине Бурсаћа*. Комични јунак који се јавља у многим његовим делима, најпотпуније је представљен управо у овом циклусу приповедака.¹⁰¹

У раду се из лингвостилистичке перспективе разматрају лексичка средства у роману. Језик у роману је настао повезивањем општејезичких закона и специфичне уметничко-језичке проблематике. Циљ рада јесте да се утврди на који начин лексичка средства утичу на постизање овог јединства. Лексички слој дела, односно групација лексема које имају стилогену вредност посматраће се на два нивоа. Први ниво обухвата дијатопијску и дијастратску парцелизацију језичке грађе где, између осталог, спадају дијалектизми, колоквијализми, архаизми, туђице, неологизми. На другом нивоу анализираће се лексика која се у литератури обично именује као речи субјективне оцене, тј. деминутиви, хипокористике, и аугментативно-пејоративни спојеви.¹⁰²

99 Да није сасвим једноставно одредити Ђопићево место у нашој књижевности, потврђују и следећи наводи: „Бранко Ђопић је писац чије дело скоро три деценије од његове смрти није још увек свеобухватно и објективно вредновано, што је предуслов дефинисања његовог места у српској књижевности и њеној историји... његово се дело простире у три епохе српске књижевности: међуратној, ратној и послератној (таква периодизација још увек је употреби у српској науци иако је очигледно превазиђена, анахрона и вишесмислено неадекватна)” (Ćosić-Vukić, 2013: 111).

100 „Ђопићева поетика је у складу са његовом сликом света и структуром његових дела. Она је хуманистички ангажована, виталистичка и натопљена вером у људе и могућност њиховог моралног преображаја. Ма колико деловало утопијски, он верује да у инфантичном духу и осећању стоји могућност спаса од злобе, нетрпељивости и мржње...” (Ognjanović, 1997: 151).

101 Пратећи дело Бранка Ђопића немогуће је не засећи у основну бит, право и надахнуто језгро његове стваралачке инспирације – у феномен детињства, истиче Марјановић и додаје да се Ђопић најавио и потврдио као наш највећи песник детињства... Говорећи и пишући о значају детињства, читамо даље код Марјановића, као основице живота и литературе, Ђопић је записао: „Детињство ми је дало основни материјал за стваралаштво, дало му одређену боју... Детињство ми је пружило све изворе литературе... Волим да пишем књиге о детињству, књиге за децу...” (Marjanović, 1998: 162).

102 Будући да у својим остварењима негује наш језик, Ђопићево дело представља вредан извор језичког корпуса српског језика, што потврђују извори грађе у двама речницима српског језика који спадају у тезаурус – Речник САНУ и Речник МС.

ДИЈАТОПИЈСКА ПЕРСПЕКТИВА ЛЕКСИЧКОГ ПОТЕНЦИЈАЛА

Анализа лексичког потенцијала *Доживљаја Николетине Бурсаћа* показује да је у ово дело, поред ванредне снаге Ђопићевог језика, сликовитих само њему својствених израза и синтагми, уграђено и много индигених лексичко-стилских изражајних средстава. Ђопићеве личности најчешће изговарају речи и изразе који су обејежје подгрмечког говора, односно речи и реченичне обрте који су својствени крајишким ијекавцима. Дакле, дијатопијска трансверзала оцртава преимућство које писац даје говорном језику.

Специфичност Ђопићевих колоквијализама јесте да су дијалекатски тактирани. Једна од основних фонетских особина дијалекта родног краја писца јесте редукација вокала. Најчешће је то редукација вокала *и*, углавном на крају везника *или* и *ниџи*.

...да ња не би срело неко њашче ил' ујрдило њовече... (Ћорић, 1964: 7)

Ниџи нас ко њиџа, ниџи слуша... (14)

Вокал *о* и *а* најчешће се у говору јунака овог дела редукују код везника и речца. Потврду налазимо у следећим реченицама:

Ев, овако носи... (8)

Паићемо у ројсџиво њрије неј њрва њушка њукне... (46)

Их, нек само њривири. (11)

Да је Ђопић спровео секундарно ознаковљење језичког материја и да је дијалекатске речи и изарзе, који одређују средину и менталитет људи овог краја, стилски маркирао, показује и следећих неколико примера.

Е, Јанко, Јанко, далеко си доћеро. (86)

...онај мој ћед видио је лећа... (18)

Болан чоче, свака је куца на свом кориџу јача, а камоли човјек неће. (18)

Онај седамнаесџи, неџарни, некакав сиџан силашен јадо... (35)

Јес видио како ласају! (27)

Е, даш си џи јуџроске неџио оџрован. (36)

Да је дар жив мој њокојни ћед Тодор ња да ме насјеџује... (17)

Али џија ћеш, невоља нас наћера... (28)

Одбиј, дуразеру, није џи ња ћаћа сиџеко. (20)

Моја је десетџина чистџа од џе радоџе. (107)

Та да џи џиџа знаш, одмах би видио да су овоџа овдје мочуџом њоће-рали на Јуџославију. (37)

На, држи, ево џи једној Талијана. (35)

Хајде, излазиће огаїле; чучиће њу ко њуке на јајима. (20)

У неколико наведених примера налазимо да се искази стилски маркирају архаизацијом, а највише њих пажњу привлаче као аутоматизоване говорне форме, архаичне са становишта савременог књижевног језика, али врло живе у дијалекту. На дијалекат би се требало гледати као на један комплексни феномен, што заправо представља питање његове ефицијентности (Јовановић, 2009: 257–258), пошто дијалекат није обично регистровање виђеног или једноставно пресликавање чињеничног стања, већ је комбиновање, потенцирање и специфично уобличавање животне стварности.¹⁰³

Такође, у опису лексичког материја осврнули бисмо се и на присуство турског језичког наноса који је у језику Ћопићевих јунака неретка појава. Овај карактеристичан слој лексике у говору јунака овог дела сасвим је разумљив ако имамо у виду Ћопићево порекло и детињство које је провео у подгрмечком босанскокрајишком завичају. Ова лексика је вековима живела у усменој комуникацији и у усменом стваралаштву Ћопићевог завичаја и јасно је да је писац упио и пренео у своје стваралаштво. Посебно је фреквентна лексема *бена* и придев *бенаст*, али и други турцизми имају стилски карактер. Заправо, ове лексеме постају стилеме тек у реченицама и у контексту.

Почуј само шїо ти ова бена каже...(18)¹⁰⁴

А дође ли ноћас до чега и ова моја бенастїа ћиверица остїане доље на цестїи... (117)

Нос ће белај, мајко, ша нећу ваљда биїи луд... (53)

Кад вас комесар їони да се остїружете, ви ни мукајетї, а сад вас једна цура диже бушум на ноје... (45)

103 Посебне фондове унутар лексикона српског језика чини дијалекатска лексика која представља производ просторног/територијалног раслојавања народне/нестандардне лексике.

104 У речнику Турцизми у српскохрватском језику лексема **бена** дефинисана је на следећи начин: *луда, будала, їлуйан, їлуйача*, а придев **бенаст** означава да је неко: *будаласї, луцкасї, їлуйав*. Према истом речнику, лексема **белај** значи: *несрећа, зло, јад, невоља, їаїња, мука, найасї*, придев **мукајет** дефинисан је на следећи начин: *заинїтересован, їажљив, обазрив*, а **бушум** означава: *сав, чїшав, цео* (Škaljić, 1965).

...искрену се Николејина и задижући до њаса отиран шињелчић, њока-
за своје чакшире. (37)¹⁰⁵

А јок ми се не давимо њијем њослом. (116)

Добили смо цаб-цабе муницију... (25)

Ја ћу ојети, кад вакати сџиине, доћи ѡрега ѡе... (88)

Их, како је Балаћ укабулио да је гаде из своје чеје... (46)

У језик кратке прозе *Доживљаји Николејине Бурсаћа* уткани су и примери фразеолошке лексике. Већина њих својом формом у целини или неким својим деловима представља примере народне фразеологије.

Шџа је, Јовец? Жмиркаш ко сврака на јујовину. (45)

Еј-хеј, гроњава срећо наша, ѡройадосмо ко хоца кроз ѡњаву. (83)

Ево ѡи, ѡа сад се ѡрођи ћорава ѡсла. (139)

Не берѡе дрије, шџо се мене ѡиче... (117)

...ѡа си обрао зелен досџан. (47)

Фразеолошке јединице такође утичу на експресивност у овом књижевноречничком делу.¹⁰⁶ Њихова структура, функција и способност активних реченичних компонената, да имају могућност развијања секундарног значења,¹⁰⁷ представљају стилску вредност.

Такође је и оптаивна лексика свеприсутна у говору јунака *Доживљаја Николејине Бурсаћа*. Бројни су дијалози у које су интерполирана заклињања

105 Значење веома фреквентне лексеме **чакшире** такође проналазимо у поменутом речнику у коме поред ове одреднице стоји: *врџа истичњачке мушке доње одјеће са дуљчким ѡуром и уским ѡтавицама које се койчају са сџране. Праве се од чохе или сукна* (Škaljić, 1965). Можда ова лексема представља веома добар пример адаптиране лексике, сасвим одомаћене, јер је тешко замислити да су у ратним околностима борци носили одећу од сукна или чохе. Значење овог турцизма је проширено и означава део мушке одеће –панталоне. Лексема **јок** и **цаб-цабе** дефинисана је на следећи начин: *не, није, нема*, односно *багава, бесѡлајно, залуд*, одредница **вакат** у овом речнику означава *вријеме, доба*, док лексема **укабулити** (и њен дублет **окабулити**) значе *ѡрџџати на нешџо* (Škaljić, 1965).

106 Иако су устаљене категорије у језику, фразеолошке јединице чине „казивање живљим, рељефнијим” и сугестивно саопштавају неку познату истину или корисну мисао (Nikolić, 1975: 8–9).

107 У вези са развојем секундарног значења једне речи, Драгићевић примећује да „у развоју значења једне речи неке активне семантичке компоненте омогућавају развој секундарних значења. Тако, именица *злајџо*, на основу семантичке компоненте *који је скујоцен, вредан*, развија секундарна значења: *особа ванредних моралних особина, изузејно марљива особа*... Ова значења су забележена у Речнику Матице српске. У истом речнику, након свих значења именице *злајџо*, под ознаком Изр. (изрази), могу се прочитати и ови фразеологизми: *чисџа се злајџа рђа не хвајџа* (= ваљан човек неће погрешити); *злајџо од човека* (= диван, изванредан човек)... Дакле, иста семантичка компонента именице *злајџо* која је омогућила наведена секундарна значења била је активна и у фразеологизмима и одиграла важну улогу у метафоричким сликама на којима се заснива њихова семантика” (Dragičević, 2007: 25).

и проклињања. Употреба ове врсте лексема у књижевноуметничком стилу има секундарни карактер, али је веома битна за културолшке, нормативне и естетске аспекте. Најчешће се оптативне лексеме јављају у функцији незадовољства и љутње због животних околности и неповољних догађаја и ратних ситуација у којима се главни јунак, Николетина, налази, али и због зближавања и повезивања са другим јунацима дела. Потврде су следеће:

Па да, доī тје мазо, из данашње зайовијестии! (77)

Каквоī йоīа, ђаво с њим. (84)

Ајд с милим доīом... (70)

На чем ћу сад јашиии, јадна ми мајка! (142)

Сайела ме данашња неђеља, ако јесам! (47)

А враī тје зна ко си. (82)

Јесам, свијетше ми недеље, йлако ко йодина. (79)

Штја му је сад, удио іа драїи доī?! (70)

Иди бесїраїа! Нек тии, ђаво..., нек тии драїи доī носи овакво друшїво – хукну Јовица (25)

Ама зашїо се дојиш, доī тје у шуму окренуо, зашїо, реци?! (92)

Из прегледа грађе у вези са оптативном лексиком запажамо да доминирају лексеме *доī*, *ђаво*, *неђеља*, што може бити веома интересантно ако имамо у виду шири друштвени контекст у коме је дело настало и ратно време које Ђопић описује. Наиме, у националној култури, односно у оптативној и фразеолошкој лексици за експлицирање далеког божанског простора резервисане су компоненте *доī* и *ђаво*.¹⁰⁸ Стога, ако нечије присуство није пожељно и ако желимо да је веома далеко употребимо изразе у којима алтернирају лексеме *доī* и *ђаво*, што ће на рецепијента оставити јачи ефекат него да је употребљен, на пример, израз *врло далеко*. Јасно је да је писац стилски ефекат знатно појачао употребивши ову врсту лексике.

Лексичко-стилску слојевитост и колоритност употпуњују и жаргонске речи и неологизми, који потврђују доминацију разговорне лексике у овој збирци приповедака. Њихова употреба у језику књижевног дела условљена је њиховом евокативном функцијом. Такође, њихова улога може бити значајна за евоцирање представе о локалном и временском оквиру у који је смештена прича. Уочавамо да

108 Представљајући, измеђ осталог, фразеологизме као експресивне јединице које се репродукују у језику, слично пословицама и изрекама, као повољна „*спремнишїа* за најразличитије културне садржаје”, Мршевић-Радовић истиче да би у изразима и фразеологизмима у којима се појављују лексеме *доī* и *ђаво*, било да је реч о паганском богу, или богу који је сам сунце – хришћански свеприсутни Бог, даљину требало посматрати као замишљени божански простор (Mršević-Radović, 2008: 33).

жаргонизам *буразер*¹⁰⁹ и поштапалицу *браїџе*, који припадају општој жаргонској употреби, често употребљава Николетина и то као вид исказивања посебне присности према сабрату Јовици и четној братији, што доприноси употпуњавању експресивне слике о односима главног јунака и његових ратних другова. Такође, неретко и сам Јовица у дијалогу са својим најбољим другом и командантом користи поштапалицу *браїџе*. На овај начин, стичемо слику о фамилијарном односу и међусобном поштовању и разумевању између двојице носилаца језичког слоја дела.

Е, буразери, нема више мргања... (19)

Боїме нас је сад, буразеру драїџ, онако људски њробудила ївоздена мочуїа...(24)

Лијеї дан, браїџе – њроїџеїа момак. (45)

Ницо, браїџе, оїџкуд їиї їо їаде на ум? (148)

Огдиј, буразеру, није їиї їа ћаћа сїџеко... (20)

Међутим, у последњем примеру жаргонску реч *буразеру*¹¹⁰ Николетина изговара након императива. Такав контекст обезбеђује овом лексичком стилему пејоративно значење и истицање појединих социјалних односа у ратној средини.

Посебну врсту лексичке потке уметничког језика чине неологизми. Иако припадају ненормативној лексици без обзира на то што настају према постојећим творбеним моделима, пишчева потреба да буде задовољена експресивна функција језика у овом делу несумњиво оправдава присуство неологизама. Њихова номинативно-експресивна улога указује на стилску употребу ове лексике. У *Доживљајима Николеїїне Бурсаћа* проналазимо три околионална неологизма.

Па їџек ће од мене да се сасвим зденави – їракну Николеїїина. (131)

...босоноїи сїїођаво Николеїїина Бурсаћ. (7)

...їџако да се, све чеївороношке, извукао из шкриїца, їџек їошїїо се било сасвим одїуїрило. (48)

Глаголски неологизам у првој и неологизам у другој реченици своју евокативну вредност испољава тиме што упућује на слику о човеку, односно

109 У РСАНУ (1962) у оквиру одреднице **брат** под тачком 7. дата је следећа дефиниција: (само вок.) **а.** свако мушко лице (паи животиња) у присном обраћању. – Браћо моја, три стотине друга! (НП Вук 4, 170). У овом Речнику поред лексеме **буразер** стоји: фам. *браїџ*. – Иди ти – рече ми дебели мој буразер – иди ти само до конака (Матош 3, 28). У РМС (1967) налазимо истоветне дефиниције поменутих одредница. У Речнику жаргона стоји да се жаргон *буразер* користи у општој жаргонској употреби и да значи *браїџ*, *груї*, док одредница *браїџе* означава поштапалицу, односно узречицу без посебног значења (Andrić, 2005).

110 Андрић поред одреднице буразер у значењу *браїџ*, *груї* наводи скраћеницу *ої.*, односно појашњава да је реч у општој жаргонској употреби, тј. да се може редовно чути у више социјалних група (Andrić, 2005).

на слимболичан начин писац нам открива свој став о Николетином лику, јер лексема *стиођаво* шаље јасну поруку о Николетиној духовној величини и сналажљивости. Неологизам *огјуџирило* додатна је потврда да је пред нама дело чија лексичка структура и уметничка вредност амо подстицајно делују на реципијента, посебно на читалачку публику коју чине млади. Даље, функција ових лексема јесте да појачају сликовитост и изражајност и несумњиво представљају средство стварања оригиналног стилског израза. Овај тип лексике уноси свежину у језик дела, привлачи читаочеву пажњу, што се засигурно не би могло постићи бираним, конвенционалним речником. У вези са овим, износимо запажање да „све што чини да исказ на себе скрене пажњу, утиче на побољшање комуникативне ефикасности, а промена ефективности исказа јесте стилска појава” (Simić, 1998: 20). Сем тога, двострука вредност речи, спознајна и афективна, потиче из њихове двосмерне функције (Ћогас, 1974). Као саставни део књижевноуметничког стила, речи се употребљавају за спознајно и афективно изражавање писца. Стога се њихова вредност може посматрати и са граматичког и са стилистичког аспекта. Експресивна лексика свакако припада књижевном језику, али у ову лексичку групу су укључени бројни дијалектизми, фразеолошки обрти, индивидуализми и друге емоционално обојене речи (Dešić, 1982), па њихова употреба у књижевноуметничком стилу потврђује чињеницу да је овај стил „најиндивидуалнији функционални стил стандардног језика” (Silić, 2006: 100) и да је слобода писца да одабере језички материјал и да значење речи и реченица ствара у њиховом суодносу, што Ђопићева дела сврстава у ред оних дела која имају изузетну уметничку вредност.

УЛОГА САДРЖИНСКИХ ОДНОСА МЕЂУ ЛЕКСЕМАМА У СТИЛИЗАЦИЈИ

Осим речи које „живе” у одређеној сфери употребе, живописном и лаком језичком изразу у овом делу доприносе и именице субјективне оцене. Ову категорију речи можемо сматрати подесним за праћење и тумачење емоционалних веза међу јунацима и за сагледавање унутрашњих преживљавања главних јунака књижевноуметничког дела *Доживљаји Николетине Бурсаћа*.

Именице субјективне оцене најчешће се дефинишу као „именице изведене од других именица при чему значење именице остаје у изведеној речи неизмењено, само с нијансом индивидуалне оцене...” (Belić, 2000: 77). Међутим, у литератури су изнесена и формулисана и другачија запажања у вези са функцијом и терминолошким одређењем ових лексема у односу на уобичајено схватање појма *именице субјективне оцене*. Према једном схватању, сам назив

ове класе изведеница, чини се, споран је, јер из њега „произлази убеђење да се оваквим изведеницама увек означава одређени субјективни став... као и да „ове изведенице не показују, генерално узевши, никакав субјективни однос говорника, већ садржај одређеног појма какав он јесте (Ћорић, 1995: 104).¹¹¹ Примарно значење деноминалних умањеница и увећаница Вељковић Станковић сагледава и одређује у оквиру читаве творбено-семантичке категорије, а *деминуцију* и *ауџментацију* (код свих врста речи које припадају речима субјективне оцене, па и код именица) схвата „шире и еластичније но што је то до сада било уобичајено – као творбом речи реализована значења апроксимативног прекорачења квантитативних еталона специфичних за сваку врсту речи обухваћену категоријом субјективне оцене...” (Veљković-Stanković, 2011: 33–34).¹¹²

Најчешће ова језичка средства писац користи да би типизирао јунаке свога дела, посебно главног јунака – Николетину. Већ у самом наслову аугментативом *Николетина* читалац се припрема за улазак у ратни свет овог, према речима писца, славног митраљесца и вољеног команданта, који се може сматрати амблемом Бранка Ђопића и партизанске књижевности. Улога аугментатива и јесте управо у томе да нам при првом сусрету скрене пажњу и нашу представу о горостасу и громогласнику, наизглед грубом и неотесаном *Николетини*, претвори, док нам писац представља сва ратна прикљученија свог јунака, у слику *Николетине* који је, заправо, добричина, наиван, мек и осећајан.¹¹³

Премда су примери деминутива и хипокористика знатно бројнији него аугментатива и пејоратива, већ при првом сусрету читаоца са Николетином, писац као да сучељава деминутиве и аугментативе у опису његовог лика.

*...у шрку нас је гостинила дујоноја дјечачина клејећући ђачком шорди-
цом на леђима... (7)*

Ехеј, Николџа, сџани – гер! (7)

*...каснџе џред сам рајџ, заусџави ме на крујској џијаци шемељџија
крујна момчина... (11)*

111 Вељковић Станковић сматра да би се недоумице у вези са значењем речи субјективне оцене могле избећи и да би биле боље схваћене и тумачене „уколико би се отклонила сугестивност самог термина” (Veљković-Stanković, 2007: 399).

112 „Квантитет, као објекат варирања, обухвата сва реално или фиктивно самерљива својства ванлингвистичких релација и кореспондира са широко схваћеном димензионалношћу, неизбежно варијантом за сваку врсту речи субјективне оцене, док су квалитативна својства, која подразумевају одсуство екстензивних компонената, подесна, тачније подешена за исказивање различитих нијанси индивидуалног става” (Veљković Stanković, 2011: 34).

113 „Дериватолошка класификација смешта, на пример, деривате на *-ина/-чина* међу аугментативе, али контекст може занемарити такво деривационо опредељење и заменити га додатним, често супротним значењем. Тако *људина* и *официрчина* могу, у зависности од контекста, имати сасвим опречна експресивна значења, на шта суфикс *-(ч)ина* нема никаквог утицаја” (Ћорић, 2008: 179).

Очекивали бисмо да *дјечачина* носи *ѿорбетину*, али он има *ѿорбциу* и дед га ословљава именом одмила *Николица*. Евалутивним твореницама писац постиже сликовитост у представљању свог јунака и наговештава да се унутар *крујне момчине* заправо крије голубије срце. Чак и синтагма *крујна момчина* – употребљена са јасном намером, има функцију да истакне разлику и несугласје између физичког и духовног света Николетине Бурсаћа. Писац, не штедећи употребу речи субјективне оцене, више него успешно и с нескривеним симпатијама ствара лик главног јунака, притом, не оствљајући читаоцу дилему шта тиме жели да постигне. Наводимо неколико примера у којима нам писац недвосмислено поручује да груба спољашност Николетине Бурсаћа постоји паралелно са његовом добродушношћу, осећајношћу и нежношћу.

...чудио се Николетина Бурсаћ, командиров замјеник, и невесело је дубљио у лубове својих цокулетина као да се њима нешто жали (29)

...искрену се Николетина и задигнувши до ѿаса отирица шињелчић, ѿоказа... (37)

Николетина је ѿрекорно рондао... Па иѿак је и сам, ѿролазећи крај ѿрозора, вирнуо да се оїледа и сѿазивши у сѿаклу космаѿу носаѿу фиѿуру, скоро је... (45)

...говорио је својој четїној браїији Николетина Бурсаћ из Врїеља, она незїрајна оїворена момчина,... (19)

Поред тога, Ђопић је и у језик главних јунака Николетине и Јовице и у реченицама које они изговарају у вези са Николетиним физичким особинама употребио аугментативе, што показују следећи примери.

Поїледај само ову моју їлавуцу, носину, ручерде...(130)

Не љуѿи се, браїе, али ѿи ѿако незїрајан и носаѿ, с ѿом їласином и очурдама, и не личиш на ѿраво доїрађено чељаде, неїо више...дођеш му на форму некаквој сїрашила из народне ѿразновјерице... (134–135)

У грађењу лика Николетиног саборца, Јовице Жежа, писац такође посеже за истим језичким механизмом. Поред аугментатива *Николетина* стоји деминутив *Јовица*; физички снажна *момчина Николетина* заштитник је свог комшије, *момчуљка Јовице Жежа*, малог и жгољавог, плашљивог, закерала и зановетала. Дакле, несклад између Дон Кихота и Санчо Панса наше револуције писац вешто постиже речима субјективне оцене. Озбиљност ратних догађаја помоћу ових изражајних средстава обојена је смехом, односно представља извор комике.¹¹⁴

114 Не само хумором, у духу познате Ђопићеве доброћудности, него и разним другим језичким средствима изражавају се симпатетичке релације, као нпр., хипокористичном лексиком (Babić i Sladoje-Bošnjak, 2008).

Јасно је да би обиље података, које речи субјективне оцене садрже, у другачијем начину излагања захтевало знатно опширнију експликацију. Поред тога, субјективно исказивање писца прати означну функцију језичког израза, односно ефекат је постигнут самим деловањем знака на примаоца. Стога можемо говорити о коефекцији као показатељу стилских вредности. Ова стилска вредност је у првом реду квалитетски и интензитетски показатељ деловања знака на реципијента, а тек преко тога и мерило интенционалног ефекта (Simić, 2001: 101). Уколико, пак, посматрано са становишта функционалне стилистике, конотација представља суштинску карактеристику књижевноуметничког стила (Тошковић, 2002).¹¹⁵

У међусобном ословљавању двојице другова речи субјективне оцене можемо посматрати као једно од средстава за исказивање нијансираних емотивних и/или вредносних судова. На пример, Јовица често зове Николетину *Ницо*, док њега Николетина ословљава хипокористиком *Јовице* или *Јовец*. Међутим, у епизоди са заробљеним Италијаном, када према Јовановој процени, Никола испољава непотребну наклоност према странцу и када писац у први план ставља осећање љубоморе, хипокористик *Ницо* уступа место правом имену – *Никола*. На принципу контраста, у таквим тренуцима, Николетин став према ситуацији обележен је пејоративом *Јовандека*. Изостанак имена одмила између двојице сабораца јавља се и када говорно лице или наратор жели да истакне озбиљност животне ситуације. Од *Николе*, а не од *Николејине* очекује се да покаже одлучност и да преузме одговорност у конкретним ратним акцијама.

Ова категорија речи погодна је и за истицање мишљења писца о појединим епизодним личностима. Тако је заробљени Италијан исувише безначајан и мали, па наратор саопштава да *Италијанчић зајрлека нешто на свом језику...* а Николетину и Јовицу су напали и ухватили четници војводе Ђукана *џрасице*. Употребом ових језичко-изражајних средстава писац на јединствен начин предочава читаоцу јасну слику о томе против кога се заправо бори неустрашиви *Николејини* и његови ратни другови и ко је у очима писца, заправо, противник и непријатељ. О томе писац говори у само једној јединој реченици у којој су носиоци логичког акцента управо именице субјективне оцене:

*...они су се борили и јуришали не видећи више ђред собом обичној
нейријашеља нејо мрској и ђрабљивој ђљачкаша-лојужу, који је, ђојуй
халајљивој свињчеја, ђрунуо да ђровали у њихове рођене куће. (56)*

¹¹⁵ Конотација је – према Симићевом схватању – „квантум субјективности исказивања, текзија или врста личног става што прати означну функцију јзичког израза” (Simić, 2001: 101).

У опису одређених споредних јунака писац такође посеже за контрастирањем, па речима субјективне оцене заправо наглашава њихове позитивне особине. Такав пишчев став проналазимо у употреби деминутива при опису песника чиме се наглашава његова величина и значај. Читамо: *Ама зар за овога сѿарчића ѿеи баѿаљона?* (113) Такође, да би дочарао неустрашивост и храброст баке, која је била водич Николине чете, баку назива *бакица*: *Еио и ја видјех чудо у живоиу – бакицу која се не доји чииаве фашистичке армије.* (72)

Слобода другачијег сагледавања, процењивања и именовања речима субјективне оцене даје драж присности што, нам се чини, битним стилским ефектом лексичке потке у роману *Доживљаји Николејине Бурсаћа*. Ово потврђују следећи примери:

*... ѿо ѿолу сјенокосу далеко исѿред ѿродља ѿосуше се ѿамне војничке фи-
ѿурице.* (27)

Дјевојчурак се ѿровуче кроз деру на ѿлоиу... (60)

А можда је баш и Чифуѿкица, ко ће је знаѿи... (91)

Ех, наше Ђаче-Калуђерче од Санској Мосѿа... (96)

*...искрену се Николејина и задигући до ѿаса оѿѿрцан шињелчић и ѿо-
каза своје чакшире.* (37)

...каква си ѿи ѿодмукла дуѿица, лисац. (100)

...свака је куца на свом кориѿу јача и сиѿурнија, а камоли човјек неће. (18)

...То би баш била ѿлумчина и ѿо. (98)

...ѿада му на ум накосѿријешена вучина која ѿушка... (146)

*Николејина сједе, ѿодбуо, ѿешке ѿаве, забуѿи се у оѿѿаѿке коњчеѿа
и мудро закључи...* (142)

*...ѿа сѿара осјећа да је неѿиѿо озбиљно и да не ѿреба више смеѿаѿи и
без ѿоздрава жури низ брдаѿице.* (57)

Посебну стилску вредност носи још једна врста речи субјективне оцене – глаголи. Деминутиви¹¹⁶ глагола доприносе живости радње, њеном темпу¹¹⁷ и, као

116 „Наиме, деминутиви представљају погодна језичка средства за вербализовање емотивног стања говорника, што се огледа у самој семантичкој структури деминутива, тј. модификацији, преусмеравању и вишеструком осмишљавању садржаја основне именице” (Јовановић, 2010: 60).

117 Веома значајно средство за наглашавање темпа у прози Бранка Ђопића представљају прилози и прилошки изрази (Ћutura, 2008). Анализирајући семантику прилога и прилошких израза са значењем истицања темпа, као што су оно са значењем брзине одвијања радње, кратког трајања, начина појављивања радње и брзине смењивања двеју радњи, ауторка истиче да велики број и разноврсност прилога и прилошких израза сведочи о лексичком богатству у Ђопићевим делима. Такође, закључује да је Ђопић „уважавао и разлику у начину на који деца и одрасли сагледавају временске односе, и прилагођавао меру апстракције тих односа својим читаоцима...” (Ћutura, 2008: 158).

и именице субјективне оцене, казују однос говорника према садржини реченог. Да бисмо ово илустровали, навешћемо неколико примера.

...у нейрилици се чешкао крујни Николејина... (13)

...нисам чуо како су цайнуле цокуле... (22)

...Каг блажена овчица око сјоменика чујка йраву... (26)

Николејина сјейно зирну на йосивио камен... (27)

Жмиркаш ко сврака на јујовину. (45)

Цурејџак се врйољи, ойейй йијка йушку и йијиа... (63)

Дјевојчурак сйрјеловийо доцну кажийрсйом Николејину у йруди. (63)

Шйа йи йо исйийкаваш? (75)

Бркица само кашљуцну и убрзано зажмирка. (77)

Сама природа глагола намеће да се на функцију деминуирања ове врсте речи гледа на нешто другачији начин него на остале речи субјективне оцене. Један од важних закључака изведен на основу проучавања експресивних глагола јесте да је у овој врсти речи „субјективни став према актуелизованом својству радње и стања базиран на семантичким асоцијацијама” заједничким свим припадницима једне језичке заједнице, а да „конотативне компоненте значења, на којима се заснива експресивна функција лексичких јединица... јесу резултат мотивационо-психолошке и когнитивне активности” говорника одређеног језика (Ristić, 1997: 171). И у вези са овим нас Ћопић уверава да уметност настаје испољавањем самосвојног и објављивањем личног.

ЗАКЉУЧАК

Лингвостилистичка анализа збирке приповедака *Доживљаји Николејине Бурсаћа* показала је да је различитим лексичким средствима, осим приманих особина, Ћопић додао и стилски карактер. Сви лексички стилеми учествују у креирању главних ликова и пишчевог уметничког плана. Разноврсна лексичка средства и њихова евокативна функција сведоче о томе да „Ћопић кује речи само у крајњој нужди. Радије им проширује значења, малчице их изокреће, огрубљује или разнежава...” (Danojlić, 1985: 409). Управо је ефективност Ћопићевог саопштења заснована на усклађености говорне речи са језичком регулативом. Изразита потка народног језика, као и пишчево истицање појединих садржинских односа међу лексемама утицало је на успостављање склада између појединих слојева овог књижевноуметничког дела. Постизање ове сразмере „посао је врло сложен и тежак, и то управо јесте централни план структуре књижевног дела, у којем се

сустичу стилизацијски поступци” (Simić, 2000: 32). Сем тога, лексички слој овог дела доказује да су управо лексеме битан сегмент стила и особености Ђопићеве стваралачке аутентичности.

С друге стране, један од циљева наставе језика и књижевности јесте обједињавање знања из ових двеју наука. Уколико се лексички потенцијал *Доживљаја Николећине Бурсаћа* користи као исходиште детаљнијег тумачења, захтеви програма биће превазиђени, а млади ће бити у прилици да упознају изражајну моћ речи и да размисле о њиховим значењским могућностима. Наиме, и кроз ово своје књижевноуметничко дело Ђопић читаоца води кроз сферу стилске маркираности лексема и на суптилан начин подстиче и правилно усмерава имагинацију младог читаоца, разоткривајући нам стилистичке тајне творбених и с тим у вези значењских преображаја и/или модификација и показујући нам сву своју изванредну умешност у томе.

ИЗВОРИ

- 📖 Ђопић, В. (1964). *Doživljaji Nikoletine Bursaća*, Sabrana dela Branka Ćopića (knjiga sedma). Beograd: Prosveta.
- 📖 Andrić, D. (2005). *Dvosmerni rečnik srpskog žargona*. Beograd: Zepet Book World.
- 📖 РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика 1–6*, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967–1976.
- 📖 РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, 1–20*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2017.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Babić, M. i Sladoje-Bošnjak, B. (2008). Lingvističko-pedagoški aspekt „Izokrenute priče” Branka Ćopića. U T. Rosić (ur.), *Književnost za decu u nauci i nastavi* (118–131). Jagodina: Pedagoški fakultet.-pedagoški aspekt
- 📖 Belić, A. (2000). Priroda i poreklo imenica subjektivne ocene, *Upporedna slovenska lingvistika 1* (Izabrana dela Aleksandra Belića). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 📖 Ćutura, I. (2008). Prilozi i priloški izrazi kao sredstvo naglašavanja tempa u prozi Branka Ćopića. U T. Rosić (ur.), *Književnost za decu u nauci i nastavi* (142–160). Jagodina: Pedagoški fakultet.
- 📖 Ćorac, M. (1974). *Lingvističko-stilistička istraživanja*. Priština: Jedinstvo.
- 📖 Ćorić, B. (1995). Stilistički aspekti derivacije. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 23(2), 103–107.
- 📖 Ćorić, B. (2008). *Tvorba imenica u srpskom jeziku*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- 📖 Ćosić-Vukić, A. (2013). Lirski tragizam pobjednika u delu Branka Ćopića. U B. Tošović (ur.), *Lirski doživljaj svijeta u Ćopićevim djelima* (111–121). Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität; Banjaluka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- 📖 Danojlić, M. (1985). Najbolji Ćopić. U *Delije na Bihaću: Kritika o dijelu Branka Ćopića* (sabrana djela Branka Ćopića), (395–412). Sarajevo: Svjetlost.
- 📖 Deretić, J. (2004). *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Prosveta.

- Dešić, M. (1982). Ekspresivna leksika u srpskohrvatskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 11(2), 71–85. Beograd: MSC, Filološki fakultet.
- Jovanović, J. (2009). *Pisci i stil*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Jovanović, V. (2010). *Deminutivne i augmentativne imenice u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Lešić, Z. (2011). *Jezik i književno djelo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Mršević-Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Nikolić, B. (1975). Osnovni tipovi frazeoloških obrta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. *Naš jezik*, 21(1–2), 7–13.
- Ognjanović, D. (1997). *Dečje doba: studije i ogledi iz književnosti za decu*. Beograd: Prijatelji dece Beograda.
- Ristić, D. (1997). Leksička semantika ekspresivnih glagola u savremenom srpskom jeziku, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 40(1), 167–176.
- Silić, J. (2006). *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Simić, R. (1998). Varijacija i varijante u stilistici, *Radovi Filozofskog fakulteta*, 1(13–44). Pale: Filozofski fakultet u Srpskom Sarajevu.
- Simić, R. (2000). *Stilistika srpskog jezika*. Beograd: Filološki fakultet, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
- Simić, R. (2001). *Opšta stilistika*. Beograd-Nikšić: Jasen.
- Škaljić, A. (1965). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Tošović, B. (2002). *Funkcionalni stilovi*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Veljković-Stanković, D. (2007). Denominalni deminutivi i augmentativi – značenje i tvorba. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 36(1), 387–403.
- Veljković-Stanković, D. (2011). *Reči subjektivne ocene u nastavi srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Filološki fakultet.

ДЕЧЈА ЛЕКСИКА У ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА ДЈЕЦА СА ГРАНИЦЕ ЖЕЉКА ПРЖУЉА: СТРУКТУРНА АНАЛИЗА

УВОД

Збирка приповедака *Дјеца са границе* Жељка Пржуља прати живот деце захваћене грађанским ратом у периоду 1991–1995. године у бившој југословенској републици Босни и Херцеговини. Поменути збирка је заправо штампани документ и историјски податак о једном времену. На њен значај посебно указује Ковачевић: „Она се не издваја само по томе што је то једина Пржуљева збирка дјечијих прича, него још више по томе што је у српској књижевности, између књига које се баве тематиком посљедњег одбрамбено-отаџбинског рата, она једина која је посвећена проживљавању рата и ратних страдања саме дјеце” (Ковачевић, 2018а: 50). Структурално конципирана у дванаест засебних целина, збирка приповедака има два књижевноуметничка слоја којима се осликавају два живота, онај пре рата и овај за време рата. Свака прича почиње сећањем на одређени месец у години и тако је дванаест приповедака стилско средство за дванаест евокација успомена из света детињства. Стилским одликама Ковачевић ротврђује: „У цијелој збирци Пржуљ је избјегао црно-бијело сликање контрастираних појава и лица, дао дјечју душу на длану, њихове страхове, љубав, бригу, радости, снове, уз мијешање ратне и сањане нератне стварности. Свему томе језик и стил су потпуно сагласни” (Ковачевић, 2018а: 59). С тим у вези употребљава се дечја лексика која репрезентује говор аутора или наратора и стилски га обогаћује.

Предмет рада представља дечја лексика са семантичким и структуралним обележјима из збирке прича *Дјеца са њранице* аутора Жељка Пржуља.¹¹⁸ Под дечјом лексиком подразумевамо фамилијарну лексику, именице са умањеним значењем или са значењем „одмила”. Циљ истраживања јесте да се утврди у којим се типовима говора јавља таква лексика и са којом функцијом је употребљена на граматолошком и наратолошком плану.

ДЕМИНУТИВИ И ХИПОКОРИСТИЦИ – ТВОРБЕНА СТРУКТУРА

Деминутиви

У лингвистичкој литератури уобичајена је констатација да деминутив има *умањено* значење а хипокористик значење *одмила*. Прецизнију дефиницију износи Ковачевић: „Деминутивност као творбеносемантичка категорија, значи умањеност. Значење деминутивне творенице тако се може увијек парафразирати синтагмом: „мали+појам изражен мотивном именицом” као нпр.: кућица = мала кућа, при чему деминутивни суфикс носи значење „мали” (Ковачевић, 2018b: 9).

Према морфолошкој класификацији, у збирци приповедака Жељка Пржуља *Дјеца са њранице*, највећи број деминутива припада категорији именица; знатно је мање деминутивних глагола, али се у испитаном језичком корпусу проналазе и синтагме са умањеним значењем. Морфолошку структуру деминутивне творенице чини мотивна именица+суфикс. Деминутиви су наведени према творбеним суфиксима.

Суфикс -ић (-чић). Када је реч о суфиксу *-ић*, у лингвистичким теоријама долази до поклапања мишљења. Клајн даје следећу дефиницију суфикса *-ић*: „*-Ић* је по својој основној функцији деминутивни суфикс, далеко најважнији такав суфикс у мушком роду” (Клајн, 2003: 108). Фонетски лик суфикса *-ић* не утиче на значење творенице: „*-Чић*, сложени деминутивни суфикс, функционише као

118 Жељко Пржуљ је рођен на Илици, у Сарајеву, 1964. године и досад је објавио петнаест књига: 1) *Браћа њо улици* (1995, 1996, 1998); 2) *Из Српској Сарајева* (1996); 3) *Дјеца са њранице* (1997); 4) *Дабојда црк'о рокенрол* (1998); 5) *Наличје* (2000); 6) *Ојкуд њи овде* (2002); 7) *Посљедњи њлемићи* (2003); 8) *Незаштјћени свједок* (2004); 9) *Између два њојоја* (2005); 10) *Горшњак у њенама* (2006); 11) *За њебе* (збирка поезије за дјецу, 2008); 12) *Седми два* (2012); 13) *Посљедњи дани Гаврила Принципа* (радио драма, 2014); 14) *Рука анђела* (роман, 2014), и 15) *Владика слава Му и милосј* (роман, 2016). Основну и средњу школу завршио је у Сарајеву, „гдје је, како сам каже, сасвим случајно завршио и Грађевински факултет, и до рата радио многе послове, као продавац на пијаци, сценски радник на Телевизији Сарајево, портир у Дому здравља, продавац новогодишњих честитки и наставник општетехничког образовања у једној основној школи. У посљедњем рату у БиХ Пржуљ је био борац и командир у Војсци Републике Српске, те ратни дописник многих листова у Србији и Републици Српској” (Ковачевић, 2018a: 50).

фонетска варијанта од *-ић* (Stevanović, 1952: 7) „и један и други наставак...дају потпуно исто значење именицама које се њима изводе”. Ову тврдњу ипак треба ублажити напоменом коју даје Ђорић (Ђорић, 1981: 16): *-чић* је скоро искључиво деминутив, док је *-ић* вишезначно, као што показују братић, племић, презимена на *-ић* и други примери”.

Дистрибуцију суфикса *-ић* (*-чић*) детаљније објашњава Јовановић: „Суфикс *-ић* (*-чић*) је најпродуктивнији суфикс којим се граде деминутивне именице мушког рода. У поређењу са другим суфиксима који учествују у творби деминутива од именица мушког рода, суфикс *-ић* (*-чић*) је чвршће задржао деминутивну функцију, због чега ређе од осталих учествује у лексикализацијама и терминологизацијама. Иначе, суфикс *-ић* (*-чић*) је и по пореклу и по својој основној функцији деминутивни суфикс” (Јовановић, 2010: 37).¹¹⁹

У испитаном корпусу, од именица мушког рода суфиксом *-ић* (*-чић*) грађене су творенице: *зудић, комадић, колачић, коњић, ланчић, реић*.

Док је устџао, намјесџио креветџи, оџрао зудиће, обукао се и изашао вани, Гицко је већ био џосџављен на дрвени ражањ („Бадње вече”, 7); Посљедњеџи дожићноџи јуџира џред раџи Вања је куму Рагенку у комадић Чеснице неџримјеџио сџавила један џуџи феферон („Бадње вече”, 8); Кад је џиџесџо џосџало џлинасџо, ваџила џа је мало-џомало и између дџанова џравила колачиће, које је онда реџала у ТА-џеџи („Бадње вече” 9); Иџе Божо џоџоком/џоџ џим коњић џоскоком / сџан` коњићу жив џи ја / да се свраџим у село / да дјевоџи џрсџен дам („Бадње вече”, 9); Ланчић је дјеџаку био до ноџу и збоџи џоџа џа је официр два џуџа омоџао око џанкоџ дјеџеџи враџа („Видовдан, Свети Димитрије и златни ланчић”, 41); ...Рамбо је ваџда из захвалносџи, лајао и махао реићем („Мај у Касиндолској”, 33).

Од именица мушког рода са нултим наставком суфиксом *-ић* (*-чић*) деминуирају се именице које означавају делове тела (*реић*), животиње (*коњић*) као и именице којима се означавају предмети, појаве, апстрактни појмови (*ланчић, зудић, комадић, колачић*).

Поред умањења, које представља основну функцију деминутива, садржај деминутива може бити и контекстуално одређен. Тако уместо основног значења `мали`, деминутивом се исказује и `недостатак нечега`, и тада се деминутив употребљава са еспресивном функцијом да означи синоним за сиромаштво и оскудицу у ратом захваћеној држави.

¹¹⁹ Именице са суфиксом *-ић* које означавају младо биће, младог човека, младу животињу развиле су се од деминутива, а потом се овај суфикс проширио и на категорију патронима (Stakić, 1988: 165).

Ойџац из џеџа извади комадић свијеће, коју сваки дорац из Касиндолске носи са собом да има да ѝрислуже ѝриџаџељу, и даде је сину („Мај у Касиндолској”, 34). Млађи су се ѝурали да уџраде комадић чоколаде или жвакаћу ѝуму, а сџариџи су дрзо схваџили да ‘иџфорџи кџуџу’ све на шџо наџу, и џо носе куђи као сувенир из Босне, са свој ‘оџасној заџаџка’ („Стари шљем”, 75).

Деминутивни суфикс *-ић (-чић)* уноси нову семантичку компоненту у садржај основне именице. Осим компоненте умањења, која се разуме као ‘умањена величина’, када је реч о живим категоријама, компонента умањења се реализује као ‘младо биће’ што је случај у примеру *коњић*.

Иако по творбеној структури деминутив, именица *ланчић* (која се трипут јавља у истој приповеци) употребљена је у функцији деминутивног хипокористика што се може утврдити на основу контекстуалне анализе. Творбени суфикс не значи само ‘мали’ него и ‘драг, мио’.

Иза оца оџао му је овај ланчић са крсџом и средрном ѝлочицом, који је њему оџаџио њеџов оџац („Видовдан, Свети Димитрије и златни ланчић”, 41).

Према Јовановићевом мишљењу, „деминуција и аугментација, као творбени процеси, представљају и експресивна језичка средства, будући да је употреба ових облика у вези са говорником и комуникативном ситуацијом, односно са говорниковом намером и његовим комуникативним циљевима. То је и један од разлога зашто се при употреби деминутива појављује и хипокористичност, посебно својствена деминутивним именицама. хипокористичност у садржај деминутива уноси компоненту симпатије, милоште, као израз говорникове наклоности и нежности како према појму на који се указује, тако и према целокупној комуникативној ситуацији” (Јовановић, 2010: 27).

Суфикс *-ица*. О суфиксу *-ица* Клајн каже: „*Ица* без сумње спада „међу најпродуктивније наставке у српскохрватском језику”, а можда је и најпродуктивнији од свих именичких суфикса (Клајн, 2003: 113), и додаје: „Две главне, мада свакако не и једине функције суфикса *-ица* јесу деминутивна и моциона. Као деминутиван он долази малтене на све именице женског рода које су по смислу подложне деминуцији, тако да би набрајање примера (*куђица* итд.) било сувишно” (Клајн, 2003: 115).¹²⁰

¹²⁰ Суфикс *-ица* спада у најпродуктивније суфиксе у српском језику. Помоћу њега се граде деминутивне именице женског рода. „Несумљиво је најпродуктивнији у служби за грађење” деминутива од именица женског рода које се завршавају на самогласник *-а* (Stevanović, 1981: 524), али се овај моцион суфикс може у одређеним случајевима додати основама именица мушког рода на сугласник.

Суфиксом *-ица* грађене су творенице из анализираних приповедака Жељка Пржуља: властита имена – *Надица*, *Сањица*; заједничке именице – *њахуљица*, *мрвица*, *девојчица*, *сокница*, *њјесмица*, *њњичица*, *коцкица*, *салвењица*.

Надица њоче да дозива уњнулу њудлицу („Пут у снијегу”, 15); ...*а њолубови њењне њахуљице, сњуњњали су се са нањрјелоњ звоника на остњањке њучерањне њрњезе и кљуњали мрвице*. („Видовдан, Свети Димитрије и златни ланњић”, 37); *Узео сам њонуђену геделу књиу са бијелим корињама, на којима је била нањрњана дјевојњица...* („Први плес”, 45); *Била је обучена у свијењлоњлаву свилену хањину крањких рукава, са њийканом бијелом крањном, обувена у бијеле сокнице...* („Први плес”, 47); – *Ко зна њјесмицу – уњњња учњњењица*. („Стефан Чвока”, 61); *Марина је дањала коцкицу и њуњила се њњо не може да додије шесњицу, да се оњвори...* („Љешници”, 63); *Дјевојњица је слањала њањирнање салвењице а дјечак се њоњео на креветњ и њледао очево оружје на ормару*. („Гатачка прича о рату”, 71)

Интересантно је да је употреба деминутива у властитим именима заступљена у различитим типовима говора, и то у ауторском говору али и у другим типовима туђег говора (управном, неуправном и слободном неуправном говору). Употреба различитих типова говора даје велики допринос наративном структурирању анализираних приповедака, као и обликовању стварности која се одвија у свести јунака.

У ауторском говору: *Надица је личила на Милорада а Сањица на Драњану*. („Пут у снијегу”, 12)

У ауторској дидаскалији или конферанси: – *Мама, хладно ми је – њожали се Сањица, и Драњана се њреко сједињњња завуче у њрњњажник и оњуда извади два њебњња*. („Пут у снијегу”, 12)

У слободном неуправном говору:¹²¹ *Милорад њомисли на свој сан и одори њоњлед у врх њињела. Није му се њшло унуњњра јер није моњао њоњледањњи исњњини у очи – да ња њамо чека само једна њењова девојњица. Која?!*

Надица се лијењо смије а Сањица лијењо њјева. Надица воли филмове а Сањица сњорњњ, а одје воле да ња увече њред сњавање чењикају њо леђима. („Пут у снијегу”, 17)

Деминутиви су употребљени са основним значењем `мали` у оба облика изражавања, у дескрипцији: *Цртао је чудне пејзаже по стаклу, с неба пуштао ситне њахуљице и под стрехом скупљао мршаве врапце* („Бадње вече”, 5) и у нарацији: *Вани падају крупне њахуљице, у камину њњихове куће горе букове цјепанице,*

121 „У овом типу говора нема одијељених граница између ауторског говора и говора јунака” (Ковањевић, 2011: 34).

мама и тата пију вино и стоје крај клавира, а она им свира стару пјесму из њихове младости („Бадње вече”, 6).

Деминутиви се употребљавају, не само као граматичко него и као стилско изражајно средство, са додатном конотацијом да употпуне одређене ситуације. Једна од њих је дочаравање неког посебног тренутка у дечјем животу и осећање безбрижности.

Њих двоје су на клади крај ријеке, усџима хваџали љахуљице, а дјед је љричао љричу о ваџири на љланини Таџикисџану. („Маријана и деда”, 26)

Приликом обављања чина крштења, породица је на окупу, дечак се осећа заштићено и безбрижно и зато се игра уживајући.

Пеђа је сџџним каменчиџима из црквене сџазе љађао љолудове на љрџези. („Видовдан, Свети Димитрије и златни ланчић”, 40)

Иако именичка синтагма *сџџни каменчиџи* делује плеонастично, овде није у питању стилска погрешка него је у питању стилематична и стилогена конструкција. С тим у вези, Ковачевић пише: „Пошто свака умањеност није нужно и хипокористичност, а ни обрнуто: свака хипокористичност није нужно умањеност, могуће је, што и наведени примјери потврђују, комбиновати у синтагми двије лексеме које на граматичком плану имају значење умањености, па изгледа да су ти примјери плеоназми. Али они то нису из једноставног разлога што је у њима једном лексемом наглашено значење деминутивности, а другом експресивно значење хипокористичности” (Ковачевић, 2018а: 13).

Хипокористични деминутив *мали мачиџи* семантизује се са `лек од страха` јер дечак сам себе мора да охрабри, гледајући оружје и обрађајући се млађој сестри којој треба заштита.

Миловао је аџџомаџи и домбе као да су мали мачиџи, и у сеџи љоворио сесџири: – Док сам ја с џџодом, џџи се ничеџ не мораш дојаџи. („Гатачка прича о рату”, 71)

Синтагма *мали мачиџи* илустрuje плеонастичку конструкцију.¹²² Реч је о типу ове језичке појаве који се врло често појављује како у усменом, тако и у писаном изражавању. У датој синтагми „зависним чланом експлицирана је семантичка компонента деминутивности, која је садржана у лексичком значењу надређене лексеме, у значењу њеног деминутивног суфикса, пошто је надређени

122 „Зависним чланом плеонастичке субординиране синтагме увијек се исказује сема (семантичка компонента) коју у својој семичкој структури већ садржи надређени члан синтагме. Управо због тога подређени је члан синтагме по правилу комуникативно редувантан, јер је његово значење већ садржано у семантему надређеног члана” (Ковачевић, 2001: 158).

члан синтагме деминутивна изведеница” (Stevanović, 2016: 440).¹²³ Стога је придев *мали* редундантан на комуникативном плану. Међутим, сагледавање, процењивање и именовање речима субјективне оцене даје драж присности, због чега редуплицирање семантичке компоненте, свакако, има посебан језичко-стилски ефекат.

У ауторском говору уочени су деминутиви са функцијом обележавања присности између наратора (дједа) и унуке, односно њиховог заједничког језика. Дјед прича причу дечјим језиком са намером да својој унуки Маријани скрене мисли са тешке стварности:

Наредне ноћи њаде велика киша, њојочић набуја и њојлави кућицу њод буквом, а зец и вјеверица једва сџасише њаве дјежећи на брежуљак. („Маријана и деда”, 27)

У ауторском говору употребом деминутива дочарава се дечји поглед на свет.

Маријана узе геделу зимску јакну и оде на Дрину. У шииражју је видјела зеца, на букви крај безименој њојочића вјеверицу, а изнаг ријеке дијелу њиичицу. („Маријана и деда”, 29)

Суфиксом *-че* грађена је лексема *њашче* са типичним умањеним значењем и додатном семом *млад*.¹²⁴

Зар не чујеш да неђе њашче цијуче – ујиша ња Ђоња. („Мај у Касиндолској”, 32)

Експресивну функцију имају деминутивни глаголи: *скакуњањи, њрицкањи, њрчкарањи, смешкањи се, возикањи се, жмирнуњи*. Деминутивни глаголи се наводе у посебним околностима и служе да употпуне различите ситуације маркиране глаголом као што су: 1) безбрижност тренутка; 2) љубав према младом псу; 3) љубав према драгом бићу; 4) обезвређивање страних војника; 5) страх од смрти.

(1) *Маријана је скакуњала исњред њења, дбрала врдове цица-маце и дб-ацала каменчиће у ријеку да одскоче о њовршину, а он је ходао за њом и њрицкао незайаљену цијарењу. („Маријана и деда”, 26)*

(2) *Крајем маја Рамбо је моњао да сњоји на ноњама и њрчкара за дјеча-цима. („Мај у Касиндолској”, 33)*

¹²³ Суфикс *-ић* који налазимо у наведеном примеру значи *мален* и „то се значење може звати основним” значењем (Babić 1986: 165).

¹²⁴ Јовановић тврди: Код деминутива који означавају животиње сема 'мало /умањујуће' примарно се реализује као 'младунче', 'млада јединка животиње', затим и као 'мали по величини, тежини и сл.', што значи да је семантичка реализација деминутива ове групе у великој мери условљена садржајем основе (Јовановић, 2010: 76).

- (3) Сваки дрући корак сџао сам јој на ноју, а она се само смјешкала. („Први плес”, 48).
- (4) Брчаџи су іледали добро ухрањене и обучене сџранце како се у іе-шким іенковима са іусјеницама возикају ірадским іарковима и іријете развраћеним џијевима оружја, како се к`о на сафарију фо-іоірафишу крај сџаљених кућа, крај іробаља са морем дрвених кр-сџова и дијеле дјеџи осџајке својих ланч-іакеџа. („Стари шљем”, 75); Жељко му је, кад оіаџ не іледа, давао да іуџа из іишиоља, а Саша и Фишеклија возикали су іа ірансџорішером. („Стефан Чвока”, 58)
- (5) Дјечак у џуду два-іри іуџа жмирну али како сијалиџе нису несџа-јале, он џврсџо зажмири. („Бијели облаци над Хаџићима”, 54)

Сасвим супротно значење од поменутог има деминутивни глагол смешкаџи се када се њиме означава радња коју врши миротвораџ-іфораџ, енглески војник Џек Санерс. У борби између дечаковог пса (Меда) и пса луталиџе, поменути војник ужива у мукама које іфорски пас задаје дечаковом псу. Глагол смешкаџи се не означава више смејуљиџи се него напротив, іодруљиво се смејаџи и налази се у опозиџији према немоћи приједорског дечака и његовог љубимџа.

Из контекста:

- Чико, молим Вас, заусџавиџе своі іса – молио је сџраџара. – Ми-сџер, ілиз сџој хим.
- Сори, ај доні андерсџенд – Џек Санерс се смјешако и уживао у борби („Дјечак и пас”, 22). Умањено значење маркирано је и синтаџама у којима се зависним конституентом исказује деминуџија:

Сиџна суза крену низ дечаково лице. („Видовдан, Свети Димитрије и златни ланџић”, 39); У одсјају малоі іламена дјечак је видио мале, жуџе очи – дечаковом ісу је іелер іоіодио ілаву. („Мај у Касиндолској”, 35); У којриви крај іуџа, код Шојине кафане, нађоше мало жуџо ісеџо. („Мај у Касиндолској”, 32); Деба однесе Рамба иза „іетџиџе” и заједно са оџем искоја му мали ірод исџод јабуке. („Мај у Касиндолској”, 34)

Имениџе фамилијарног односа

Под имениџама фамилијарног односа подразумевамо имениџе које означавају сродства: отаџ, мајџа, деда, баба, тетџа и њихове хипокористичне облике іаџа, мама, деџа, баџа, іетџа. У зависности од животног контекста, описаног у причи, примењује се употреба одређених лексема са основним или са деминутивним/хипокористичким значењем.

Посматра се различита употреба лексема које стоје у опозиџији оіаџ/іаџа и то у следећим ситуацијама: 1) у стварним ратним околностима, када дете постаје

свесно опасности али и своје одговорности, 2) када је животно угрожено, 3) када се родитељ обраћа дечаку као зрелијем мушкарцу и 4) мора да га припреми за одбрану сопственог живота. У свим горенаведеним случајевима употребљава се лексема *оџац*.

- 1) *Оџац је на линији, мајка је оџишла по ручак, а Горан се иџра у џијеску исџред куће („Мај У Касиндолској”, 32). Пеђа се заџледа у свијетлојлаво небо без иједној облака, кроз кров који је давно огнијела ваџра, и џомисли на оџа. („Видовдан, Свети Димитрије и златни ланчић”, 39)*
- 2) *У дијелој чистџој соби крај њеџовој (болесничкој. џрим.) креветџа сџајали су оџац, мајка и Гавро. („Бијели облаци над Хаџићима”, 54)*
- 3) *– Је ли џе, хаџдуче мој, било сџрах – смјешкао му се оџац, а Драџан му је џод очима видио џамне џодочњаке од дуџо несџавања. („Бијели облаци над Хаџићима”, 55); Дуџо у ноћ Пеџар се џравио да сџава, а усџвари је џрислањао уво уза зид, да боље чује како оџац комџијама џрича о рату и џодједама Гаџачке друџаде. („Гатачка прича о рату”, 70)*
- 4) *Посљедњи џуџи када се враџио са џерена, оџац је џоклонио Пеџру десетџ мейџака за џушку. („Гатачка прича о рату”, 70)*

Поред тога, именица *џаџа* употребљава се са следећим додатним семантичким квалификацијама: 1) изражена дечја брига за очев живот, 2) осећање припадности и привржености, бекство од сурове стварности 3) несвакидашња вера у очев повратак.

- 1) *Да Бој види, и да здој њих сачува џаџу на џерену на Трескавици и излијечи маму. („Бадње вече”, 6)*
- 2) *Бошко и Милица су са џаџом и мамом џодјеџли из своје куће у Буђа џоџоку и населили се у овај сџан у Грбавици. („Бадње вече”, 8)*
- 3) *– Таџа, хаџде да нам исџричаџ једну од оних својих џрича. („Пут у снијегу”, 12)*
- 4) *– Аа, с ким сџе доџли? / – Са друџарицама, док ми џаџа не сџиџне. („Први плес”, 45)*

Посебну пажњу привлачи приповетка под насловом *Пуџи у снијеџу*. У њој наратор у неуправном или индиректном говору¹²⁵ употребљава лексему *џаџа* у ситуацији када (родитељ) жели да спаси своје мале близнакиње смрзавања и када их мислима премешта у сасвим нову средину у којој је „знао да у рату нема побједника”.

¹²⁵ Овај тип говора је у сваком роману међу најзначајнијим, а на стилско-језичком плану он је – као представљачки, као фактографско-сликарско-нараторски објективан – по правилу немаркиран у односу на друге типове говора. Неуправни (индиректни) говор запарво је ауторски препричани, интерпретирани директни говор (Kovačević, 2012: 312–313).

Кад је рати сџиџао до врхунца, кад је зелена џланеџа џочела да кључа од џемџераџуре а оџровни ваздух да се диже из сваке џоре џла, џаџаџа је своје кћери џелеџаџски џослао у Јужну Америку. („Пут у снијегу”, 13)

Тада се употребом именице *џаџаџа* исказује блискост и приврженост родитељу јер се девојчице боје смрзавања, заробљене у бескрајној аутомобилској колони.

Одмах затим, у слободном неуправном говору, помиње се лексема *оџаџ* да означи поверење деце у свог старатеља и превазилажење страха.

У Јужној Америци окуџило се доџаџа гџеце чиџи суродџџеџи размиџџали као Албин и Елбин оџаџ(→ја). („Пут у снијегу”, 13)

Применом контраста међу лексемама *џаџаџа/оџаџ* у истом дискурсу, диференцирају се две стварности: фикционална (из приче о Јужној Америци) и реална (чекање у избегличкој колони). Фикционалној стварности више одговара лексема *џаџаџа* због умилности и бајковитости или утехе због тешке стварности, а реалној стварности одговарајућа је лексема *оџаџ* јер је сурова стварност немилосрдна и примеренија је употреба лексеме која има основно значење – члан породице, сродник.

У истој реченици, када аутор хоће да нагласи тугу за минулим данима, мајку, која је са децом, назива *маџиџи*, а оца, који је изложен смртној опасности јер је на ратишту, назива *џаџаџа*.

Њеџа је Пеђа џознао џо корицама оне мале књџџе из које му је маџиџи, док је Ненад јоџ био у сџомаку и док су чекали џаџаџу у издџеџиџиџу у Бањалуци, чиџала џриче („Видовдан, Свети Димитрије и златни ланчић”, 38).

Опозицијом лексема *мајка/мама* постиже се стилогени ефекат у контекстуалној анализи.

У стилске синониме, према теорији Втова (Vtov, 1998: 103), спадају експресивни, функционални и архаични синоними. „Експресивне синониме Втов везује за један функционални стил у којем две лексеме имају различите вредности. *Мајка* и *мама* се јављају у разговорном стилу, с тим што лексема *мама* има изражену експресивну вредност” (Dragićević, 2010: 251). Посебну функцију остварују у стилски¹²⁶ маркираној лексици.

Именица *мајка* употребљава се у ауторском говору када се говори о личности која обавља важан посао за све чланове своје породице. Кад треба

¹²⁶ С тим у вези, Драгићевић констатује: „Стилски синоними су стилски маркирани у односу на неутралне а имају исто значење као и они” (Dragićević, 2010: 2519).

означити особу која носи терет живота, онда је у употреби именица *мајка*, а када треба пробудити нежност у читаочевом срцу, аутор прибегава хипокористику *мама*.

Као део ауторског говора:

Није ни видјела ни чула мајку, која је из заједничкој куцајшила носила њлави њласиични лавор њун ојраној веша и викала за њом да се добро обуче и оде у мензу њо ручак. („Маријана и деда”, 25)

Као део управног говора:

– Хајдемо назад, мајка ће њи се дринуѡи! („Маријана и деда”, 27)

У ауторском говору, у ситуацији када се дете разболи, употребљава се хипокористик *мама*, због осећања немоћи и топлине.

Ујуѡро се мама љуѡила шѡо је на ријеку шшла слабо обучена, и у вунене чараје сѡављала јој сиѡни кромѡир и сирће. („Маријана и деда”, 28)

У ауторском говору, када девојчица губи деду и мајка јој постаје једина заштита на свету, са конотацијом `блискост` употребљава се хипокористик *мама*.

Мама изведе Маријану у ходник и одведе је у тета Бранину собу да ту спава, а двије наранце закотрљаше се на поду. („Маријана и деда”, 29)

Именица *geda* јавља се у варијантама обају изговора, екавском и (и)јекавском. Девојчица Маријана шетала се са *гједом* крај ријеке, када је живела у некадашњој републици Босни и Херцеговини. Сада, у избегличком кампу, у Србији, она опет шета али са *gedом*, покушавајући да се уклопи у новонасталу средину и околности и да се говором не разликује од друге деце. Стога, када писац говори о прошлости, употребљава именицу *гјед*, а када описује садашњост, употребљава лексему *geda*.

Када се аутор присећа Маријаниног одрастања у Илијашу, у оживљавању успомена на срећне тренутке у шетњама крај Босне, употребљава (и)јекавску варијанту именице *гјед*.

Подсјећале су је (шеѡње, ѡрим.) на дане кад је са гједом, у Илијашу, шетала крај Босне, а он јој ѡричао занимљивосѡи. Маријани је ѡо излѡдало несѡварно, али кад гјед ѡрича, онда је вјеровала. („Маријана и деда”, 26); Људи долазе и одлазе, а ријеке осѡају увијек исѡе и увијек неѡоновљиве – свакој ѡрољећа гјед би ѡнављао своју изреку. („Маријана и деда”, 26)

Узимајући у обзир чињеницу да се Маријана налази у избеглиштву, на екавском говорном подручју, из њеног говора, и то само из употребе именице са

фамилијарним значењем *geda*, закључујемо да девојчица започиње адаптацију у одговарајућу средину својим идиолектом. Она се налази у србијанској средини и не жели да се разликује од друге деце. Тако се ствара опозиција једне исте лексеме *djeg/geda* у зависности од тога да ли се описују догађаји који се односе на мирнодопске услове (када се примењује (и)јекавски изговор и употребљава именица *djeg*) или догађаји из ратних година у избеглиштву (користи се екавски изговор а употребљава се именица *geda*).

У управном говору:

- *Деда, geda, хоћемо ли на ријеку – Маријана је махала кроз њрозор соде на њрвом сѝрашѝ ‘колектѝивноѝ смеѝшѝаја’, а њен златѝноѝлави чуѝерак, завезан на врху ѝлаве у облику ѝалме, вијорио се на ѝрома-ѝи.* („Маријана и деда”, 25)
- *Деда, шѝа је ово?* („Маријана и деда”, 26)
- *А geda, ко чува нашу кућу у Илијашу!?* („Маријана и деда”, 27)
- *Деда, geda, хајдемо на ријеку!* („Маријана и деда”, 28)

У ауторском говору:

Дјед се замисли, и ѝослије дуже сѝанке уздахну и рече: – Комарци, Маријана. („Маријана и деда”, 27); *Дјед ѝрекину разѝовор са двојѝцом ѝензионера, ѝакође издјеѝлицама, и махну јој исѝод ѝрозора.* („Маријана и деда”, 25)

Хипокористици

Деминутиви и хипокористици спадају у категорију именица субјективне оцене. О томе Јовановић каже: „Именицама субјективне оцене обележавају се „објективитети, тј. ванлингвистичке реалије онакве какве јесу, док се емотивно-аксиолошка оцена јавља као секундарна и необавезна (не увек реализована) могућност исказивања става субјекта именовања” (Јовановић, 2010: 29).¹²⁷

У теорији се хипокористици изједначавају са речима ‘одмила’, што се поклапа са Ковачевићевом дефиницијом: „Хипокористици су чисто стилистичке категорије. Њима се изражава искључиво експресивно, афективно значење. Тако хипокористици исказују значење „умилности”, па се друкчије зову ријечи од миља” (Ковачевић, 2018b: 10).

¹²⁷ Термин *именица субјективне оцене* у српску лингвистику увео је Александар Белић. Разматрајући природу и порекло ових именица, Белић износи тврдњу да се под називом именица субјективне оцене подразумевају „деминутивне, аугментативне и друге сличне именице...” Ове именице су другачијег типа од осталих изведених именица. То су именице изведене од других именица, при чему значење именица остаје и у изведеној речи неизмењено, само с нијансом индивидуалне оцене (Belić, 2000: 77).

Из нашег корпуса издвајамо следеће хипокористике: *бака*, *Деба*, *џеџа*, *џаџа*, *мама*, *чика*, *чико*, *Медо*, *јара*, *брацо*, *Гицко*.

Евидентно је да се именица *деда* употребљава само у тој форми а уместо именице *баба* користи се само хипокористик *бака*.

Један деда са дрвеном ноћом и његов унук исјред себе њјерају краву, друји деда и бака возе циваре – на њима њећ на дрва и њуџничка њорба – човјек на њраќиорској њриколици вози коџнице са њчелама... („Пут у снијегу”, 11)

У ауторском говору, описујући ситуацију у којој се девојчица Маријана разболела, именица лекар маркирана је именичком синтагмом *чика доќиор* не би ли се на тај начин умањило (оправдани) дечји страх од лекара и од болести.

Чика доќиор је рекао: Обичан њриј („Маријана и деда”, 28); Кад је седмој дана чика доќиор рекао да је Маријана здрава и да може излазиџи из собе, њој је дило жао. („Маријана и деда”, 28)

Хипокористична властита имена су *Деба* (од *дебелко*) којим је именован дечак, *Медо* (од *медвед*) којим је именован пас и *Гицко* (од глагола *гицати се*) чиме је означено име прасета. Хипокористичним именом *Деба* на семантичком плану увођи се конотат 'одмила' а именици *Медо* додаје се и особина 'симпатичан, драг'.¹²⁸

Горан Деба све њо зна само из њрича сџаријих дјечака. („Мај у Касиндолској”, 31); Приџиснуџ јачим њроџивником, Медо се њовлачио ка оџради. („Дечак и пас”, 22); Дјечака је њробудило скичање њрасића Гицка. („Бадње вече”, 7)

У функцији тепања и привржености неке употребљавају се хипокористици *јара* (од *јаран*) и *брацо* (од *брат*).

Шџа је, јаро, је л' ње сџра'? („Стефан Чвока”, 58); – Брацо, ја се дојим. („Гатачка прича о рату”, 72)

Теџа је хипокористик редукован од *џеџка* и употребљава се са значењем 'мила, драга', нарочито у евоцирању успомена на срећне дане док се није ни слутио рат.

Теџа Кова,¹²⁹ мамина њријаџеџица с њосла, донијела им њун 'вајник' врућих салњака са џемом од њрожја, велики комад њечене јаџеџине и њуно наручје уџрофорских конзерви риде. („Бадње вече”, 6)

128 Вељковић-Станковић сматра да је за тумачење и сагледавање теолошке усмерености и прагматичке функције хипокористика неопходно познавати шири контекст и комуникативну ситуацију у којој се речи одмила јављају (Veljković-Stanković, 2011: 66).

129 Кова је хипокористични облик именице *Ковиљка*.

Хипокористик *мама* јавља се као средство да објасни и дочара различите животне ситуације: 1) осећање заједништва, 2) некадашњу породичну идилу, 3) присност и нежност према родитељу насталу због страха за преживљавањем, 4) бригу због родитеља који је на корак до смрти, 5) неизмерну тугу за погинулим родитељем, 6) утеху сирочета коју налази у љубави преживелог родитеља.

- 1) *Мама и њајша су се љубили на њеа шито свакој дана касни из школе, али нису љуно викали...* („Дјечак и пас”, 19)
- 2) *Кад су увече мама и њајша ошили у комшилук на сијело, дјеца су осјала да љију чај и да Пејар чииа сестри бајку о Снежани и седам љајуљака.* (Гатачка прича о рату” 71)
- 3) *Мама, хладно ми је – пожали се Сањица...; – Тата, хајде да нам испричаш једну од оних својих прича.* („Пут у снијегу”, 12)
- 4) *Да Бој види, и да збој њих сачува њају на њерену на Трескавици и изљичи маму.* („Бадње вече”, 6)
- 5) *Био је и Чвока мало у Лозници, кад је мама љоинула, али није мојао дуго да осјане.* („Стефан Чвока”, 58)
- 6) *Чим најуним једанаест љодина, љишају маму да ме одведе у Добој, у Бујријску улицу, да љишам једну Сању да се уда за мене.* („Први плес”, 49)

У читавој збирци приповедака најфреквентнији хипокористик је лексема *њајша*. Употребљава се да означи: 1) сећања, 2) бескрајну дечју љубав, 3) присност, 4) ишчекивање и бригу детета, 5) радост због преживелог родитеља.

- 1) *Дјеца нису вољела ње райне бадње дане. / Овај данас им је најори. / Нема ни маме ни њајше.* („Бадње вече”, 8); *Пеђа се сјећа шејње уз Црну Ријеку, кад ја је њајша носио на раменима, маму држао за руку, а обоје му у један љас љјевали љјесмицу.* (Видовдан, Свети Димитрије и златни ланчић”, 40)
- 2) *Дјецо, Христос се роди – на врајима је сјајао уморан, љрљав, необријан војник, али Милице и Бошку најљейши и најјачи на свијету. Тајша!!! – обоје весело љошрчаше у широко и љоило наручје.* („Бадње вече”, 9)
- 3) *Тајша, а знаш ли љи јесмо ли ми, можда, у књијама нејде чииали о љоме?* (Пут у снијегу”, 14)
- 4) *Са друјарицама (сам) док ми њајша не сиине.* („Први плес”, 45)
- 5) *Чим је ошац дошао с фронтја да их мало одиђе, Стефан му се баццо у наручје и кроз сузе љромуцао: – Тајша, води ме кући.* („Стефан Чвока”, 58)

Аугментатив у функцији деминутива

Општепознато је да се аугментативима изражава увећано значење. У складу с тим јесте и тумачење: „Аугментативи су у односу на деминутиве супротна значењска

творбенограматичка категорија. Аугментативним суфиксима увијек се изражава значење „велики”, тако да је значење цијеле творенице: „велики+појам изражен мотивном именицом” (Ковачевић, 2018b: 9).

Деба је наговорио оца и он је Рамбу њог њрозором дјечакове собе направио малу кућару, а мајка ња је окућала да би и он могао ући за Гораном у ходник кад њо Касиндолској улици њадају њранаше. („Мај у Касиндолској”, 33)

Аугментатив изведен суфиксом *-ара*, *кућара*, нема увећано значење већ је одређен зависним конституентом добио супротно значење `мали` али и `скроман, једноставан`.¹³⁰ С тим у вези, Ристић констатује да „аугментативи експресивно употребљени могу реализовати и позитивно и негативно значење зависно од комуникативне ситуације” (Ristić, 2004: 229), што потврђује и функција лексеме *кућара* у датом контексту.

Поред тога, код Клајна (Klajn, 2003: 48) налазимо следеће тумачење: „Такође са значењем *potina loci*, али изван досад описаних категорија, јесу стаје или кућице за животиње (овчара, козара, штенара), посуде или кутије (дувањара, пепељара, салатара, помијара, смећара), као и дрвара и уљара, можда једине две речи са искључивим значењем складишта (наравно таквог које служи и за продају, али се не могу уклопити у горе описану прву групу, јер нису радње, нити у другу, јер не подразумевају никакву прераду)”.

ЗАКЉУЧАК

На основу приложене грађе може се утврдити да збирка приповедака *Дјеца са њранице* Жељка Пржуља обилује дечјом лексиком, претежно деминутивима и хипокористцима. Најфреквентније су именице, мање су заступљени глаголи са деминуцијом. Настали су творбеним процесом деривацијом. Лексеме са умањеним значењем и оне са значењем одмила представљају експресивна језичка средства јер је њихова употреба повезана са говорном ситуацијом и не може се посматрати одвојено од намере говорника и његових комуникативних циљева. Тако се употребом дечје лексике остварује потпуна сврха јединства садржине и форме и изражава став писца који је исказан управо именицама субјективне оцене. У свим типовима говора, у ауторском и у сваком туђем говору, у говорну ситуацију уноси се говорникова наклоност, саосећајност и нежност према

¹³⁰ Аугментативи се често употребљавају и у експресивној функцији како би се њима „исказао емотивни став говорника према садржају који се аугментира”, затим према учесницима у комуникацији, као и према целокупној комуникативној ситуацији (Jovanović, 2010: 106).

некоме. У већини случајева – према детету захваћеног ратним околностима и према дечјем свету који је угрожен стварношћу.

ИЗВОР

📖 Pržulj, Ž. (1997). *Djeca sa granice*. Pale: Srna.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Babić, S. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU, Globus.
- 📖 Belić, A. (2000). O istorijskom razvitku slovenskih deminutivnih i amplifikativnih sufiksa, Priroda i poreklo imenica subjektivne ocene. U. A. Belić (ur.), *Uporedna slovenska lingvistika 1, Izabrana dela Aleksandra Belića* (9–81). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 📖 Ćorić, B. (1981). Imenički sufiksi s inicijalnim č. *Književnijičnik*, 4, 15–18.
- 📖 Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- 📖 Jovanović, V. (2010). *Deminutivne i augmentativne imenice u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo: sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 📖 Kovačević, M. (2001). Tautologija i pleonazam. *Srpski jezik*, 6(1–2), 145–166.
- 📖 Kovačević, M. (2011). O tipovima govora u Pričanjima Vuka Dojčevića S. M. Ljubiše. *Godišnjak za srpski jezik i književnost*, XXIV/10 (2011), 27–37.
- 📖 Kovačević, M. (2012). *Lingvostilistika književnog teksta*. Beograd: SKZ.
- 📖 Kovačević, M. (2018a). O jeziku i stilu jed(i)ne srpske zbirke priča o djeci u građanskom BiH ratu. U V. Jovanović i B. Ilić (ur.), *Književnost za decu u nauci i nastavi*, (49–60). Jagodina: Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu.
- 📖 Kovačević, M. (2018b). Stilistika u nastavi srpskoga jezika. *Književnost i jezik*, 65(1–2), 1–21
- 📖 Ristić, S. (2004). *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*. Institut za srpski jezik SANU, Beograd.
- 📖 Stakić, M. (1988). *Derivaciona fonetika imenica i prideva u južnoslovenskim jezicima*. Beograd: Filološki fakultet.
- 📖 Stevanović, J. (2016). Pleonazam i tautologija: stilski ukras ili stilska greška u izražavanju mladih. *Srpski jezik*, 21(1), 437–450.
- 📖 Stevanović, M. (1952). Deminutivi s nastavkom -ić (i -čić). *Naš jezik*, 3(1–2), 6–11.
- 📖 Stevanović, M. (1981). *Savremeni srpskohrvatski jezik: gramatički sistemi i književnojezička norma*. Beograd: Naučna knjiga.
- 📖 Veljković-Stanković, D. (2011). *Reči subjektivne ocene u nastavi srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Filološki fakultet.
- 📖 Vtov, V. (1998). *Leksikologija na bŭlgarskijazik. Leksemika. Onomastika. Frazeologija. Leksikografija*. Veliko Tŭrnovo: Abagar.

УПОТРЕБА И ЗНАЧЕЊА АОРИСТА У РОМАНУ *СУМЊА У БИОГРАФИЈУ РАДОСЛАВА БРАТИЋА*

УВОД

Радослав Братић потиче из околине Билеће, из краја у којем се негује прича и причање, а доброг приповедача нема без живописног казивања. Његов говор припада источнохерцеговачком дијалекту у коме се још увек у знатној мери употребљавају аорист и имперфекат. Поред истанчаног осећаја за језик, писац функционално користи језички потенцијал свога краја и примењује га у стваралачком односу према језику. Полазећи од синхронијске перспективе у савременом српском језику, познато је да је употреба претериталних времена, посебно аориста и имперфекта, у говорном језику веома сужена. Циљ нам је да истражимо у којој се мери аорист употребљава у делу савременог писца, колико је употреба аориста изворна, с обзиром на дијалекат коме књижевник припада, а колико је стечена, односно настала као резултат опште културе и образовања.

Описујући одређени глаголски облик са синтаксичко-семантичког становишта, покушали смо да објаснимо поједине значењске компоненте аориста (индикатив, релатив и модус).¹³¹ Посматрајући изабрани глаголски облик у контексту са другим глаголским облицима, настојаћемо да објаснимо у којој мери је у датом књижевноуметничком делу остварен стилски потенцијал аориста. На прагматичком плану нећемо занемарити ни дискурзивну функцију времена.

---

¹³¹ Насупрот савременом српском језику у коме се аорист употребљава како у усменом, тако и у писаном облику, у појединим савременим словенским језицима аорист и имперфекат не постоје.

Аорист у српском језику

У српском језику аорист се сматра глаголским временом за означавање прошлости. У савременом српском стандардном језику аорист има две синтаксичке функције: исказивање радњи које су се извршиле непосредно пре момента говора и радњи које су се извршиле знатно пре тог момента.¹³² То је његова диференцијална карактеристика према перфекту, који исказује прошлу радњу без било каквих података о временском размаку између њенога вршења и момента говора (Tanasić, 2005).

Аорист су проучавали многи синтаксичари: Белић, Стевановић, Вуковић, Симић, Ковачевић и други. У разговору, времена се употребљавају у синтаксичком индикативу а радње се утврђују према тренутку говора. У том односу према садашњости времена имају своје основно и право значење. У приповедању, времена се употребљавају у релативном значењу јер се догађаји одвијају у неком тренутку у прошлости.

„У својој основној временској употреби аорист означава радњу, стање или збивање који су се вршили, односно извршили у времену саопштавања о њима или у одређеном времену у прошлости. То значи да су и у једном и у другом случају то прошле радње, стања или збивања, одређена према ситуацији говорног саопштавања његовим саговорницима, односно према говорниковом ставу према њима, кад је реч о нереализованој радњи. И аорист се, дакле – употребљава у индикативу, релативу и модусу” (Stanojić i Popović, 2010: 369).

Битна квалификација аориста јесте доживљеност радње.¹³³ Уколико презент успорава радњу, аорист је убрзава и подспешује. На ово својство доживљености радње¹³⁴ указали су: Вуковић (Vuković, 1967), Танасић (Tanasić, 2005), Ковачевић (Kovačević, 2006) и други. Понекад недоумицу ствара разликовање трећег лица аориста или презента у приповедању. У разговору је то јасније јер је говор обележен

132 Аорист се често употребљава за исказивање радњи које су се извршиле непосредно пре момента говора, „које у таквом случају, несумњиво припадају синтаксичком индикативу” (Tanasić, 2005: 424).

133 У вези са аористом имперфективних глагола, Симић закључује следеће: „Старији синтаксичари су приметили да аорист имперфективних глагола има специфично значење, и објашњавали су га као ’перфектизацију’, али је било тешко помирити оно што аорист значи са ’пунктуалном’ теоријом вида, како се показало у анализи грађе; већи су изгледи на успех ако у објашњењу значења аориста пођемо од ’глобализацијског’ принципа. Но сем аориста, ’глобализацијску’ нијансу значења показују и неки други облици, свакако употребљени у посебним ситуацијама. Посебност аориста лежи у томе што он ’глобализацијски’ смисао комбинује са актуелношћу (’дживљеношћу’) догађаја који означава” (Simić, 2018: 29).

134 Својство доживљености имају аористом исказане радње и у питањима, мада их говорно лице није могло доживети (Tanasić, 2005)

одређеном интонацијом, односно акцентом. Међутим, у писаном изразу, да би се уочио тражени глаголски облик, потребно је придржавати се контекста.

ГЛАГОЛСКИ ВИД

Аорист се претежно гради од глагола *свршеној* вида али и од *несвршених* глагола. Радња означена перфективним глаголима завршила се у тренутку прошлости. Аорист имперфективних глагола синтаксички и семантички има вредност перфекта. Њиме се изриче радња која се извршила у одређеном тренутку у прошлости а перфектом се означава радња која се десила било кад у прошлости. А то код имперфективне радње значи, да се не само вршила, него и свршила, дакле да је прошла читава, од почетка до свршетка (Musić, 1925–1926: 27).

Аорист свршених глагола

Враїа на возилу їреснуше и сви се доїаїимо новом сликом, новим доживљајем. (Bratić, 2012: 12); *Кирило се завади с Обреном. Рудолф диже руке од чишћења и уређења мјеста и враїи се коїању своје дашїе.* (203); *Сви видјесмо да Будимир,їрви їуїи од када їа їледамо и їамїимо, свуче све са себе и оїра,и окуїа се.* (196); *Кад їа уїїїаше да им нешїїо їрича, он рече: До Нове їодине није далеко,їїоїа дана Маїїо ће вам їроїледаїи или умријейи,али їрије умријейи.* (84); *Још су їриклейи сви које укле їаїа,шїїо унесоше дуван у цркву Свейїої Пеїїра,у Риму.* (156); *Из свайїова излеїе као їоїлашен, као сїїријела, један момак и уїече у їланину.* (50); *И људи оснажише, и козе очврснуше.* (54)

Ако се упореди аорист свршених и аорист несвршених глагола у приповедању, јасно је да се већа експресивност постиже првом групом глагола. Аорист имперфективних глагола „означава радњу у одређеном времену у прошлости и за утврђени временски размак” (Stevanović, 1966–1967: 175).

Аорист несвршених глагола

Аористом имперфективних глагола се означавају радње које су се вршиле у прошлости, али се више не врше, што ће рећи да аорист означава радње чије је вршење завршено или свршено (Stevanović, 1966–1967: 170).

Рудолф Пешуїи расївори шїїил караїа и раздаца их їо сїїолу. (62); *Пеїї дана и їейи ноїи їмаге Сїїоја ваїїру їоїїово 42 сїїейена и їрескочи*

ојетѝ и оздрави. (68); Или: како се оженише два брајѝа, Предрајѝ и Ненаг, имадоше деветѝоро дјеце и још живезаједно, а да им се жене не ѝоклаше. (69); *Заишѝо ме зову у Дробњаке? (Како му смједѝе рећи, доѝи ти јадан.)* Кроз ѝола часа, када ѝа ѝрође ѝрви смјех и кад ѝосумња у оно шѝо чу, аѝа уѝишѝа: (81); *Но, ѝе му шибе нишѝа не моѝаше.* Да би владика доказао колико Маѝо лаже, нареди му да ѝоѝоди: шѝа је у сѝеаној крави. (83)

Двовидски глаголи

Да ли је двовидски глагол са семантиком перфективности или имперфективности, одређује се на основу контекста. Потврду налазимо у наредним примерима.

С колико вјешѝине Радојица и Томислав ѝокрадоше ноћу јабуке најближеѝ комшије а да ѝо нико не видѝе. (70); *Неко рече да треба смакнути ораћег вола, јер се крајње душмански устѝремио на будућеѝ домаћина у овој кући. Видѝе и ѝо. Одмах (невјероватно – али ѝачно) ѝрихвалѝише. А ѝај исѝи во је најравио око двадесетѝ расних крава и јуница. Убише ѝа, без жаљења. И нико ѝрешку не увидѝе.* (58); *Они шѝо чуше ѝовикаше: Јаков, Јаков ћемо даѝи име малом Микетѝићу!* (61); *Сви видѝеше како Веселина уједе кер за дебело месо и он не ѝустѝи ни сузе низ лице.* (69); *Када зашѝо чу, нови владика нареди да доведу Маѝа и да ѝа за казну шидају ѝред њеѝовим очима.* (83)

Приповедање или дескрипција

Једна од основних функција аориста јесте постизање динамичности у приповедању. Заправо, једно од његових изразитих својстава јесте да нам и недоживљене радње представи као доживљене, што је посебно карактеристично за књижевноуметнички стил.¹³⁵

Дођоше неке жене у црном да честѝишѝају. На ѝоклон донесоше двѝје ѝресукаче сира...И убрзо се изѝудише. Два ѝрѝовца из Дудровника донијеше велику окару вина и наздравише за рођење: ѝом ѝриликом нешѝо су ѝромрљали, у смислу: да мали буде добар ѝрѝовац и да се ѝовеже с њима. (56)

135 У књижевноуметничком функционалном стилу најфреквентније је прошло време, појашњава Тошовић. Разлог за доминацију прошколг времена у књижевноуметничком стилу „лежи у природи самог уметничког кода” (Тошовић, 2002: 197). С тим у вези, како каже Кожина, преовладавање прошлог времена у књижевноуметничком функционалном стилу може се објаснити и тежњом ка максималној конкретности оног што се слика и условљено је специфичношћу поетског мишљења (Кожина, 1972: 175; према Тошовић, 2002: 197).

Приповедање тече мирно а онда се одједном скреће пажња на неки детаљ којим се постиже јачи стилски ефекат у дескрипцији.

Из дукових кућних преда, које су сковане једна за другу, чују се жишци како цврче и њокрећу кућни дух који нас све шишиши... Изнад њланине Вољујак џаде једна звијезда и забљесну нас вајром. „Неко ће да умре”, издвоји се Обренов џлас, али џа влажан ваздух џриуши. И ако зна, зашишо џо мора рећи?) Ријечи одзвонише низ камење, и ко зна какав ће још стирах накујшиши. (136)

У приповедању на пољу темпоралности увиђамо да долази до неподударања граматичког и физичког времена. Време се изражава по систему транспозиције па тако организујемо аористно-перфекатске транспозиције:

Пођох да видим шта се дешава /Пошао сам да видим шта се дешава.

АОРИСТ СА ДРУГИМ ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА

Следећи примери илуструју комбиновање двају времена при чему се аорист налази или *џре* или *џосле* неког од глаголских облика – презента или перфекта. Управо стилски потенцијал аориста посебно долази до изражаја када се посматра шири план текста, односно када се сагледа суоднос аориста и других претериталних облика. У овом случају реч је о комбиновању аориста и перфекта. Наиме, универзалност, као маркантна особина, чини перфекат погодним за комбиновање са другим глаголским формама.

Перфекат и аорист

Очврснули уз џланински сир и кајмак, шишо џа ноћу кришом носе с џланине, чувари обрасџоше у браде, џако да се више није ни видјело ко је ко ни шиша у џорди носи. (54); Сџиснуо зуде и издржао. По највећој жези, џојави се извор на Вукојчића имању:ко смије –нека џије! (69); Скривали су се и џладовали мјесећ дана у шуми, али кнез џосла силну војску (силну чим нема џројивника)џе ојколише воду Врбничку, ухвајише их и свезаше. Проклеј дио онај који вас џосла, џроклеја била и ова вода на коју дођосмо јујрос!,рече жена и џо осџаде Проклеја вода. (98); Шайушало се да ће џоскујјеји џужеви џа насџаде велико сакујљање, и многи џрешнији радови деху заусџављени. (123); Бацио је џоїлед и сићушни надзорник Жижа, с лицем као јазавац, али џа Милица одди. Шџа јој ди џа се џоче сушиши најло, нико не зна. Као сџабљика махуне на јаком суњу. Најџослије се уџаде за некој колонисџу. (154)

Да је аорист у овом примеру био замењен перфектом, радња би се успорила и умирила, а то није била намера приповедача. Уђе ли се дубље у анализу реченице, запажа се сугестивна пишчева намера која је готово увек одређена семантиком одабранога глагола.

Крава Челава дирљиво рикну и йодидже џаву йуџи нас, из њених ноздрва чудна нас је љубав раздражила. (137)

У овом случају перфектом се смањује интензитет догађаја и значење глагола *раздражити* употребљено је у значењу глагола *разјалиити*. Писац прилагођава избор глагола садржини текста поштујући усклађеност форме и садржине дела.¹³⁶

Презент и аорист

У џај дунар, орјани народне власџи сасуше двадесет килоџрама живој креча, да се прочисти кишница за пиће. (134); Упамћене су и пљачке слугу Капића-паше, који код Сџоца џресреџоше дубровачке курире и оџеше им живо средро за лијек йоџредан овоме џраду. (135); Самоуслуга је пуна робе, ух, како свима мами паре. Једно дијеџе најло зайлака и сви се џрџнуше и враџише унаџраџ, кад су они тако плакали. Неке џо снажније йоџоди. (151); Народ се скуџи и рече: Баљаст во! Перјаници расџорише краву – мајку (крв налик на људску их штрица), кад тамо: баљаст во! Кад најравџше још једну џровјеру и увјерише се у Маџове ријечи, владар се јавно покаје што је шибао Мата и одреди му мјесечну плату од десет талира. (84)

Могуће је извршити супституцију аориста презентом.

Тако зайисаше у оџџџинске књџе и џакво име сџоџи искићено краснойисом и џлавом џинџом. (61); Колона, доље реџи йоворка, иде йоново џрема Подвожњаку. Јаџранка с џрава зайјева џрва. Сви џрихвџџише и џо изазва одјек међу зџрадама. (229); И, најзад, слику закуцаше у зид, на исџочну сџрану куће Обренове. Па нека џледају, џоворе. Досџџеј објасни џџа је џџа и ко је ко, и баџи крџџ увис, йуџи облаке. С њеџа се одвоџи кај зелене доје и џаде йо Кириловом лицу. (244)

Приповедање у презенту тече складно, мирно док тај склад писац не наруши аористом. „Аорист дочарава у извесном смислу непосредан доживљај

¹³⁶ Вељовић примећује да разлика у фреквентности перфекта у односу на друге форме варира у различитим функционалним стиливима српског језика. Потреба за стилским варирањем, за прецизнијим значењским нијансирањем и стварањем посебних прагматичких и стилских ефеката својствена књижевно-уметничком стилу условљава донекле ограничену употребу перфекта, „што обично није случај када су посреди други регистри у којима су мање-више све функције текста подређене комуникативној/информативној, која обично доминира” (Veljović, 2016: 47).

прошлости, најсвежији утисак о готовости, прошлости неке акције са свом неминовном динамиком која је пратила конкретан чин обављања радње. Тај моменат готовости, који је релевантан искључује могућност представљања радње као процеса у току, без одређеног краја, без граница” (Ivić, 1958: 143).

ДИСКУРЗИВНЕ ФУНКЦИЈЕ АОРИСТА

Када се аористом казује (врло) блиска прошлост, стиче се утисак да је тај тренутак веома близак садашњости. Међутим, није реч о радњи која се дешава у тренутку говорења него је утисак који производи та извршена радња (а она се десила неколико тренутака пре тренутка говорења) толико јак, да се чини као да се радња врши сад. У прилог томе је и следећа констатација: „Свака радња перфекта и аориста кад се односи на блиску прошлост као целина припада сва прошлости, она је, као целина, прошла: не може својим трајањем обухватити и моменат садашњости” (Vuković 1967: 112).

У складу са семантичком анализом грађе, класификација је извршена у односу на тренутак говорења.

Непосредно прошле радње

Наіло осјејџи мирис зноја исјод женској њазуха (недовољна ујојреба сјреја и изражене еројске жлијезде), јави се овлаш љрујастіо зеленило у лицу му, које ња јони да додирне љу исју жену. (18); Неко рече да љреба смакнуџи ораћеј вола, јер се крајње душмански усјремио на будућеј домаћина у овој кући. Виде и љо. Одмах (невјеровайно – али љачно) љрихвајџише. (58)

Посебни детерминатори, као што су *наіло* и *одмах*, указују на то да су радње вршене непосредно пре момента саопштавања.

Посредно прошле радње

Оца би свој као Едјиј удио, да ња срејне у каквом кланцу, шџа ња све зайадеда у живоју чини. Псовка је изіледала сјрашно још ојџада, али се љослије усавршавала, ња људи љсују имајчину мајку и оца очинској, шџо нас овако слабе сјворише. (41); „Среском народном одбору – на увид, жалим се: шџо ми власџи одузеше љрџџај љонесен из Војводине

(Ничићево), узети из дивше њемачке куће коју сам добио као колониста – досељеник. (43)

Ексерпирана грађа показује да је реч о радњама које се нису догодиле недавно и да није реч о пређашњем времену, него се темпорална одређеност заснива на ширем плану.

Непосредно прошле и посредно прошле радње у истом контексту

Мајко рече: да змија хоће да измири све завађене и да састави оне што се збој ничеја закрвише. (26); Али, вајра се ухватио брзо и удари сан на Оињена Вишковића. (35); Многе ухватио и сшећу асима, ња само крљају и кврче. И Оињена ухватио велика вајра, нема чаја од зове да се наије и да сјуира здрав скочи. (36)

Увидом у језички материјал, констатујемо да се у истој реченици јављају и непосредно и посредно прошле радње. Овакав закључак произилази из схватања релативности глаголског времена не само у реченици него и у контексту.

Посматрамо каква је фреквентност глагола са значењем радње и оних са значењем стања. Знатно је више глагола са значењем радње у аористу што се поклапа са примарном семантиком глаголског облика чија је функција изражавање доживљености радње или уживљености у њу, неочекиваности и динамичности али и емотивности. Камп и Рорер (Kamp & Rorer, 1983) временску прогресију аориста објашњавају тако што претпостављају да се референцијална тачка помера из претходно уведеног у новоуведени догађај.

Нереференцијалне радње

Не мора се увек глаголским обликом исказивати радња која се врши у једном временском интервалу; може се вршити у низу таквих интервала. Тада је посредно нереференцијално исказивање радње. Нереференцијалне радње¹³⁷ представљају неограничено мноштво радњи, од којих се свака врши у посебном, оделитом временском интервалу (Piper i dr., 2005 : 348). Како глаголи са значењем стања спадају у ателичне и означавају инхерентно неограничене ситуације, њима је тешко остварити временску прогресију. Потврду налазимо у следећим примерима из анализираног романа:

¹³⁷ Нереференцијалност прошле радње може се, неретко, препознати само на основу ширег контекста.

Све може дийти, када се измирише Кирило и Сѣаноје њослије дванаест̄ година мржње, изљубише се брајски и заборавише на њрошлост̄. (68); Када их коначно истѣриједише, њих шѣо су нам дост̄а јада задале, у вријеме однове и изѣрадње њослије раѣа, сви одахнуше. Многи људи и жене, оѣлодани као ѣруѣ на води, ѣочеше да се дебљају. (133)

Референцијалне радње

Када се радња у садашњости, прошлости или будућности, везује за један моменат, она је референцијална.¹³⁸ Чињеница да догађаји по својој природи представљају теличне, односно инхерентно ограничене ситуације, њиховом употребом се може остварити темпорална прогресија и то у сва три семантичка лика.

Индикатив

Удари у народ велики кашаљ; дијет̄е крчи и најреже се да нешѣо из ѣрла избаѣи, али не усѣијева. Кревелѣи се као жаба. Сѣарији људи добѣише чудноватио ружне осѣице ѣо шѣијелу, које наличе на женске. (46); Дјевојка све ѣпризнаде. (51); Тако, Виѣковићи ѣосѣадоше ѣрви у мноѣо чему, а ѣонајѣрије недосѣижни у баѣању камена с рамена. (54); Сви занијемѣише од чуда. Обрад рече да је Кирило ѣрестѣуѣио, а Кирило рече да није. И ѣако се замейну свађа, али ѣобједник осѣаде Кирило са својом лијевом руком. И два брајта рођена завадише се и један код друѣо ѣрестѣадоше да иду. (204); Обрен се наслони на доврајник и закашља се од чеѣа се кукуци и друѣе дубе ѣокренуше. (154); Онда ѣодѣже ѣлаву ѣуѣи облака и снажно рикну. Заѣим се ѣриљуби и уђе у краву. (245); Мирис балете му уђе у усѣа и он се задовољно искашља, али не ѣљуну. (137)

Такође, у дескриптивним секвенцама нема говора о темпоралној прогресији. Напротив, реч је о временској стагнацији.

138 „Српски језик, као и други словенски језици уосталом, нема два посебна система глаголских облика за исказивање референцијалних и нереференцијалних радњи. Један и други тип радњи исказује се углавном истим глаголским облицима, уз одређене специфичности њихове употребе. Тако се садашње референцијалне радње исказују само несвршеним презентом, а садашње нереференцијалне радње – несвршеним или свршеним презентом. Прошле референцијалне радње се, опет, исказују перфектом оба вида, а нереференцијалне само несвршеним перфектом” (Piper i dr., 2005: 348).

Релатив

Тој љеџа, џемџераџура је износила љреко 30 сџејени, а коме је џада до љриче и до слушања? Изџоре све, исџоји се, хваџа се несвџесџица. (65); Усред љрадилиџиџа, одџедном неко љовика: Дрџиџе љоџова! Сви се усџомешаџе. Раџници дохџаџиџе љвоздене љолуџе, кључеве, замаџце и оџруџе. Насџа љоџџера око љрадилиџиџа, доџкиџање и љриџеџиње. Јаџов дохџаџи челични ланаџ и љоџури за љоџовом. Али он несџаџе, не моџаџе ља наџи ни љреџознаџи. Умор и неусџелосџи љоџџере их сџириџе, и сви љосџеџаџе. Увџек им неко заџиџа и краџе. Однеџуд се чу муџика, доџољно је џо да их биџес љрође. (146); Вароџиџом су уџрављали домаџи љрџаџи, љоџи џада се изџеџџаџе да не даџу никоме своџе. (42); Чуџо је како роџиџе љеџниџи, љаџо ниџе љресџаџала киџа. (69); Каџа љрџоџисџо фрџонџ на Солуну и вџраџисџо се куџи, маџка је већ била умрла. Од џада се мноџо џоџа доџоџило. Умџриџе оџаџи, Раџџоџе се џешџо Велиџар. Цџкнџ нам коџ. Изџорџеџе џиџала и куџа. Сџеџиџуџе се љчеле, несџа меџа. (108)

Модални аорист

Иако наводимо аорист са примарним значењем прошлости, постављамо питање да ли је аорист нулто време. Тачније, да ли он може бити без временске вредности? Неки аутори (Рауновић 2001; Арсенијевић 2013) заступају идеју да се временска значења третирају као изведена из аспектуалних и модалних значења.

Аорист из модалне употребе – ослобођен своје претериталне временске вредности – улази чак у функцију предбудућег времена (Ivić, 1957: 371). С тим у вези, Пипер тврди: „У случајевима модалне семантизованости, аорист се употребљава зато да би се истакло уверење како ће се нешто убрзо догодити, па се то представља као да је већ било” (Piper i dr., 2005: 429).¹³⁹ Међутим, пошто је модални аорист својом садржином знак радње која није реализована као претеритална, него се налази у односу говорног лица према нереализованој радњи, налази се у његовом субјективном уверењу „као да се догодила”, или „као да ће се сигурно (у непосредној будућности) догодити – јасно је да се он глобално поклапа са лексичким значењем глагола у управној реченици” (Stanojčić, 2000: 555).

Пуџи се из љиџиџе воде, каџа је на уџе и виџло из оџромне дубине изџуку, а Оџиџен само љуџа љљуџачку и виче: Цџрџоџ од жеџи! Раџхлаџи се мало, дође к сеџи. (36); Од џада ља до данас, ове двџиџе љорџоџице се не мириџу,

¹³⁹ Особинама динамичности и доживљености „аорист доприноси постизању стилских ефеката” (Piper i dr., 2005: 429)

иако је много учињено на њоме како да се здлиже. Добро је шћо се не исклаше. (51); Ишчудийи се нико не може како Шкоро љаийи Кирилу вола, више нећо икоме. Па: како Соја још није љојела љијерицу Анђелки, како се не љоклаше снаха и свекрва? (69)

Темпорална прогресија и померање референцијалне тачке

Усвајајући чињеницу да аорист неки процес представља глобално, као завршену целину, морамо узети у обзир да постоје и друге карактеристике аориста неопходне за разумевање семантике овог глаголског времена.

Веома битно својство аориста јесте његова маркираност обележјем темпоралне прогресије. Низ аориста у једној реченици тако постаје „хронолошки редослед њиме означених догађаја (тако да аорист сваке наредне реченице означава догађај који следи оном који уводи аорист из претходне реченице)” (Arsenijević, 2013: 253).

На свечаносћ дођоше Босанци с дијелим љорбама, у љрошњу дјевојке. Појаре скочише да хвале Гвозденију, која није имала већ љола зуба. Мјеркају они њу, мјерка она њих. Појаре су љласније, надвикују Босанце и сричу Гвозденијин родни листи. Најљослије, љприсћаде. Одведоше њу и још њих неколико; уддоше се за оне које видјеше љрви љуљи. (181)

У овом дискурсу се догађаји нижу хронолошки: прво су Босанци дошли на просидбу, па су неки други хвалили девојку, Гвозденија је пристала на удају, одвели су и њу и још неке девојке. Радње су исте по важности па се сукцесивно (обликом аориста) нижу једна за другом. Сличан хронолошки и логички след приметан је у наредном примеру.

Обрен узе љишићољ и зайуца, љако учини овај дан још свечанијим. Гвозденија се ољрашћала, љрлила укућане и овце шћо их је сваки дан чувала. А оне су се љрреле и љрчале као на солило. Замаче љуљи дијелој свијетља, као да није ни живјела са њима. (181).

О недоследности овога става говори Станојевић (Stanojević, 2014: 125) покушавајући низом аориста у реченици да покаже како редослед радњи не одговара увек редоследу глагола. Стога је „безусловно везивање темпоралне прогресије за перфективност неодрживо” (Stanojević, 2014: 126).

Од којих љара најрави Сљасоје чаљрњу+љојаљу+кућу+кафену ољрагу од челичних шћики, када све до јуче није имао ни шћља љојестљи? Зашићо кокошке уочи Ољенкине удаје љочеше да љјевају као љијевци? (69)

Основна функција аориста је и даље наративна, али низање глагола у реченици као смисаоној целини није у складу са логичким одвијањем догађаја у стварности. Прво се Огњенка удала за Спасоја, па би лексичко језгро „удати се” постало референцијална тачка на коју се надовезује следећа – „направити” чатрњу. Референцијална тачка се са аористом помера у времену.

Касно ноћу, на прозор њокуца нечија рука „Обрене, јеси ли укући?” , рече њај, на шта се дјед шрину и скочи из хаљина. Ко је, шта хоће и ошкуда у ово доба? На врашима шкрићну реза. Кроз ошвор с њима скућа уће и мало мрака. (148)

Шематски то би изгледало овако: њокуцаишти на прозор, рећи нешто, шринуишти се и скочишти, шкрићнуишти вратима и ући.

Померање референцијалне тачке објашњава ефекат временске прогресије чија је последица наративна функција аориста.

Посебну поделу глагола на две велике скупине, и то на: (1) глаголе стања и (2) активне глаголе, затим трајно-свршене и тренутно-свршене глаголе, извршио је Вендлер (Vendler, 1967), означивши нарочиту диференцијацију међу глаголима уопште, засновану на опозицији радња/стање. Његовом „онтологијом” и увођењем појма *евентуалности* детаљније су се бавили Станојевић и Ашић у тумачењу: „У својим радовима Вендлер прави дистинкцију између четири типа евентуалности. Евентуалност је шири појам од догађаја јер догађаји по дефиницији подразумевају промену, а евентуалности не. Догађаји су, баш као и стања, подтипови евентуалности” (Stanojević i Ašić, 2008: 26).

За разумевање овакве поделе глагола, условно речено на „радне и нерадне”, односно за поимање суштине евентуалности, као надређене категорије свим догађањима, важно је подговорити на којим је принципима заснована оваква подела. О томе детаљније говоре Станојевић и Ашић (Stanojević i Ašić, 2008: 26): „То је, пре свега, појам истинитости (тачније речено, истинитост реченице у односу на временски подинтервал), потом својство динамичности (евентуалност је динамична ако уза последицу има промену у стању ствари на свету), појам теличности (евентуалност је телична уколико поседује природну унутрашњу границу) и најзад, појам хомогености (сваки део процеса је онтолошки идентичан целини)”.

Ателичне ситуације

Ателичне ситуације¹⁴⁰ условљене су глаголима стања а не глаголима који показују радњу. Наиме, глаголи стања се разликују по томе што не представљају постојање агенса, односно, субјекат реченице, чији глагол стање, није активан на начин на који је то субјект реченице чији глагол описује неки догађај (Stanojević i Ašić, 2008).

*Верие осѣадоше да висе изнад оѣнишѣа,ѣамо ѣдје им је мјесѣо (37);
И они несѣадоше (56); *Одмах (невјеровайно-али ѣачно) ѣрихвайѣише*
(58)*

Глаголи стања спадају у ателичне, односно инхерентно неограничене ситуације, па је с обзиром на њихову семантику, тешко остварити временску прогресију.

Теличне ситуације

Евентуалност је телична¹⁴¹ уколико поседује природну унутрашњу границу, сматрају Станојевић и Ашић (Stanojević i Ašić, 2008) и додају да појам *ѣеличностѣ* означава својство предиката (глагола) да он сам по себи има јасно дефинисану завршну тачку. Употребом глагола који означавају теличне ситуације¹⁴² може се постићи временска прогресија.

Трамвај залуѣа ѣочковима и сви који ѣа чекају ускомешаше се. (11)

Прва референцијална тачка у овом низу је глагол*чекаѣи*, затим *залуѣаѣи* (точковима) а потом *ускомешаѣи се*. Померање референцијалне тачке је у складу са логичким следом догађаја исказаних аористом.

*Исклесаше чудне слике на кућним ласѣавицама, као заѣонеѣку најсавременијим зидарским наѣрѣима. Неко увијек ѣиѣа: Ко ово зѣа?
Па слику ѣреноси (краде) у неки груѣи крај. Шѣо видѣх сѣрашну кућу
с мноѣо машѣе, шири ѣричу исѣи ѣлас. (21)*

Аористом глагола *исклесаѣи* уводи се нови догађај, а временска прогресија се објашњава померањем референцијалне тачке на глагол *видѣѣи*.

140 Појам *аѣеличностѣ* Станојевић и Ашић дефинишу као „својство предиката (глагола) по којем он сам по себи нема јасно дефинисану завршну тачку”, већ се она мора додатно одредити, на пример, уз помоћ глаголског времена (Stanojević i Ašić, 2008: 191).

141 Теличне ситуације условљене су активним глаголима.

142 Станојевић и Ашић констатују: „Интуитивно, теличност изражава да ли одређени процес собом носи индикацију своје свршености, то јест да ли поседује природну (унутарњу) границу” (Stanojević i Ašić, 2008: 26).

Увидом у ексцерпирану грађу може се закључити да последњи уведени аорист не преузима увек референцијалну тачку од претходно уведеног аориста него из претходног контекста. Зато се приликом идентификације референцијалне тачке морају узети у обзир и прагматички параметри. Тако се уводи појам темпорални антецеденс који не зависи само од редоследа реченица у низу него и од ширег разумевања и анализе дискурса: *Све може бићи, када се измирише Кирило и Сћаноје њослије дванаесѝ љодина мржње, изљубише се брајски и заборавише на ѝрошлосѝ.* (68)

Догађај који фигурира у зависној реченици *измириѝ се* претходи догађајима у главној реченици: *изљубиѝ се* и *забравиѝ* мржњу. Темпорални антецеденс налази се у временској реченици а не у главној: *Мали, слушај ѝажљивије, да је владика Пејтар П. Пејровић Њеѝош, који се ѝрочу и који имаде књижевничкој дара, био на власѝи го 1851. љодине.* (111)

Темпорални антецеденс налази се у односним реченицама *ѝрочуѝ се* и *имаѝи* (књижевни дар) а потом *биѝи* (на власти), односно живети: *Сви видјеше како Веселина уједе кер за дебело месо и он не ѝусѝи ни сузе низ лице.* (69)

У изричној реченици први темпорални антецеденс је у релацији симултаности у односу на главну реченицу јер се прво дешава да је кер ујео Веселина, што се види истог трена, а други темпорални антецеденс *ѝусѝиѝи* (сузу) стоји у релацији постериорности у односу на претходни *ујесѝи*.

Приликом одређивања темпоралног антецеденса треба заснивати тумачење на релацији узрок–последича, речју, посматрати догађај у целини по принципу антериорност–постериорност у односу на главни догађај.

ЗАКЉУЧАК

Анализа језика књижевноуметничког дела *Сумња у биографију* упућује на то да је аорист сачуван у приповедању. Истанчани осећај за рафинирани језички израз свакако је условљен и пореклом самога писца и одликама источнохерцеговачког дијалекта. Ако приповедање почне мирним тоном, презентом или перфектом, како напетост расте и причање постаје занимљивије, писац уводи аорист. Доживљеност, динамичност, покретање радње, живост казивања, то су његове основне карактеристике.

Аорист се употребљава у свим синтаксичким позицијама у којима га срећемо и у стандардном језику. Претежно се гради од перфективних глагола, запажена

је мања или већа временска удаљеност глаголске радње од референцијалног времена и стилски је маркиран.

Осим уобичајеног тумачења да се аористом исказују непосредно прошле радње, дубљом семантичко-прагматичком анализом отвара се пут новим тумачењима и разумевању релативности овог глаголског времена. Закључујемо да аорист садржи компоненте аспектуалне неутралности као и да допушта релативне употребе у односу на неки други моменат перспективе, било да је реч о прошлости или о будућности. У циљу преиспитивања досадашњих теорија анализе аориста у дискурсу, дискурзивна семантика отвара пут ка новој анализи глаголских времена.

ИЗВОР

📖 Bratić, R. (2012). *Sumnja u biografiju*. Beograd: Prosveta.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Arsenijević, B (2013). Vremensko i aspektualno značenje aorista. *Srpski jezik*, 18, 253–261.
- 📖 Ivić, M. (1958). Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, III, 139–152.
- 📖 Ivić, P. (1957). O govoru Galipoljskih Srba. *Srpski dijalektološki zbornik*, 12, 233–299.
- 📖 Kamp, H. & Rorer, C. (1983). Tense in texts. In: R. Baurle, C. Schwarze & A. von Stechow (eds), *Meaning, use and interpretation of language* (250–269). Berlin: de Gruyter.
- 📖 Kovačević, M. (2006). Stilske dominante u Božovićevoj priči „Prvi put u Novom Pazaru”. U D. Bojović (ur.), *Jezik i stil Grigorija Božovića*, zbornik sa naučnog skupa održanog 16. i 17. februara 2005. u Kosovskoj Mitrovici i Zubinom Potoku, 77–91.
- 📖 Musić, A. (1925–1926). Aorist imperfektivnih glagola u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, knjiga 5, 21–47.
- 📖 Piper i dr., (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*. P. Piper, I. Antonić, V. Ružić, S. Tanasić, Lj. Popović, B. Tošović; M. Ivić (red.). Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska.
- 📖 Simić, R. (2018). O aoristu imperfektivnih glagola i srodnim pojavama. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 47(1), 21–31.
- 📖 Stanojčić, Ž. (2000). O jednom primeru aorista u jeziku proze M. Crnjanskog. *Zbornik Matice srpske za filologiju*, 43, 555–558.
- 📖 Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (2010). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 📖 Stanojević, V. (2014). O aoristu opet i s povodom. *Srpski jezik*, 19(1–2), 117–132.
- 📖 Stanojević, V. i Ašić T. (2008). *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*. Kragujevac: FILUM.
- 📖 Stevanović, M. (1966/1967). Značenje aorista imperfektivnih glagola. *Južnoslovenski filolog*, 27(1–2), 165–184.

- 📖 Tanasić, S. (2005). Sintaksa glagola. U P. Piper i dr. (ur). *Sintaksa savremenog srpskog jezika: prosta rečenica* (345–476). Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska.
- 📖 Tošović, B. (2002). *Funkcionalni stilovi*. Beograd: Beogradska knjiga.
- 📖 Veljović, B. (2016). Glagolska vremena za kazivanje prošlih radnji u romanu „Bestjelesna” Branka Brđanina Bajovića. *Nasleđe*, 35, 45–66.
- 📖 Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.
- 📖 Vuković, J. (1967). *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У ДЕЛИМА ЕМИРА КУСТУРИЦЕ: ИМПЕРАТИВ

УВОД

Познати режисер Емир Кустурица, пошто је у филмској и у позоришној уметности постигао резултате светских размера, опробао се у још једној уметности – у књижевности. Навикнут да креира карактер својих ликова различитим филмским техникама, у којима језик/говор игра веома важну улогу, то искуство преноси и на књижевно дело.¹⁴³

Предмет ове анализе представљају глаголски облици у његовим делима. Анализа показује да се причање углавном излаже у перфекту¹⁴⁴ јер је Кустурица навикао да ниже догађај један за другим без посебне ретардације. Као и на филму, радња тече непрекидно и нема непотребних дигресија. У ту сврху не описује и не анализира јунаке, већ наводи њихове поступке а читаоцима оставља да о јунацима расуђују према степену доживљености дела.

Велики удео у осмишљавању ликова остварује се употребом императива као средства за реплику међу актерима. Стога посебну пажњу поклањамо значењу и функцији заповедног начина посматрајући два књижевна дела Емира Кустурице

143 „Како су елементи бриколажа заједнички различитим медијима и уметностима, код Кустурице их је могуће посматрати као заједнички именоване редитељског и књижевног поступка, у смислу одабира материјала и његовог поновног конструисања у целину” (Ћutura, 2013: 43).

144 „Сам облик перфекта собом указује да су се радње извршиле пре момента говора, да су прошле. И за њих је карактеристично то да су се извршиле у једном недељивом временском одсеку” (Piper i dr., 2005: 391).

са семантичког и прагматичког становишта. Реч је о делу *Смрт је нејровјерена њасина*¹⁴⁵ и *Сјо јага*.¹⁴⁶

Императив је глаголски облик којим се исказује подстицај неке на вршење радње. У нормалним условима комуникације императив у предикату захтева обавезно учешће два учесника који значе живо. Један је тај који износи подстицај, а други је тај коме се упућује подстицај (Piper i dr, 2005).

Тако конципиран најбоље се остварује у дијалогу, односно у директном говору. Управни (директни) говор представља дословно репродуковани говор некога лица изражен самосталном – простом, независносложеном или зависносложеном – комуникативном реченицом или исказом и уведен у текст ауторским ријечима. С обзиром на облигаторне структурне компоненте модела, управни говор је увијек бинарна синтаксичка јединица... (Kovačević, 2013: 69).¹⁴⁷

Заповедни начин се посматра у употреби, а тумачења императива, као изразито прагматичког модуса, заснивају се на разумевању теорије Џона Серла (Serl, 1991). Према његовом концепту, посебну врсту говорних чинова представљају директиви, а њихова синтаксичка реализација уствари је императивна реченица. Анализом императива, у директном говору, могу се извести закључци о значењима императива условљеним семантиком глагола и одређеним контекстуалним ситуацијама.¹⁴⁸

145 Књижевно дело *Смрт је нејровјерена њасина* представља прво Кустуричино књижевно остварење за које је 2011. године добио прву награду „Момо Капор”. Писано је у првом лицу и садржи седамнаест поглавља у којима се опажа специфичан приповедачки поступак – аутодијегетичко приповедање, тј. приповедање у првом лицу у коме је приповедач истовремено и протагонист или јунак (приповедач је уједно и главни лик).

146 Радуловић о роману *Сјо јага*, између осталог, идава следеће: Емир Кустурица је свео у једну тачку оно „важно питање узревања и одрастања – које омеђује и изграђује човека. То је, уверен сам, и основна намера приповедачког субјекта *Сјо јага* – с рубова релативистичке мисли, непатвореним дечачким погледом, засенчити нежно-невине крајолике великог света необичном, једноставном и тачном синтаксом... Шест веродостојних и узбудљивих приповедно-филмских слика о болној (и загуљаној) лепоти одрастања, када се стиче свест о себи и о свету, суочењем с бескрајношћу властитог подухвата, са свешћу да је *свешћ велика њаукова мрежа чије се нијши бесконачно секу*, несумњив је догађај за савремену српску књижевност (Radulović, 2015: 365–366).

147 Моделе преношења туђег говора у српском језику најпотпуније је описао Ковачевић. Он појашњава да постоје само два „неспорна граматикализована синтаксичка модела: а) управни (директни) говор и б) неуправни (индиректни) говор. Управни говор, сматра Ковачевић, реализује се у следећим подмоделима: а) реплика дијалога или неуведени управни говор; б) слободни управни говор; в) уведени слободни управни говор; г) фрагментарни цитат или фрагментарни управни говор; д) недословни управни говор; њ) неуправно-управни говор и е) изречени и неизречени управни говор. Према његовом мишљењу, „неуправни говор се такође реализује у различитим подмоделима: а) неконекторски неуправни говор; б) експресивни неуправни говор; в) полууправни говор; г) дословни неуправни говор; д) слободни неуправни говор или неправи управни говор и њ) полуслободни неуправни говор” (Kovačević, 2012).

148 Остин напомиње да императив од исказа чини наређење, односно опомену, допуштање, дозволу... (Ostin, 1994).

Директиви су такви говорни чинови којима говорници чине да неконешто уради. Говорник изриче исказ зато што има неку комуникативну намеру¹⁴⁹, и према правилу, очекује да ће је саговорник препознати. Свој исказ он упућује као обавештење, питање, захтев, наређење, дозволу, извињење, позив, жалбу, обећање, претњу, похвалу, комплимент, прекор.

ИМПЕРАТИВ НАРЕДБЕ

Наређење је говорни чин који је стриктно везан за хијерархијске структуре у којима постоји однос надређени – подређени, формално институционализован или не. Према речима М. Личен „адресант је у могућности да адресата наведе на то да изврши радњу” (Ličen, 1987: 17). У својој студији о директивима, Бабић додаје: „У том случају говорник је у друштвено надређеној позицији у односу на саговорника и не треба му саговорникова сагласност” (Babić, 2011: 110).

Обликом императива изриче се заповест којом се адресат наводи на вршење или невршење глаголом именоване радње. Могућност вршења радње егземплификују наведени изводи из поменутих Кустуричаних романа:

Излази из воде, фасоваћеш ујалу њлућа! Мораш ли ти бићи сваком лонцу њоклојац? (SJ 10);¹⁵⁰

Нема то везе с тобом, одуци кайуи. (SJ 19);

Бјежи најоље, дијетје удојо! (SJ 24);

Ево видиш, дај руку! (SJ 41);

Дођи овамо! (SJ 179);

Окрени докџора Лију, ено ти дрој у мојој џашни. (SJ 56);

Излази! (SJ 57);

Ја сам, Неџо! Ошвори, Алекса... Како је џеџика? (SJ 56);

Ти сједи овдје! (SJ 92);

Жуи ко лимун, дај воде, дрзо! (SJ 66);

Хоћеш ли да ме неки лойов звекне њо љави? Шврљни овдје, ља ја да бришем! (SJ 68);

Ни сјекира ме не може докрајчићи! Сједи! (SJ 70);

Иди ја донеси! (SJ 78);

Излази најоље! (SJ 78);

Мали, донеси ми џарли-џарли! (SJ 80);

149 Специфичност његове намјене и употребе у језику огледа се и у његовој форми, у природом комуникације условљеној редукуцији парадигме. Немогућност да сингуларно говорно лице изрекне само себи неки захтјев, редукује у парадигми императива 1. лице једнине, док неприсутност трећег лица у комуникативном догађају искључује граматички облик императива за 3. лице, тј. даје му и у једнини и у множини перифрастичну форму (*нека учи/уче*). „Императив је глаголски модус који у свом значењу, у оквиру својих семантичких компонената, сажима комплетан говорни чин захтјева” (Babić, 2011: 109).

150 Скраћеница SJ означава назив романа *Сџо јага*.

Дођи овамо! (SJ 80);
Мала, дај ракију овом шујку да се не смрзне! (SJ 81);
Дај му ракију! (SJ 81);
Хоћу да њијем! Конобар, њијџај кафану њија њије! (SJ 83);
Дај ми све њаре! (SJ 83);
Слушај, Мурајше, ову њричу! (SJNG 381);¹⁵¹
Ајд завежи, марш њамо! (SJNG 370).

У функцији *зайовесџи* да се изврши нека радња употребљен је императив који се гради и од свршених (*сесџи, дајџи, оџвориџи*) и од несвршених глагола (*излазиџи, иџи, дежаџи*). Појачавање исказа и повећање сигурности да ће се радња извршити постиже се двоструком употребом императива.

Паркирај кола! Паркирај кад њи џоворим! (SJ 57);
Доле они коцкају, ја ћу у ве-це, а њи узми од младе уље и намажи џод, добро џа намажи! (SJ 79);
Дџи ноје, дџи ноје! (SJNG 97).

Забрана вршења радње¹⁵² изриче се глаголима који омогућавају прекид започете радње или упозорење да се радња уопште не чини. То се постиже употребом императива без негације. Следећи примери – курзивом истакнути, из Кустуричаних дела то потврђују:

Пресџани да џа њучеш (SJ 194);
Горане, њрекини! (SJ 20);
Бленџо, сџани, онесвијесџићеш се...(SJ 37);
То су њриче за нашу вукоједину! Види њамо! (SJ 51);
Шџа њричаш њи, њрекини! (SJ 57);
Касније с њим завршавај! (SJ 58);
Како неће? Хајд, сџани саг! (SJ 63);
Сџани, не моју више! (SJ 64);
Сџани, мала, још један круџ, алооо... (SJ 77);
Сџани, вели, да њи објасним! (SJ 93);
Како можеш, види колишња је. (SJ 74);
Кажем, удићеш је, види колики си! (SJ 74);
Сџара њи је усџјешно ојерисана, а Брацо на инџензивној њези. То њи је њако, џа њи види! (SJ 68);
Види, сџварно! (SJ 90);
Пусџи, долан, Русе и Американце, хоћеш ли ојетџ да ње срце здрма? (SJ 85);
Пусџи небо, сиџнал је ко каџ у мору којеџ небо џројусџи! (SJ 89);
Ајде дјежи, маџараџ један, њи ми се џодсмијеваџ! (SJ 62);
Плаџио сам...џи...завежи! (SJ 74).

151 Скраћеница SJNG означава назив романа *Смрџи је њејровјерена џласина*.

152 Изрицањем таквог исказа адресант не очекује сагласност адресата, него његову кооперативност у смислу извршења датог налога. Семантика глаголске лексеме при том реализује иницијативно-акционо значење, а императивом се налаже извршење или прекид извршења маркиране ситуације (Babić, 2011: 113).

Лексичко значење глагола *сѣшати* има друкчију конотацију јер више није реч о глаголу кретања него о престанку неке друге радње која се сазнаје из ширег контекста. Глагол *видети* нема примарно значење глагола који упућује на чуло вида него се може супституисати глаголима *учинити* (нешто), *предузети*, *схватити*. Исто је и са глаголима *јустити*, *дежати*, *завезати*...

ИМПЕРАТИВ ОДРИЦАЊА

Забрана вршења радње изриче се и *одричним* императивом.¹⁵³ Он се јавља у простој форми (само од речце *немој*) и у сложеној форми, састављеној од речце *немој* и главног глагола. Некад је дат у облику инфинитива, а некад у конструкцији *да + њрезени*.¹⁵⁴

Само негацијом испред глагола означава се радња која се жели забранити.

Не знам зашито, али не долази! (SJNG 305);

Не њрејџеруј Муџице, није било баи џако! (SJNG 136);

Нишџа ми не џовори, не џрисџај ми на муку! (SJNG 272).

Глагол *дринути* потпуно преузима семантику из разговорног стила и употребљава се за скретање пажње адресату на оно што ће се казати касније.

Не дрини, свиџетом влада равнойежа сила, хладни раџ! (SJ 40);

Не дрини, комџија, јоџ ја неђу „на џџовање”, неџо џледај џи да не удариџ у џрамвај! (SJ 57);

Нишџа не дрини, знам! (SJ 60);

Не дрини, жуџи жуџују, а џрвени џџују! (SJ 61).

Исту улогу има и глагол *слушати*: *Слушај, џробо сам оно у вруђој воџи!* (SJ 56).

153 Та забрана може да се односи на радњу коју је у току или није у току. „Одрични императив се јавља у простој и у сложеној форми”, која у своме саставу има императивну речцу *немој* (-мо, -џе), констатује Пипер (Piper i dr., 2005: 454)

154 Већ се дуго зна да у књижевни језик незауостављиво продире конструкција *да + њрезени* не само као синонимни облик инфинитива у функцији допуне модалних и аспектуалних глагола, већ се ова конструкција употребљава и у облику фyuра I (уместо стандарднојезичког облика *ја ћу ићи* појављује се *ја ћу да идем*). Симић скреће пажњу на то да ова форма припада сфери супстандарда, а у књижевном језику се може толерисати као нормативно препоручљива појава (Simić, 2009). Стевановић о споју *да + њрезени* говори у поглављу о употреби инфинитива: „инфинитив се уз управни глагол модалног значења употребљава у функцији модалне допунске реченице, односно модалног допунског дела сложеног предиката. А такву функцију он (он или опет презент с везником *да*) има и као допуна императива... (Stevanović, 1974: 765).

Речца *немој* понекад преузима улогу потпуног глагола који у овим случајевима означава забрану вршења радње уопште или обустављање започете радње (*немој то да радиш или немој ништа да предузимаш*).

Немој сада! Суџра! (SJ 48);
Нека, немој, њроћи ће! (SJ 56);
Немој, комшинице, и њи да умреш! Немој, молим ње! (SJ 57);
Немој, молим ње. (SJ 79);
Немој више, кумим ње доџом! (SJ 58);
Немој, рођо, молим ње, шџа ћемо ако све њоџрошимо?! (SJ 83);
Немој, ко доџа ње молим! (SJ 83);
Неееемој, молим ње. (SJ79)

У другим случајевима речца *немој* се допуњује глаголом оствареним конструкцијом *да + њрезенџ*. Овакава структура императива има значење заустављања вршења могуће радње.

Немој да ми кафа њрисјџа, каг се уморе, онда ћемо их њо'аџсиџџи! (SJ 58);
Ајџ њи сада лијеџо кући и немој нишџа да дринеџ! (SJ 58);
Как'и њоџрешно, само немој да се џаџа живџира. (SJ 72);
Саџ ће њи, Аџџа, дџиџи њоџило, немој да дринеџ. (SJ 15);
Немој џо да њрџчаш женама, њомислиће да си њмокљан! (SJ 47);
Немој мајџи да кажеш, ја сам имао њфаркџџ! (SJ 52).

Било да је реч о конструкцији *неџаџџа + џлаџџ* или *немој + џлаџџ* (у инфинитиву или презенту) у делима Емира Кустурице овакве императивне структуре употребљене су са пренесеним значењем. Најчешће су форме преузете из жаргона. Овом врстом социолекта остварује се фигуративно значење појединих израза, а то је типично за карактеризацију ликова путем језичке слободе и у филмској техници. Заправо, у питању је „социјална раслојеност и социјална одређеност језичке грађе по вредносном принципу” (Simić i Jovanović, 2002: 252), као једна од одлика разговорног функционалног стила.¹⁵⁵

Не зајеџаџи саџ њи, види џа шџо је дезџбразан! (SJNG 115);
Не зајеџаџи, Мураџџе, није ваљџа имаџином? (SJNG 102);
Аџра, не џруџ дијеџџе! 88.
Немој, мали, зајеџаџаџи нећу ваљџа с џоџиџким џарама назаџ! (SJ 68);
Немојџџе ме зезаџџи, озџџиљно вас џиџџам! (SJNG 104);
Немој, мали, да џџе џолоџим ко неџисмену креџу! (SJNG 157).

155 Разматрајући одлике разговорног стила, Симић и Јовановић говоре, између осталог, о разговорном стилу и супстандарним језичким појавама, указујући да би се жаргон могао дефинисати „као слој књижевнојезичке грађе, за разлику нпр. од 'аргоа' и 'сленга', који имају статус супкултурне и супсоцијалне појаве” (Simić i Jovanović, 2002: 252).

ИМПЕРАТИВ ПОДСТИЦАЊА

Разне врсте подстицања¹⁵⁶ да се радња врши или не врши постижу се употребом императива.¹⁵⁷ Једна од функција императива је и могућност да се некоме да *савети* како да поступи у одређеној ситуацији. То се уочава у следећим примерима.

Велика шћетѝа ако овакав свијетѝ иројадне! Заїрди, долан, дијетѝе! (SJ 11); *Ја ѝи здої ѝоїа и іоворим! Осїјани у кући дарем једно вече, иричај са гјетѝетом!* (SJNG 42); *Теби фудбал није више од забаве, није ѝи насїрам мрїве їлаве, фатїај се ѝи школе – иријатїељски ме іосавјетїовао іомоћни иренер Маркушевић Срдољуб.* (SJNG 74); *Тражитїе Сенка оїравдање, он има 39 неоїравданих у само једном семестїру!* (SJNG 90); *Уїамїиїїе гјецо, комшија ѝи је важнији од рођене мајке!* (SJNG 116); *Сачекај Шабане, немој молим тїе іо дираїи, сад за сад нишїа...!* (SJNG 307); *Поведи рачуна – каже сїјари иријатїељ.* (SJNG 366); *Заїамїи, свака будала може да најрави дијетѝе, а велики филм само оадбрани, ријетїки људи.* (SJNG 144)

Императив не мора увек бити децидни директив. Савет се може дати и пружањем моїућностїи саговорнику да изабере шта ће урадити: *Није ѝи Јахорина, долан, добро мјестїо за фестївал, доље иди на Бјелашницу.* (SJNG 250)

Поред тога у тексту се јавља императив са саветодавном функцијом, али је тај савет категорички, без алтернативе за вршење или невршење радње.

Добро се ијазї! (SJNG 187);
Куме, не долази ни за живу їлаву – вели он. (SJNG 305)

Категоричком императиву веома је близак онај са значењем упозорења.

Прехладићеш се! Одуци нешїо! (SJ 14);
Нема іо везе с іобом, одуци кайуї. (SJ 19);
Лело, иди їдје хоћеш, осїјани колико хоћеш, али када се вратїиш, не іоказуј ми фотїоїрафије и не иричај шїа си све видјела. (SJNG 316)

Подстицање да се радња врши, покретање, инсистирање да се радња продужи исказани су обликом императива. Такви су следећи примери.

Шїа, реци?! (SJ 28);
Нека їа, Азра! Реци мени. (SJ 85)

156 Понекад се и не може успоставити јасна граница између подстицаја типа савет и упутство. У томе разграничавању најважнију „улогу има шири комуникативни контекст” (Piper i dr., 2005: 454).

157 „Посебан облик императива којим се означава подстицај на вршење неке радње у коју говорно лице укључује и саговорника (аудиторијум) и себе назива се инклузивни императив... Од индикатива се облик инклузивног императива разликује и семантички и интонационо” (Stojanović, 1989: 127).

Када дође до застоја, глаголом *рећи* у императиву жели се поновно покретање радње и то бржим темпом него што се раније дешавала.

Хоћу, очи моје, само реци шћиа ћреба. (SJ 90);

Реци ми, молим ће, је л` се умире ако човјек не чићиа? (SJ 101)

Овим глаголом, иако врло фреквентним, писац не исказује увек исту радњу нити је њено трајање једнако. Углавном је дужина радње изречене глаголом *рећи* условљена контекстуалношћу. Може се *рећи* нешто одједном у трену, а може се подстакнути на размишљање или на изношење нових података о нечему.

Ајде реци ћредсједнику да има више од минус ћридесетћ, смрзнуће се дјеца, хеј! (SJ 37);

Реци Азри да ћемо од оне њене луде ћейћке из Вакуфа куйћићи сћан у Херцећ Новом, ћа нека ићлице крцкају ћод ноћама за живоћиа! (SJ 72);

Азра, молим ће реци Браци да ме ћусћи на миру – зайлакао сам, а она ме зайрли с намјером да ме ућјеси! (SJ 103);

У поменутих случајевима глагол *рећи* постаје врста гаранције да ће се нешто догодити у неком наредном периоду. Његова је улога мотивациона за вршење неке друге радње.

Говори ћдје су ћейћкове ћаре! (SJ 79)

Насупрот томе, несвршеним глаголом *ћоворићи* у императиву, налаже се наредба којом се изискује од саговорника да се одмах изговори очекивано, да се радња не одлаже ни тренутак.

Нићићиа ћо није, ћи си млад и здрав, ено ћи скије ћа се скијај! (SJ 45);

Винћиај, мали, оде ћи у хендек! (SJ 46);

Недо, ћреузми кауч! (SJ 56);

Зовиће ако шћиа ћреба, очи моје! (SJ 90);

Поздравиће ми ћлаве очи ћућу недеску. (SJ 90);

Иди код месара Расима и ћражи да ћи наћанко изреже сћо ћедесетћ комада сћеље!” (SJ 101);

Прочићиај ово, сине, нећеш се ћокајати! (SJ 104)

Употреба императива не би се могла тумачити без контекста и занемаривањем других глаголских облика у реченици. Када се у иницијалној позицији нађе аорист, који служи да убрза радњу, исту функцију, у датом контексту, мора имати императив.

Умријех, Алекса, зови хићћну! (SJ 66)

Подстицај типа *инсисћирање* на вршење радње исказује се обликом императива. Наводимо примере из романа:

Обећај да ћеш исћунити обећање! Да ћеш ме једноћ дана ћронаћи! (SJ 28);

Чији си ти човјек, не скрећи са теме! (SJNG 376);

Чији си ти човјек, реци својој мајци – каже Сенка са осмјехом. (SJNG 379)

ИМПЕРАТИВ МОГУЋНОСТИ

Понекад се међу могућностима избора може пронаћи и *уиуицииво* којој радњи дати предност. Наводимо императив коме претходи условна реченица.

Ако не верујеш мени, ирочијај шиа ише! (SJ 19);

Ако ти било шиа иреда, ти зови, знаш да сам и ја твој војник, сиреман на све! (SJ 120)

Различитим облицима императива шири се спектар његовог значења и тумачења: *Немој умирати* док ја не дипломирам. Прво да ме пошаљеш (*иошаљи ме*) у Париз, да видим Мона Лизу, онда још једно десетак година и тек тада да се разилазимо. (SJ 87); *Чујеш* ти мали, или ћеш прифатити режим или *куи* прње и бриши из спортског центра, да те моје очи више не виде! (SJ 98).

Узми иаре из касе узајамне иомоћи, ја ћу враиити од иринаесие ила-ије, морамо му куйиити иај айарити и ие ламие! (SJ 108);

Превише филозофира за своје иодине! Наћи му какву гјевојку! (SJ 47);

Ено, браије, чијајие Емиров иниереју у, Нин"-у, иамо вам је све речено. (SJ 221)

МЕТАФОРИЧНО ЗНАЧЕЊЕ

У делу Емира Кустурице долази до изражаја слобода изражавања што је карактеристика књижевноуметничког стила. Неки глаголи остварени обликом императива удаљавају се од основног значења добијајући пренесена и метафорична. Глагол *иусиити* у овом контексту значи одустати од нечега.

Пусиити *ио*, ево ише да ти је сиремиио нешито незаборавно. (SJ 19);

Пусиити *Кайора*, *долан*, и њеову сйару, иледај 'вамо! (SJ 161);

Пусиити, *дона*, *ије ириче!* (SJ 171); *Осйави* жену на миру! (SJ 208)

Императивом глагола *брисаити* жели се упозорити на неку опасност и та наредба се може заменити заповешћу *бежи!* Потврду налазимо у наредним примерима:

Бриши! (SJ 189);

Бриши, *мурија!* – ироломиио се илас илажом. (SJ 197);

Глагол *ићи* преузима значење глагола *осйавиити се* (нечега).

Иди шамо, немаш ћи сада времена за љуиосћи! (SJ 28)

Семантика глагола *поледајти* блиска је глаголима *чујти* или *осејити*.

Поледај како ми срце луја! (SJ 45)

Глагол *чувајти* постаје супституент глагола пазити.

Чаміраааз, чувај, хало! (SJ 46)

Веома су фреквентне фигуре понављања¹⁵⁸ структуриране од глагола *видети* у императиву које добијају облик идиома.

То ћи је шако, ја ћи види! (SJ 23);

Нишша... То ћи је шако, ја ћи види! (SJ 49);

То ћи је шако, ја ћи види! (SJ 53)

Међутим, постоје и друге устаљене форме и пренесена значења: *чувајти* *душу*, *правити се лудим*, *ирајти се живојом*, *ситајти на муку*. Поменућемо само неке примере.

Није! Чувај душу да је неко не поједе! (SJ 113);

Немој да се правиш луд! Ниси чуо за мој сина? (SJ 117);

Не звѣрај у невјесту и не ирај се живојом! (SJ 118);

Не дрини, неће џром у којриве. (SJ 139);

Не ирисјај ми на муку – рекао је Црни. (SJ 174);

Орхане, немој да ће сањам, ког шеде су двје сџоје осџале! (SJ 163)

Императив се у већини случајева остварује у 2. лицу једине и 2. лицу множине без обзира на право или пренесено значење. Због функције коју има у директном говору, потпуно је неизвесно да ли је императив употребљен као изражајно средство у разговорном или књижевноуметничком стилу. Потпуна је неусиљеност у разговору, спонтаност, неочекиваност и динамичност, што су све одлике разговорног функционалног стила. С тим у вези, стилска изражајна средства, како примећује Бабић, нису „привилегија само књижевноумјетничког стила и нужно поетског текста...”, већ су и елементи „изражајности појединца у свакодневној комуникацији – у разговорном функционалном стилу” (Babić, 2001: 40). С друге стране, говорна карактеризација ликова, тј. говор ликова који се реализује „прије свега у виду управног говора” (Katnić-Bakaršić, 2001: 112), односно у директном говору једна је од битних карактеристика књижевноуметничког функционалног стила.

158 „Од кохезионих, ‘обједињујућих’ елемената што су показатељи веза реченица у тексту најочљивија је *поударносћ* елемената, тј. редуупликација неке језичке јединице у двије или више узастопних реченица” (Kovačević, 2000: 290).

ЗАКЉУЧАК

Бавећи се семантичко-синтаксичком анализом заповедног начина оствареног у управном говору, закључујемо да се императивом може исказати намера за променом понашања адресата. Интенција говорног лица креће се од молбе, сугестије, могућности, привлачења пажње, предлога, савета и подстицаја до упозорења, захтева, претње и наредбе.

Спремност адресата игра пресудну улогу, па се директиви деле на оне код којих је потребна ратификација саговорника (делиберативни директиви), док се код друге групе саговорник уопште не пита за пристанак (децидирани директиви). Директивна илокутивна функција је прагматичка функција која се граматички манифестује заповедном или интерогативном конструкцијом, а синтаксичко-семантички категоријом императивности.

Императив је само још једно стилско средство за употпуњавање динамике у делу и маркирање дате особине књижевних ликова у литерарним делима Емира Кустурице. Како је императив, заповедни начин, у тесној вези са директивним конструкцијама, јасно је да такве конструкције имају посебну функцију у драмском али и књижевном опусу Емира Кустурице и да баш императив подспешује експресивност Кустуричиног књижевног или драмског исказа.

ИЗВОРИ

- 📖 Kusturica, E. (2010). *Smrt je neprovjerena glasina*. Beograd: Večernje novosti
- 📖 Kusturica, E. (2013). *Sto jada*. Beograd: Večernje novosti.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Babić, M. (2001). Odnos afirmacije i negacije u jednom tipu retoričkog pitanja. *Književnost i jezik*, 48(3–4), 39–49.
- 📖 Babić, M. (2011). *Imperativ i konstrukcije s direktivnim značenjem u djelima Branka Ćopića*. Pale: Filozofski fakultet.
- 📖 Čutura, I. (2013). O poredbenim konstrukcijama u romanu „Smrt je neprovjerena glasina” Emira Kusturice. U M. Kovačević (ur.), *Nauka i tradicija*, tom 1, (41–54). Pale: Filozofski fakultet.
- 📖 Katnić-Bakaršić, M. (200). *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- 📖 Kovačević, M. (2000). *Stilistika i gramatika stilskih figura*. Kragujevac: Kantakuzin.
- 📖 Kovačević, M. (2013). *Lingvistika kao srbistika (Monografije i monografske studije, knjiga 1)*. Pale: Filozofski fakultet.
- 📖 Kovačević, M. (2012). O gramatičko-stilističkom terminosistemu tuđeg govora. *Srpski jezik*, 17(1–2), 13–38.

- 📖 Ličen, M. (1987). *Govorni čin direktiva i njegova realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku*. Novi Sad: Radovi Instituta za strane jezike.
- 📖 Ostin, Dž. L. (1994). *Kako delovati rečima: predavanja na Harvardu 1995. godine*. Novi Sad: Matica Srpska.
- 📖 Piper, P., Antonić, I., Ružić, V., Tanasić, S., Popović Lj. i Tošović, B. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska.
- 📖 Radulović, S. (2015). *Svetlo iz očeve kolibe: o duhovnosti i kulturi*. Beograd: Dosije studio.
- 📖 Serl, Dž. (1991). *Govorni činovi*. Beograd: Nolit.
- 📖 Simić, R. (2009). Normativni i upotrebnii status futuroida ću/ćeš... + da + prezent, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 38/1, 51–55.
- 📖 Simić, R. i Jovanović, J. (2002). *Osnovi teorije funkcionalnih stilova*. Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika; Nikšić: Jasen.
- 📖 Stevanović, M (1974). *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistem i književnojezička norma), knj. 2, Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga.
- 📖 Stojanović, A. (1989). Inkluzivni imperativ u naučnom stilu ruskog i srpskog jezika, *Južnoslovenski filolog*, 45, 127–136.

ЛЕКСИЧКИ СЛОЈ У РОМАНУ *ДОРОТЕЈ* ДОБРИЛА НЕНАДИЋА

УВОД

Када се на књижевној сцени појавио романом *Доротеј* Добрила Ненадића, многи су се критичари позитивно изразили и о пишчевој идеји и о језику којим је дело написано. С тим у вези, Марковић пише: „То је изузетно мудар роман који говори о томе `како трепере природе и темпераменти у разним људима`. Иако је радња романа лоцирана у првој деценији четрнаестог века, ово је својом суштином савремен и модеран роман који прича о јаким психичким драмама, о тескоби и људској неиспуњености...” (Marković, 1982: 142). У вези са језиком у књижевном делу, критичар наводи следеће: „Роман *Доротеј* је писан мајсторски сигурно, сажето, надахнуто, промишљено. Писац је покушао да на нашем језику искаже најсложенија људска стања. `Хтео сам – каже Ненадић – да проверим да ли се може написати књига без иједне стране речи, чак и без турцизама`. Та је провера у свему успела. Ненадић се огласио као довршен и у свему зрео писац” (Marković, 1982: 144).¹⁵⁹

Слично запажање о употреби језика у роману, са намером да се прикаже веома сложен и разноврстан уметнички свет, износи и Јовановић. С тим у вези, он објашњава: „Готово да нема тумача Ненадићевог романа који није истакао лепоту његовог језика. О томе постоји општа сагласност. Све те оцене можда су најсажетије дате у наслову једног приказа *лејо казивање*. Премештајући се у средњи век, Добрило Ненадић није посегао за архаичним или псеудоархаичним језиком, већ је свео историзме на најмању меру, определио се за језик близак

---

¹⁵⁹ Анализирајући језичке слојеве модерног српског романа, Јовић истиче да је *Доротеј* једно од дела које у великој мери потврђује Лотманову тезу о иконичком типу знакова у уметничкој литератури и додаје да се код Ненадића појављују и комбинацији метафоре и метонимије. Поред тога, каже Јовић, слојевитост Ненадићевог стила је више окренута унутрашњој, једновалентној структури него поливалентности структура различитих личности. Наиме, појављује се доста различитих њуди у његовом делу, али се језички они мало међусобно разликују (Jović, 1985).

савременом читаоцу. У складу са предметом приповедања, вратио је у говор приповедача речи које се данас ретко чују, понегде посегао за библијским стилем, понајпре код асидентонских набрајања” (Јовановић, 2005: 247).

Узимајући у обзир изнесена запажња, наш циљ је усмерен на то да се идентификују и опишу лексеме у делу *Дорошеј* Добрила Ненадића, као и да се изврши упоредна анализа са лексичким одредницама у речницима. Према критеријуму времена, речи су идентификоване као архаизми, историзми и неологизми. Према критеријуму стандардизованости, уочени су регионализми и дијалектизми, позајмљенице и жаргонизми. Такође су запажени поетизми, именице субјективне оцене и синоними. Нарочиту пажњу, посматрано на основу творбене структуре, привлаче сложенице које представљају предмет будућег истраживања.

АРХАИЗМИ

Архаизми су у књижевном српском језику оне речи које су се престале употребљавати зато што су их замениле друге речи (Stanojčić, 2010: 276). Посматрано с аспекта целине лексичког фонда српског језика, застареле, архаичне и сличне речи налазе се на периферији лексичког система, јер за већину појмова које те речи именују постоје друга имена у стандардном општелексичком фонду или се ради о појмовима који за већину говорника више нису актуелни (Јовановић и Milosavljević, 2013).¹⁶⁰

У роману Добрила Ненадића запажамо следеће архаизме: *иконом*, *црејуља*, *шесџија*, *видаџи*, *видар*, *војна*, *џојаџи*, *џоњава*, *дисаје*, *брадва*, *чаџиџи*.

Издалека сам о џоме разјоварао са новим икономом Арџемијем и дохијаром Василијем (Nenadić, 2005: 229).

Временом је архаизам *иконом*, потврђен у речнику РСАНУ као `економ` или `свештеник који се стара о црквеном газдинству, о економији манастира; митрополитов намесник, заступник у манастиру`, добио значење `економист(а)`.

У РСАНУ под одредницом *црејуља* налази се тумачење `земљана посуда у облику поклопца која служи за печење хлеба, круха, црепња`. Потврђена је у материјалу, у Димитријевом приповедању, за означавање покућства. У истом

¹⁶⁰ То што се поменути речи налазе на периферији лексичког система не значи да су оне мање важне или мање значајне за језик и његово функционисање. Напротив, у одређеним функционалним стиливима или контекстима такве лексичке јединице истичу се над јединицама неутралне, опште лексике по фреквенцији употребе и по стилогеној природи (Јовановић и Milosavljević, 2013).

примеру, варваризмом (турцизмом) *ѿсѿѿија* означен је `земљани суд, врч, крчаг за воду крушкаста облика са грлићем и дршком на којој је обично изведен сисак`.

Јер ѿреба исѿећи све ѿе силне лонце, ђуѿове, ѿсѿѿије, дардаке, ѿањире, цреѿуѿе. (180) *Јер њеѿове ѿсѿѿије нису обичне, дезазлене ѿосуде за воду.* (180)

Глагол *видати* је такође архаизам, у данашње време замењен глаголом `лечити`. Потпуно се уклапа у семантичку структуру реченице јер представља обележје народног вокабулара средњовековног доба дочаравајући друштвене прилике (недостатак људи који се баве лечењем). Уобичајено је било у то време рећи *видар* а не `лекар`.

У регу, нека је и ѿако, али зашѿо онда Јелена лично улази у одају код ѿѿѿа калуђера? Вида ѿа? (60)

Приповедач Богдан не може да одоли Јелениној лепоти па, употребивши имперфективни глагол *видати* у контексту, додаје конотативно значење које алтернира са глаголима `љубити, љубавити` с неким. Овде глагол *видати*, иначе одређен у РМС као `лечити ране, најчешће народним лековима,` помера значење и води ка посебној семантичкој реализацији *лечити* (некога) *љубављу*. Приповедач наводи Димитријеве речи: „Доротеј није крив. Бог га је научио вештини *видања*. Упутио га је у тајна својства биља и показао му како се оболелим стишавају болови” (148).

Гледаћу скрушено ѿред ноѿе. Рећи ћу јој да се не дрине, да је видар њеноѿа мужа здрав и жив, да му је ѿријатино. (101) *Али када би ѿѿ ѿримерѿивао, он никада не би био добар видар.* (148)

У овом случају лексема *видар* није само синонимски пар са лексемом *лекар* него је ближа значењу лексеме *исцелиѿељ*. Приповедач Димитрије говори веома брижно те тако, подробнијом анализом дискурса, сазнајемо да му је стало до тога да се Јеленин муж излечи. Стога његова сентименталност боји новом нијансом лексему *видар* приближујући је семантичкој реализацији лексема *сѿасилац* или *исцелиѿељ*. У РМС лексема је потврђена као `онај који вида, лечи ране, ранарник`.

Приповедачи Кирча и Богдан оживљавају немирне године одговарајућим речима:

Прво шѿѿо сам намеравао да учиним када се враѿим са војне било је да ѿри дана и ѿри ноћи неѿрекидно сѿавам (128). *По ѿвораѿику са краљеве војне Лауш се ѿрудио, чини се здушно и ѿредано, да у свакој ѿрилици оѿѿури у сѿрану Дадару* (205).

Пошто се све до деветнаестог века код народа употребљавала лексема *војна*, која ће касније бити замењена лексемом *рајџ*, овај архаизам има функцију дочаравања аутентичности постојећих израза одређеног доба. У РМС тумачи се као `рат, војевање`.

Имперфективни глагол *ѝојаѝи* у средњовековном роману остаје у свом основном облику и није могао бити замењен глаголом `певати` (када је реч о певању у цркви). У РМС под одредницом *ѝојаѝи* забележено је тумачење `гласом изводити мелодиозне звукове, певати`.¹⁶¹

Наратор из романа, властелинка Јелена каже: „док су епископи *ѝојали* молитве за дуг живот краљевског пара, срце ми се парало од туге за том девојчицом, нашом краљицом, коју су ко зна какви ветрови, као немоћну белу лептирицу, донели овде у туђу земљу, у наручје овог старог човека”. (33)

Лексема *ѝоњава* се у РМС одређује као `дугачак и широк комад платна четвртаста облика који се разастире у кревету испод покривача при спавању, плахта`. У речнику наратора Артемија и наратора Кирче овим архаизмом се именује и она простирка која се налази на патосу, али и она која служи за утопљавање и покривање некога.

Сѝусѝио ѝа је ѝодожно и ѝајљиво крај ваѝре на ѝросѝрѝу ѝоњаву (211). *Леѝао је обучен, са чизмама ѝо којима се ухваѝио лед, и ѝокрио се ѝреко ѝлаве са ѝѝри вунене ѝоњаве* (218). *Нећу да носим на својој души живоѝ оноѝ деѝеѝѝа ѝѝио као миѝиѝ извирује из модре излизане ѝоњаве* (220).

Међу предметима који се постепено губе из употребе и чији су називи замењени другим именима, издвајају се *дѝсаѝе* и *драгва*. Дефиниција лексеме *дѝсаѝе* у РСАНУ гласи `путничка торба из два засебна међусобно састављена дела која се носи на коњу или преко рамена` а слично је тумачење пронађено и у РМС `двострука торба која се обично пребаци преко седла или самара (или се носи о рамену)`.

¹⁶¹ *Речник мали* представља један од најстаријих српских речника. Био је омиљени немачко-славеносрпски речник међу Србима који су живели у Хабзбуршкој монархији крајем 18. и почетком 19. века, Драгићевић закључује да је су у Речнику обрађене речи које су се могле чути у усменој комуникацији и које су служиле као испомоћ да би се свакодневни живот могао одвијати. Једна од њих је и лексема *ѝојаѝи*. Реч је о контактним синонимима Наиме, на неким местима, аутор у загради, или без ње, наводи синоним лексеме за коју се одлучио као основну преведеницу. Реч у загради је конкурентска лексема која се, вероватно, ређе могла чути, али је и она била у живој употреби: *ѝеваѝи*, *ѝојаѝи*. Данас се *ѝојаѝи*, појашњава Драгићевић, „користи само за извођење црквених песама или, стилски маркирано, за певање птица”. И овај пример показује мењање значења једног од синонима (у овом случају сужавање) да би се остварила језичка економија (Dragičević, 2015: 121–124).

Уиалио сам жижак у ћелији која је за њеџа била огређена, заиим смо иочели да вадино из дусаџа оно шиио је донео. (8)

Велика секира *брадва* наводи се у РСАНУ као 'дрводељско оруђе за тесање, налик на секиру; у старо време и оружје'. У тексту је употребљена за манифестацију силе једног од јунака, што нас упућује на вештину којом Ненадић користи семантичке потенцијале датих лексема.

Ако иом својом бучном ииуињавом, жестиоким млатарањем и засецима брадвом и није намеравао да иосаицире наше мајушне сусеџке, хииео је сиурно да им сџави до знања да је он, Маџиџа, ирек човек (176).

Глагол *чаџиџи* значи 'читати, обично у цркви и при црквеном обреду' (РСАНУ). Углавном се сматра да молитве, које читају свештеници, доприносе исцељењу и духовном миру онима који их слушају. У овом дискурсу глагол *чаџиџи* се обезвређује, као што се и многе друге вредности у тим немирним временима поништавају, па је употребљен са друкчијом семантичком реализацијом 'причати празне приче'.¹⁶²

Кажу да се бадава излежавамо док војска крвари и шииџи наше лење иуџице, да нешио иобож мџанишемо и чаџиимо, док друџи за нас ринџају, да се залажемо за неку једнакосџ међу људима не разликујуђи добре од злих, да иомажемо и неџриџаџеље као и ириџаџеље, смуђујемо бисџири ум људи лажним иричама и лицемерјем (101).

ИСТОРИЗМИ

Како би што верније дочарао време које приказује у роману, писац је потпуно свесно уводио историзме и уклапао их у основни текст. С тим у вези, за обележавање имовинског статуса појединих феудалаца употребљавао је старе називе као што су: *власџелин*, *кнез*, *намесник*, *иронијар*, *челник*; за различите родове из војничке терминологије: *коњаник*, *коџљаник*, *иешак*; за најниже друштвене слојеве: *мероџах*, *себар*; за посебна занимања: *иџар*, *соколар*, *коњушар*, *шиџалар*, *иодрумар*; посебан материјал за израду предмета: *оџуџа* и мера за дужину: *иџеда*.

Станојчић дефинише историзме на следећи начин: „У књижевном српском језику то су оне речи које су се престале употребљавати у савременом језику са престанком употребе предмета и појава које су означвале (Stanojčić, 2010: 275).

¹⁶² Тумачење овог пренесеног значења објашњава Драгићевић: „Значење целине не може се изводити из значења сваке речи понаособ из које се састоји фразеологизам. То јединствено значење се у литератури назива глобалним значењем сваке речи понаособ из које се састоји фразеологизам” (Dragičević, 2010: 24).

Именица за обележавање друштвеног статуса *власџелин* је у РМС потврђена као 'велики поседник племићког порекла, племић'. У нашем материјалу помиње се преко двадесет пута.

Власџелин није сувише сџар, снажној је џелесној сасџава, уз брижну и зналачку неџу издећи ће смрџи (19). Понекад бих џосумњао у џо да је наш *власџелин* баш здиља уман и разбориџи, кад је доџусџио да се уџлеџе у неџиџо џако џровидно и бџудаласџо (23). Није било лако џронаћи црној јарца без иједне беле белеџе, још џеже девицу која ће драџовољно џрисџаџи да *власџелину* џроџера сџрелу између џолих џњаџоџа (24). Они су једва дочекали да их *власџелин* нечим заџосли да залуд не расиџају своју снаџу у ленчарењу и џеревенкама на Кули (24). Можда се џо џако доџодило здоџи џоџа џиџо су сви они без изузеџка џоџициали из себарских џородица и џиџо су били бескрајно захвални *власџелину* јер их је извадио из уџљиве беде и сџавио им у изџлед лакши живоџи...(28). То је жена *власџелина* моравичкој Лауша, челника и војсци џредводника, оној иџџој Лауша који је џукао Грке у Полоџу (32). Прича се да је Дадара оддеџли себар који је у раној младосџи неком *власџелину* из Превешџа завео и обешчасџио кћер (68). Он није заборавио како му је Доротијџ сџасао живоџи, зацеливши му рану на куку, кад су већ сви мислили да је сџари *власџелин* џоџов (151).

Лексемом *кнез* именује се у РМС 'врховни поглавар, наследни владалац мање државе'. Наратор употребљава историзам у функцији поређења границе моћи једног и другог феудалца (*властелина* и *кнеза*).

Ни *кнез* знаџно веће моћи, није на свеџу, не би смео дићи руку на свеџиџено лице (133).

Особе које су владале одређеном територијом, представници владајуће класе у феудалној држави, означене су лексемама *намесник* и *џронијар*.

Примарно значење одреднице *намесник* у РМС гласи 'онај који влада, управља или врши неку другу дужност место неког другог, у нечије име, онај који замењује, заступа некога, заменик, заступник'. Примењено је у следећем примеру.

Јер, џо су очајници који знају да ће или џоцркаџи или усџеџи. А зна џо и Лауш, *намесник* и џосџодар овоџа краја (230); Као да *намесника* жуџе не џосџавља краљ лично. (152)

Секундарно значење у РМС објашњава се као 'онај који уместо владара управља у некој области, покрајини, колонији, владарев заступник, поглавар државне управе у некој покрајини или колонији'. У наредном примеру прихватљивије је ово друго значење.

Од именице *ѝронија*, са значењем земље или имања `у средњовековној Србији у феудалном уређењу које је држава давала заслужним властелинима или цркви на уживање без права својине и слободног располагања`, настала је творбена лексема *ѝронијар*. Именица из групе *potina agentis* одређује онога који ужива на пронији или човека који обрађује пронију. Јавља се у обема варијантама, књижевној или некњижевној: *ѝронијар*, *ѝронијер*.

Не мисле о држави, о ѝронији, о райу, нећо сваки час заскачу жене иде јод сѝиину, а жене им ойей рађају насред њиве, на ѝаишњацима иде чувају сѝоку (17). Нишѝа није рекао ни кад је Лауш ѝоменуо своју најошѝирију замерку, да је манасѝиру ѝрече здравље меройаишке жѝадије нећо живоји једној власѝелина, чувара краљевсѝива, зайоведника одреда краљеве коњице, ѝобедника у Полоћу, ѝронијера круне и личној владаочевој ѝознанинка и већ шѝа све није рекао да би исѝакао своју важностѝ (18). Године ѝекуће шесѝи хиљада и осам сѝоѝина и девейнаесѝе, индикайа ѝей, сунцу круј девейнаесѝи, месеца јула девейнаесѝи дан, враѝи се Лауш, ѝронијер, власѝелин краља Сѝефана Уроша Друѝо Милуѝина са војне краљеве, разби раздојнике шѝо беху ойколили њејову кулу у Враѝимљу и ѝоново васѝосѝави своју вољу и моћ у жуѝи моравичкој (122). Поздравља, каже се у ѝисму, свој „људимој” ѝронијара Лауша, узданицу своје владавине, зашѝиѝника ѝресѝоља и круне Сѝефана Првовенчаној, уверава ѝа у своју љубав, наклоностѝ и милосѝи. (196)

Иако се историзам *челник* у РСАНУ под основним значењем дефинише као `онај који се налази на челу какве управе или установе, организације, поглавар, старшина` у роману се употребљава са сасвим супротним, подругливим значењем.

Али нећемо ваља, ѝосѝодине челниче, ѝосѝодине ѝобедниче наг Брзаном, ѝадаѝи у очај. (124)

Иронично се приповедач Дадара обраћа своме властелину који не може да добије наследника. Исто то чини и други приповедач Богдан. Поистовећивање са `вођом силе` управо указује на биолошку немоћ властелина.

Корак у сѝрану и Изволиѝе, ѝосѝодине челниче, ѝосѝодине зайоведниче ѝврђаве, ѝосѝодине вођо силе. (104)

Немирна времена и стална ратовања условила су употребу посебних назива за припаднике мушког рода када је реч о ратницима. На тај начин лексеме *којљаник*, *коњаник* и *ѝешак* представљају потпуно одговарајуће и за то време актуелне називе из војничке терминологије. У РМС *којљаник* је `војник, борац

који носи копље, који је наоружан копљем`а коњаник `онај који јаше коња, јахач`. Именица мушког рода грађена је суфиксом *-ник*.¹⁶³

Найиши да сада расјолажем са двадесет сјррелаца њешака, двадесет кољаника њешака и двадесет коњаника. (39)

Секундарно значење лексеме *њешак* у РМС дефинисано је као `војник који служи у пешадији`. У држави са феудалним уређењем међу потлаченим становништвом били су *себри* и *меройси*. Себар је био назив за припадника потчињеног становништва у средњовековној Србији, као и у неким деловима средњовековне Хрватске` (РСАНУ). У РМС дефинисан је као `слободан сељак или пастир у средњовековној Србији који је био без политичких права`. У РСАНУ, секундарно значење *себра* гласи `ратар, тежак, сељак уопште`. У материјалу преузетом из романа Добрила Ненадића ово је најфреквентнија лексема.

Ако мени није дајто да уживам у ономе у чему може уживати најбеднији себар, моју макар да најојим своје жедне очи на једном њаковом њризору... (26); и Ждраки, ѡлувонемом себру из Сече (који нишиа од овој није разумео али је зајто дио јак као дик, шито се ѡказало као корисно за раздијање хрстѡвих жила). (34); Худа великашка ѡашишина, хоће да дише чистѡ ваздух изнад загаха себара (8). Не знам који је од мојих њѡријаѡеља ѡустѡо около ѡакав ѡлас, можда баш Кирча, ѡај мрзовољни мушичави себарски син (59). Никако није дио онакав какав је сѡварно дио – ѡрејлашени себар која је њѡов власѡелин ѡокуѡио са њиве, ѡуѡнуо му у руке кољѡе којим овај никад није руковао и ѡослао ѡа ка ѡомили њѡових њѡријаѡеља (61). Он је иначе син себра из Клиса, сиромашној, осѡарелој човечуљка, ѡреѡовареној дројним ѡородом која је једва ѡрехрањивао чувајући овце на мршавој клишкој земљи (62). Прича се да је Дадара оддеѡи себар који је у раној младостѡи неком власѡелину из Преवेशѡа завео и одешчасѡио кћер (68). Свима је већ одавно дозлѡрдѡи ѡај ѡлуѡи дебѡли крѡељ без душе, ѡако свирѡи ѡрема себрѡма и осорљив ѡрема нама војницима (77). Себри и меройси који су ѡочинили неки злочин, ѡлашећи се казне, дежали су ѡреко Дрине ѡод Брзаново окриље (89). Брзан ѡод бедемом може осѡѡати колико ѡод му се свѡди, он храну и сѡно може узѡѡи од враѡимљских себара, али зајто ћемо ми најдаље за две недеље ѡочѡѡи да закоѡавамо цркнуѡе кљусине, краве и овце (104). Зашиѡо ће усраном себру мозак, шито ће му срце? (108). Како ће ови ѡлуѡи себарски момци осѡѡѡи у вери и у нади кад ми ѡоказујемо очѡѡедан недосѡѡѡак вере и наде? (113). Себри журе да ѡокосе ливаде, али ѡрава је ѡрѡѡарела, осѡѡала

163 У најопштијим цртама творба речи у војној терминологији подразумева творбена средства уобичајена у српском књижевном језику. Творбена средства помоћу којих се граде речи у значењу језички спецификованог појма јесу средства која су „и иначе веома продуктивна у разним творбено-семантичким категоријама, као што су суфикси *-(л)ац*, *-ач*, *-ик*, *-ишиѡе*, *-ник*, *-ње* и други” (Јовановић, 2016: 131).

је само осушена њрска без лишћа и цветова (13). Шћа им вреди све то ћерџање у књићама и мудровања о неопћивим стварима кад су њако њраљаво зједани, као шћо није зједан ниједан њроклетџи себар (147). Сад ће он једну њакву важну жују као шћо је моравичка даџи на ујрављање некаквом Дагари, сировом себарском сину! (153) У реду, знам шћа би мојао рећи њај мали курвар, знам све оне будаласће њриповестџи које су себри измислили о Саборишћу (170). То су све џује њриче оних себарских џујолаваца. (171) Оћкако су себри и мероџи из свих околних села најрнули на Саборишће њражећи лека од Дороеја, Димиџрије се њрейороџо (226).

Одредница мероџах у РСАНУ дефинисана је као `припадник категорије зависних сељака у средњовековној српској држави који су били везани за земљу и своје феудалне господаре, обрађивали земљу одређен број дана и давали им извесне дажбине, али су имали право зависне својине на земљу и инвентар и право жалбе на феудалне господаре док раде за њих`.

Мноћо џуџа раније џоворио је како се џи њроклетџи себри и мероџи коџе као зечеви (17); Нишћа није рекао ни кад је Лауш џоменуо своју најошћрију замерку, да је манасћџу њрече здравље мероџашке жјаџије нећо живоџ једноћ власћелина... (18); Неколико мероџаха, који су данас врли манасћџску џшеницу, уџиџаше ме да ли је то џачно. (29); Па добро, џиџам се, шћа имају џроџив мене џи убоџи гроџавци мероџи, ако већ Димиџрије хоће да ме унишћи. (29); Коџање џроба оџџочетџо је у цџк зоре у џрисусџву радознале џомиле Дороејеџевих болесника, себара и мероџаха из околних села. (34); Мероџи манасћџски су се већ одавно враџили на своја разрушена оџџишћа и видим их одавде како ужурдано раде да би им наџокнаџили изџубљено време. (71); Послао сам Никанора у манасћџир да скуџи мероџе и џриџреми манасћџски конак и цркву за наш џовраџак. (72); Манасћџски мероџи раде у џољу, ору, дрљају, сеју. (74)

Посебна занимања у средњовековној држави добијала су имена према мотивној именици зоониму као што је пас, коњ, соко. Деривационим поступком са суфиксом *-ар* забележене су именице са значењем `вршиоца радње`: џсар, коњушар, соколар. Твореница џсар (алтернира са џсетар) у РСАНУ се тумачи као `настојник над ловачким псима`.

Код новоћ краља Милуџина био је једно време џсар, џосле учџиџељ мачевања џеџовом сину Консћанџину. (64); Каже, у једном даху, џсар Алексије да Дороејеј лечи од рана заџоџијених у доју џроџив нас. (100); Оџетџ ме је џоходџо џсар Алекса Јефџић и оџетџ ми је донео весџ која вреди најмање џриџесетџ злаџника. (107); Слао сам у неколико махова

џсара Алексу да џрисушкуже на враџима, али он се увек врађао без ичеџа. (134)

Соколар је твореница настала према мотивној речи соко а у РМС је означена као `одгајивач сокола за лов, онај који води у лов сокола увезбана за лов`.

На исџочном бедему џосџавио је осам сџрелаца, коњушаре, соколаре и џсаре, са дуџим моџкама на чиџим је врховима било разноврсних сечива – срџова, коса, будака, моџика, косиџера, џрнокоџа, кривих брадџви, кукача, и чеџа све не. Тридесетџ коњаника осџавио је у резерџви. (87)

Премда се именица мушког рода коњушар употребљава и у савременом књижевном језику, овде се наводи у групи историзама због поређења са сличним занимањима ове врсте како би се што боље схватило раслојавање потлаченог становништва и учила градација међу (минималним) сталешким привилегијама. У РСАНУ изведеница коњушар потврђена је као `радник који се брине о коњима, који чува, храни, тимари коње и сл., коњар`. Друштвена слојевитост и степен обесправљености јасно су изражени у датом одломку.

Синоним за коњушара био би шџџалар, назив настао од мотивне речи шџџала, позајмљеница из немачког језика, у РМС дефинисана као `зграда, стаја за стоку (обично за коње и говеда)`.

Уживајуџи као никад, кришом сам џосмаџрао лица шџџалара, џодрумара, жена које раде у сџремишџима и осџавама, лица џиџих безначајних сџворења која су џу међу нама живела а да их нисмо оџажали. (77)

Нешто друкчију мотивацију има лексема џодрумар, у РСАНУ објашњена као `стручњак у подрумарству, пивничар`, чија је семантичка реализација условљена `местом на коме се радња обавља`.

Категорији историзама, која је уствари на семантичкој граници архаизама и историзама, прилажемо и две лексеме оџуџа и џеда. РСАН под одедницом оџуџа налази се `тања кожна врпца којом се плету опанци`. Како данас нема опанака (не носе се) ову смо лексему приложили историзмима: *Имао је и неке забелешке на издељеној овчијој кожи, које је дрџжљиво увезао оџуџом. (8); Крсџ је џеду дуџачак, џола џеде широк. (78)*

Именица џеда је у речнику РСАНУ забележена у мушком роду и гласи џедаљ, чија је семантичка реализација `мера за дужину једнака размаку између врха палца и врха средњег или малог прста кад се испруже`.

РЕГИОНАЛИЗМИ И ДИЈАЛЕКТИЗМИ

Нестандардне језичке јединице представљају регионализми и дијалектизми. Међу регионализмима од именица наводе се: *смлаџа*, *дибац* и *мурдарлук*, а међу глаголима набројани су: *вавољити*, *јељаџи*, *замириџи*, *искобџи*, *ишџаџи* и *коломаџиџи*.

„Регионализми су речи које се употребљавају у ширим регионима, покрајинама, а не само на подручју једног дијалекта. Врло често лексеме из групе позајмљеница спадају у регионализме (Stanojčić, 2010: 277).

Секундарно значење лексеме *смлаџа* у речницима РСАНУ и РМС има идентично значење које гласи `блесав, глуп човек`. У роману је имен ица *смлаџа* употребљена фигуративно као `замлата, занесењак`.

О Прохоре, сенко моја, сџара ошрџана смлаџо, велики луди човече и џодвижнице, шџо се за један шрџен не сџусџиши из раја? (206)

Регионализам *дибац* у РСАНУ има значење `назив за домаће животиње (мужјак), ћурана`, али се у делу употребљава са фигуративним значењем да именује глупог човека, глупака. Приповедач Макарије дозвољава себи да га сматрају приглупим како би се одбранио од оних који се баве нечасним радњама.

Радије ћу шрџеџи да ме моји џоџајно називају излаџелим маџорим кљусеџом и бесловесним диџцем неџо шџо ћу заџливатиџи низ маџиџу њихове џакосџи џроџив џо двоје. (82)

Лексема *мурдалук* у РМСА турског је порекла и значи `аљкавост, неуредност; нечистоћа`. У РСАНУ, иста реч је употребљена са одредницом покр. када је дата у облику *мурдарлук*.

Рекоше да је он човек сџароџ кова, да није од овоџа млађеџ соја у којем је заџарила свакојака џоквареносџи и мурдарлук. (151)

Имперфективни глагол *вавољити* у РМС објашњен је као `ваљати грудице међу прстима, или залагај у устима`.

...чујем њеџово кркљаво дисање и зацењивање, као да џа џледам док џљује џолеме, округле, далаве лоџиџе исџљубака, џосле чеџа вавољи у усџиџа некакав замишљени залаџај, џледајући широм ошворених очију у шаваниџу. (57); Између залаџаја јела и џушљаја џића, жиџељи Куле су вавољили џо неуморним усџиџа џу злобну џаџалиџу као какво џослађеџије. (150)

Глагол несвршенога вида *јељаџи* забележен је у РСАНУ као регионализам и значи `ћопати, храмати`. У примеру се наводи са демиинутивним значењем.

Шейа се жилави сџараи, грхџава шиљаџа уџвара, ѓџуца џун сџџџе
(187).

Лексема *замириџи*, употребљена је са значењем 'поћи на боље; зарастити' (РМС).

Ова (рана) је особиџо оџасна, а чинило се, џош само џре џри дана, да се замируџе. (10)

У групу регионализма свакако спада и лексема *искодиџи*, наведена у РСАНУ са значењем 'унесрећити, уништити, упропастити'.

И мора се џризнаџи: никоџа није искодила, ни најружнијеџ међу нама, ниџи је ко од друџих имао веђе џовласџице. (30)

У РМС глагол *искаџи* јавља се у значењу 'просим од тебе, молим за милост твоју', у презенту гласи *ишиџем*. У језику књижевног дела често се глагол *искаџи* употребљава са конотацијом 'молити вишу силу' и тада није у питању тражење нечега материјалног, него искање помоћи да се човек снађе у безизлазној ситуацији или да се спаси нечега: *Да ли мноџо од џеде ишиџем, Госџоде?* (9)

Друкчије значење од онога у речнику има глагол *коломаџиџи*. У РСАНУ наведене су семантичке реализација: 'обрубљивати коломатом (опанак), односно, кућити се, женити се'. Јасно је да је сема 'нешто около, споља' постала доминантна у овом случају јер је глагол *коломатити се* проширио своје значење на 'радити нешто изокола'.

Коломаџио је и дрџао џри-чеџири дана џо Вратџимљу, рачунаџуџи на џо да ће се Лауш иџак џредомислиџи и да ће џрихвџиџи џеџове услуџе. (23)

ДИЈАЛЕКТИЗМИ

„Дијалектизми су речи ограничене на уже језичко подручје, најчешће на дијалекат (говор) који не улази у књижевнојезичку норму, или су то речи ограничене на понеко од језичких подручја које јесте у ширим оквирима новоштокавског дијалекта, али има и црте које су сасвим локалне, које као такве нису ушле у ширу употребу..." (Stanoјčić, 2010: 276).

Пошто је „радња смештена у средњовековну Србију краља Милутина, на самом почетку четрнаестог века, у једну од моравских жупа, готово типски датом, са манастиром Вратимљем" (Јовановић, 2005: 247), сви приповедачи потичу или

из манастира или са Куле. Сви су они говорници моравичког краја, приказаног у роману а служе се некњижевним, косовско-ресавским дијалектом.

Нестандардни речнички фонд дијалектизама, прикупљених из романа, чине глаголи: *наџабирчиџиџи*, *њочаџиџи*, *усоџиџиџи*, *јездиџиџи*, *лиџисаваџиџи*, *иџџиџиџиџиџи*, *џваџиџиџиџи*, *наџоџериџиџи*, *ускиснуџиџи*, *џушаџиџи*; именице: *џдун*, *џрозџа*, *џеран*, *џроб*; придев *џрџошан*.

Дијалектизам *џабирчиџиџи*, употребљен је у свршеном облику глагола *наџабирчиџиџи* `помало скупљајуџи са разних страна, пабирчеџи сакупити, прикупити неку (потребну) количину чега` (РСАНУ).

...џа ако и нема ничеџ друџоџ до овоџ сџарноџ леџџеџ ваздуха и ове џуџе џравуџине, доџиџиџа је веџ и џо џиџо моџу дисаџиџи и џиџо се моџу зноџиџиџи у наџору да наџабирче које џиџуро зрно са изџажених џива.
(129)

У одломку се говори о себрима а употребљено је основно значење лексеме *џабирчиџиџи* јер они никада у феудалном друштвеном уређењу не могу да зараде онолико колико је потребно за живот, зато се и каже да пабирче (једва сакупе мало хране колико им достигне да преживе).

Глагол *њочаџиџи*, употребљен је у дијалекатском облику *њочаџиџи* са примарним значењем наведеним у речнику РСАНУ `говорити кроз нос, уџкати`, може се објаснити синонимом *њуњориџиџи*.

Грџољао је Маџиџиџа неџресџано, џрдуџкао и џочао, џваџиџао свакакве будалаџиџине, даџао би се час на један час на друџи џосао; луд и млад, хџеџо је све одједном. (177)

Лексема *усоџен* је уствари трпни глаголски придев настао од глагола *усоџиџиџи*, који је у РМС синониман са `задувати се, задихати се`. Тако би *усоџени* товљеник у дискурсу био онај задихани товљеник (који од дебљине не може да дише, неко ко се олењео).

Лауџи џе је џосџавио заџо да се дринеџ о џоџе али си се џи завукао у јаздину као какав усоџени џовљеник и ниси џоџераџо оџуд своју геџелу џрдуџину. (104)

У речнику РСАНУ имперфективни глагол *јездиџиџи* одређује се у основном значењу као `јахати` а у секундарним значењима као `брзо иџи, касати, јурити, грабити (о коњу)` или `иџи, кретати се, промицати (обично брзо); хитати; пловити`.

Геџуџао нисам ни звераџо разроким очима, но сам јездиџо на боџном коњу, усџраван у сеџлу, као бор. (67)

У примеру из романа, приповедач Артемије види себе потпуно другачије него што га карактеришу објективне околности. Дух је у њему снажан, попут младића пуна снаге и живота, и он је у духу храбар, вичан да пође у бој, у души је снажан и *језди* (као да лети). Осећа себе како одмиче од земље да се стопа с војницима. У овом дискурсу глагол *јездити* добија значење 'од земље се одвојити' и прелазити просторе: *Зар ја се не њлаше и не саињу ѡлаву кад ѡројезди на свом белом коњу, ујорѡађен, ушѡѡљен, ѡздав и бесан?* (21)

У наведеном примеру перфективни глагол *ѡројездити*, осим значења из речника РСМ 'јездећи проћи (мимо, покрај кога)' има и другу функцију 'пројезди онај ко је вишег ранга, а то је властелин'.

Дијалектизам *лиисавати* употребљен је адекватно да означи умирање стоке у свом основном значењу 'цркавати, скапавати, крепавати (о животињама)' РСАНУ.

Пиѡао сам ја шѡа ће биѡи кад сѡока ѡочне да лиисава. (104)

Када говори о себрима, приповедач, да би означио њихов физички изглед, употребљава трпни глаголски придев *ижѡиљен* изведен од глагола *ижѡиљати*. У РСАНУ је мотивни глагол *ѡиљати* дефинисан у форми 'нагло расти у висину'. Тако неконтролисано, попут корова, себри 'иду у висину'.

Носе и даље ѡлаве на својим ижѡиљеним шијама, не ѡруну ѡд земљом као они који нису имали сређе да ѡреживе... (129)

У следећем дискурсу лексема *жваѡање* није употребљена у основном значењу које је поменуто у речнику РСМ. У пренесеном смислу, дијалектизам се односи на 'празно причање', без стварног догађаја.

Разѡвор! То је за њу обузеѡу сврадљививм несѡриљењем чисѡо јалово жваѡање. (237); *Грѡљао је Маѡија неѡресѡано, ѡрдуѡкао, жваѡао свакакве дугалашиѡине, баѡао се час на један час на друѡи ѡсао; луд и млад, хѡео је све одједном.* (177)

Дијалектизам *наѡѡерѡи* дат је у примарном значењу као и у РСАНУ 'нешто незгодно, ружно наместити тако да то пада у очи, натакарити'. Маркираност дијалектизама, односно њихова естетска функција која у књижевном тексту доприноси тзв. лирском доживљају самог дела, потиче и из чињенице да је у њима утиснут печат не само језичке, већ и територијалне припадности и њиховог међуодноса.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Разматрајући лингвостилистичке поставке, Ковачевић констатује: „Издавајући књижевни поступак за основни предмет истраживања, модерна лингвостилистика и поетика у центар истраживања стављају појам избора као основни инструмент анализе стила, често га комбинујући а неријетко у практичној примјени и поистовећујући с другим нимало неважнијим појмом модерне стилистике – појмом одступања од уобичајене употребе” (Ковачевић, 2000: 320–321).

Лаушеви њреци су нацоцерили своју зубашу кулу на ошћрој лиици, да би своје нейријайеље обесхрабрили и одвраћили од найада. (16)

Основно значење глагола *ускиснући* у РМС одређено је као 'постати кисео, прокиснути, покварити се услед тога'. Приповедач употребљава глагол са друкчијим, фигуративним значењем, приказујући тако атмосферу која влада у манастирском окружењу где је тишина постала подмукла и где човек са човеком једва разговара. И када дође до тога, речи су непријатне и као да се једва кроз зубе изговарају, устајале, које никоме добра не доносе.

Горчина је оћрвала радосћ, жуч се разлила њо зћрченим уснама које се оћварају само зајћо да би њушћале найоље роћодайне, љрубе, ускисле речи. (135)

За физичко обрачунавање војника и разбојника, тачније за давлeње, писац употребљава глаголску именицу *љушање*. Лексема је изведена од глагола *љушћи* (*се*) који је у РМС обележен као дијалектизам и значи 'хватати се, грабити се за гуше, тући се': *Неколико њих се усћузало одоздо из љровалије; насћало је крајћко љушање* (110).

Књижевној речи *ждун* одговара дијалектизам *цдун* потврђен у речнику САНУ 'ниско, густо израсло шибље које се грана још при земљи, грм'. Употребљен је у облику збирне именице неколико пута и чини саставни део вокабулара различитих приповедача: Матије и Дадаре.

Дошао сам овде, ако ме већ неко љићћа, доћох овамо на Мораву не бих ли нашао ону љрдаву злоћуку љићцу која се скрила нејде у цдуње... (237)
Да ли сам ја, најзад, морао да се скривам у цдуњу да бих видео шћћа ће се мећу њима доћодићи? (239) Требало је шћада да изаћем из цдуња. (240)

У РМС именица *грозиа* је описана као 'оно шшо отпада при топљењу руд(ач) е, троска, згура или оно што отпада од гвожђа кад се кује'. У примеру из романа *грозиа* се по сличности упорећује са зрном грожђа и добија друкчију семантичку реализацију. Метатезом од *ћрозда* постало је *грозиа*.

Сужених очију, љримакавши љлаву сасвим близу љолом Лаушевом бедру, дрижљиво је љрећраживао љубичасћу красћу као да љражи неки мајушни љрн који се изћудио у дрозћи од ћноја и шћамне, зћрушане крви. (18)

Иако се лексема *геран* често употребљава са пејоративним значењем, у тексту се може заменити лексемама 'дечкић, младић, неко биће које се прави наивним'. У РСАНУ је *геран* дефинисан у том духу 'старије мушко дете (уопште

или у односу на родитеље), дечак, младић; дечак или младић спреман на несташлуке, обешењак, мангуп`.

Јер, како се уошшије може догодити да се тај човек после таквој о`решења о дужности њонаша као недужни деран, ња уместо да њокајнички исџашња трехе сада, наочиљед свих нас, као да њркоси и њера свој инаџи, њреџвара њамницу у њријажно месџо где се леџо и лаџодно њроводи. (139)

У описивању страдања људи једнако као и животиња, именица *гроб* се потпуно уклапа у приповедачеву намеру и вештину писања. Појашњење одреднице у РСАНУ гласи `скуп меких делова, унутрашњих органа људског и животињског тела у трбушној или у грудној дупљи, утроба, изнутрица`.

Лом и кркљанац, звекеџи оружја, лелек рањених, хрџац умирућих, џсовке и клеџве; џсле лешинари изнад расџадајућих њела, гробови коња џмешани са гробовима људи. (61)

Другачије значење од онога у речнику има лексема *џрџошан*. Објашњена је као онај `који се не устручава, не устеже у својим поступцима, обестан, пркосан, самовољан, пустопашан` (РСАНУ). У тексту романа се помера семантизација лексеме у правцу `мали, безазлен, неко ко не представља опасност`. Тај снег у коме се обрео Дадара, који је иначе веома висок човек, не представља више толику опасност него се чини као да се смањује у поређењу с њим.

Снеџ је већ доџирао до џрса, али и Дадара је џорасџао у исџо време на џреко два хваџа, џе џрема њеџовом расџу сви џџи сметџови џосџадоше намах безазлени – џрџошни снеџић, ниџња више. (212)

ЗАКЉУЧАК

Изузетност романа односи се и на литерарни и на лингвистички аспект. Књижевнотеоријску анализу налазимо у следећим наводима: „најважнија одлика приповедног модела изграђеног у Доротеју свакако је врло специфично и уметнички делотворно заснивање двеју особених „равни” обликовања визије и света књижевног дела. Обе равни постоје и равијају се напоредо, али будући да друга раван остаје латентна, виртуелна, све до краја романа, њихов учинак се разоткрива у различитим моментима. Из тих разлога, а и због природе сваке од њих, друга раван надграђује прву не мењајући ништа непосредно у њој, већ тако да изазива сеобухватно претруктурирање и преобликовање књижевног света и визије” (Jerkov, 1982: 41).

Лингвостилистичка анализа језичког блага из романа *Дороџеј* Добрила Ненадића потврдила је велику лексичку раслојеност и стилску вредност сваке језичке јединице будући да је „условљена контекстом у коме је употребљена” (Ковачевић, 2012: 215). Лексичка раслојеност се креће од застарелих речи до оних најмодернијих које су потврђене у савременом књижевном језику. Проучавајући језик приповедача, уочено је да писац у већој мери употребљава елементе социјалног и функционалног раслојавања чувајући дијалектизме карактеристичне за подручје у коме се одвија радња романа.

Истраживање спроведено на језичкој грађи у *Дороџеју* дало је другачије резултате од оних који се срећу у поменутиим критикама о делу Добрила Ненадића. Лексички корпус у роману *Дороџеј* веома је разноврстан и слојевит. Стилски обојена лексика, у првом плану у виду историзама и архаизама, али и дијалектизама и регионализама, употребљена је у функцији дочаравања прошлог времена (четрнаести век). Овај супстандардни језички варијетет послужио је писцу да што верније ослика друштвену стварност/раслојеност која је очигледна у различитим говорним реализацијама ликова, главних актера у овом литерарном делу.

ИЗВОР

- 📖 Nenadić, D. (2005). *Dorotej*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 📖 РСМС: Речник српскохрватског књижевног језика 1–6, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967–1976.
- 📖 РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–20, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2017.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- 📖 Dragičević, R. (2015). О животу и језику Срба у Хабзбуршкој монархији крајем XVIII века на основу једног речника. *Ishodišta 1*, (113–129). Temišvar: Savez Srba u Rumuniji, Centar za naučna istraživanja i kulturu Srba u Rumuniji; Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- 📖 Jerkov, A. (1982). *Metod i fantazma, Kritika proze*. Beograd: Pegaz; Književna omladina Srbije.
- 📖 Jovanović, A. (2005). Predgovor. U D. Nenadić, *Dorotej*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 📖 Jovanović, V. (2016). *Srpska vojna leksika i terminologija*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Jovanović, V. i Milosavljević, B. (2013). Arhaične, pokrajinske i druge manje poznate reči u zbirci pripovedaka Bašta sljzove boje Branka Ćopića. U B. Tošović (ur.), *Lirski doživljaj svijeta u Ćopićevim djelima* (369–376). Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität; Banjaluka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.

- 📖 Jović, D. (1985). *Jezički sistem i poetska gramatika*. Beograd: BIGZ; Priština: Jedinstvo.
- 📖 Kovačević, M. (2000). *Stilistika i gramatika stilskih figura*. Kragujevac: Kantakuzin.
- 📖 Kovačević, M. (2012). *Lingvostilistika književnog teksta*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- 📖 Marković, M. (1982). *Raskršća romana, Jugoslovenski roman 1975–1981*. Priština: Jedinstvo.
- 📖 Stanojčić, Ž. (2010). *Gramatika srpskog književnog jezika*. Beograd: Kreativni centar.

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ЛЕКСИКЕ У ПОЕЗИЈИ РАТКА МАРКОВИЋА РИЋАНИНА: ЗБИРКА ПЕСАМА *РУВИМОВЕ ВАСКРСНЕ ВЕРИГЕ*

УВОД

Збирка песама Ратка Марковића Риђанина „Рувимове Васкрсне вериге” већ у самом наслову побуђује истраживање. Зашто је *Васкрс* а не *Ускрс*? И када се дубином зарони у језичке слојеве Риђаниновог стваралаштва, долази се до различитих открића.

Књижевна критика се углавном до сада бавила песничким стваралаштвом Ратка Марковића али проучавајући особености његовог дела са књижевнотеоријског становишта. Знатно је мање писано о песниковом језичком изразу. Иако има покушаја језичке анализе, у којима се помињу најфреквентније лексеми, гномски и елиптични израз, констатујемо да нема довољно радова који осветљавају богату језичку ризницу недовољно истражену у поезији Ратка Марковића.¹⁶⁵

Лако је уочити да је у збирци веома фреквентна старокњижевна и поетска лексика. Стављањем речи у одређени контекст, Риђанин јој даје значење исто њеном денотату, када хоће да нагласи и учврсти идеју о постању, и супротно њеном денотату, када жели да опомене људски род да се сети себе и старозаветног греха. Главни циљ ће бити да се класификацијом лексичке грађе и упоређивањем основног значења лексеми са значењем које добијају у самом тексту што верније опише Риђанинов стилистички поступак употребе старокњижевне лексике

¹⁶⁵ Извод из критике: „Може ли се ноћ разбити погледом? Јесте ли поглед *iled* (нешто што, гледано и само, гледа; поглед који се стреловито баца али и рававо прима читавим телом и раскрыјеним духом)? Може ли се мрак *оданићи*, и чиме ако је то могуће? (Stojković, 2006: 97). Питања овога типа не доводе до конкретног осветљавања језичких недоумица. Указује се на значај лексике али се она не анализира са лингвистичког становишта.

религијског карактера у функцији сигнализације човекове потребе за одређењем и сврхом постојања у егзистенцијалном смислу¹⁶⁶. Истражује се у којој су мери значења анализираних лексема подударна са значењима у речнику, каква им је функција и којих лексема има највише.

Када језички израз има за циљ да естетизује обичну комуникацију, то значи да се испод површинског слоја неке речи налази порука као систематизована целина различитих значења. Неке се од њих могу открити лако а друге су скривене у разним лексичким слојевима. Језички знакови само су симболи који не означавају исто ван књижевног текста и у тексту самом. Зато је веома важно посматрати их не само како су дефинисани у речницима него и које семантичке реализације остварују у контексту или у додиру са другим лексемама у стиху, третирајући их тада као стилеме.

Одабрана збирка песама представља веома богат језички корпус изазован за лексичко-семантичко али и лингвостилистичко тумачење. Зато се стилематична грађа¹⁶⁷ посматра и са морфолошког и са лексиколошког становишта не занемарујући ни стилематично разматрање и разумевање језичке јединице.

Предмет рада чини језичка грађа из збирке песама „Рувимове Васкрсне вериге” и њена лексичка слојевитост. Лексика је издвојена из општег лексичког фонда на основу раслојавања лексике према критеријуму времена (историзми), сферама употребе (старокњижевна лексика – славенизми, термилошка лексика), нормативности (кованице, неологизми, поетска лексика) и експресивности (аугментативи, сугестивна лексика, необична лексика).

Приликом класификације лексичке грађе, пажња се најпре посвећује речничком тумачењу прикупљених лексема, а потом се разматра како се оне реализују у контексту. У раду се прави разлика између микроконтекста и макроконтекста, при чему се под микроконтекстом подразумева најчешће

166 Тематске одреднице поезије Р. М. Риђанина потпуније објашњава Бандић: „Већ као прави модерни песник иде ка суштинском и најбитнијем, ка егзистенцији, опстанку, постојању човека, ствари и света, па и саме песничке уметности, при чему партиципирају историја и национална традиција, завичајни мотиви, фолклор, космичко-митски и свакодневни живот и трагизам, духовност и слобода, мисаона и хумана универзална зебња пред необузданом и грозничавом политичко-социјалном стварношћу и драмом 20. stoleћа” (Bandić, 1996: 63). Са идејом духовног уздигнућа слажу се и други критичари: „На ходочашћу најсветијем изван наше матице српскоме манастиру били су многи значајни српски песници. Виђено и доживљено пробудило је песничку искру у њиховој души и, вером окрилаћени и узнесени, они су се огласили песмама које се сливају у *хиландарје*” (Stojković, 2006: 93).

167 „Под стилематичном лексиком подразумевамо стилски маркирану лексику, лексику што се може подвести под стилеме као минималне јединице стилског појачања. Стилематичност стилеме препознаје се или у структурном (формалном) или у семантичком (значањском) онеобичајењу неке лексичке јединице. Да би нека лексема била препозната као стилематична, она мора „изневјерити” или своју основну (општеупотребну) форму или своје основно (узуално) значење” (Kovačević, 2013: 116).

реченица или синтагма издвојена из песме, а под макрокосмосом се подразумева читаво стваралаштво поменутог песника. Тако се лексема проналази у речнику, а потом се објашњава њена семантичка реализација у песми, односно колико се од те семантизације одступа у контексту.

РАСЛОЈАВАЊЕ ПРЕМА КРИТЕРИЈУМУ ВРЕМЕНА (ИСТОРИЗМИ)

Према критеријуму времена настанка или употребе појединих лексема, издвајају се историзми и архаизми. Историзам је *Сайрай* и значи „покрајински намесник у Персији” који је као грецизам ушао у наш језик. Потврђен у РМС наводи се са фиг. семантиком „самовољан и округан човек, деспот”. У стиховима: Пред нама *сайраја* миротворе. / Од нас скривају нас (Марковић, 2015: 41) лексема је стилистички маркирана иронијом. Онога ко је одговоран за масовно страдање народа, које је продукт погрешног тока историје, називају миротворцем а не злочинцем. Песник не дозвољава могућност правдања страдања страдањем и песничким криком жели да пробуди разум и код страдајућих и код страдалника.

РАСЛОЈАВАЊЕ ПРЕМА СФЕРИ УПОТРЕБЕ

(СТАРОКЊИЖЕВНА ЛЕКСИКА – СЛАВЕНИЗМИ, ТЕРМИНОЛОШКА ЛЕКСИКА)

Остаци старије књижевнојезичке традиције своју потврду налазе у употреби славенизама.¹⁶⁸ Како у основи поменутих језика, српкословенског или руског, стоји старословенски језик, не може се поуздано одредити којем слоју припадају поједине лексеме из обрађеног језичког корпуса. Стога ћемо их наводити у групи славенизама.

Славенизам са рускословенским (руским) гласовним особинама свакако је сте лексема *двери* у коме се полугласник предњег реда вокализовао у *е*. Наводимо стих из песме: Дигните царске *двери* на брдо да се брдо смири! (2015: 30). Именица *двери* је потврђена у РСАНУ као *pluralia tantum*, пореклом из рускословенског језика. Основно значење је дефинисано као: *средња двокрилна вратица на олтару у православној цркви*. Друга семантичка реализација именице односи се на врата: *И*

¹⁶⁸ Под термином *славенизам* наводимо речи словенског порекла које припадају редакцијама старословенског језика, било српској, било руској, али не припадају српском народном језику (Mladenović 2004, Subotić 1989). Нешто другачију поделу дао је Шипка (Šipka, 1998: 86–87). Према заједничком критеријуму „словенски извор”, класификација славенизама се реализује тројако у виду: црквенославенизама (*вас, сабор*), русизама (*васкрснућии, Васкрс*) и бохемизама (*наслов*).

година седма дође, Отвори му школске двери (Змај 3, 255). У Марковићевом делу *двери* имају значење царске, часне пречасне, јер стихови који претходе указује на то: О Јевдокљаниии! Урежите крик у кам. *Уждиџиџе* (опет славенизам) имена спала из имена на светилиште (2015: 30). Може се протумачити као: О, хришћани! Угасите (утрните) имена на светом месту као да свећу гасите и тај пламичак уждите као живот што згасне. Градацијски низ осећања завршава се заветом који песник поставља: Опевајте *васкрснуће* ватрама и коленима! На тај начин семантика царских двери помера се према синтагми рајске двери означавајући улаз у рај.

Славенизам *свџилиџиџиџе* у РСАНУ је означен као *свџиџо мџиџо; храм, олџиџар*. Употребом ове лексеме песник поставља преда се циљ, а он се састоји у томе да се укаже на смисао страдања жртава и на обавезу покољењима да их памте, палећи свеће на светом месту као што је храм.

Верујући у част палих сународника на правди бога, бранећи огњиште, песник страдалницима прориче посвећење. Деривациона форма *васкрснуће* настала је од глагола *васкрснуџиџи* у чијој је основи Васкрс. У РСАНУ и у Вуковом Српском рјечнику забележено је Васкрсџње каоцрквенословенизам, у значењу Васкрс, односно Ускрс (односи се на велики хришћански празник). Поменути славенизам је захватило србизирање наставка *-ниџе* у *-ње* (изворно би било *васкрсениџе*).

Употребатвореница са основом *васкрс-* има смисла јер песник има могућност да жртвовање изгинулог народа узнесе на ниво историјског страдалништва дајући печат времену које се не сме заборавити. Васкрсење се доживљава као поновно рођење те тако лирски субјект (Рувим) *васкрсава* у љубави: *Васкрсава* ме цвет из звезде заоране у земљу (2015: 27). Васкрсење Рувимово провејава не само као реч већ и као општи дух читаве збирке песама не би ли у последњој кулминирао у побуну и крик очајника: *Васкрсавам* стрелом затегнут / у погашеним птицама даљинама / *васкрсавам* у роду рода / у дробилици где кам заборави да је што је / *васкрсавам* у ногама што не стају на ноге / *Васкрсавам* с главом у води / у нашим пораженим нашим / у оцу укопаном у оца / у случају који није случај / у цеви која ме сања / у метку што ме промашио / у осмеху који ме спасио очевом опоменом: / Ни празној не дај на себе! / *Васкрсавам* Тебе у себи! (2015: 52). У последњем стиху песник се обраћа Творцу (Господу) *јачајући* дух и веру у себи.

Када лирски субјект, Рувим, схвати да су искушења са свих страна и од многих људи, видовна и невидовна, окреће се себи да пронађе мир, осећа се као грешник у исповести. Славенизам *џреџиџник* посведочен је у РСАНУ са значењем: онај који чини грех, грешан човек. У фигуративном значењу грешник је онај који је у некој невољи, који побуђује сажалење, бедник, несрећник.

Песник призива сав српски род да се нађе у невољи, помињући топониме Потарје, Дурмитор и Бистрицу. Хоће да раскринка непријатеља, да га смањи, да укаже на његове намере. Оне су проказане стиховима: Сенка из сенке вади врата из врата. / Вади злато из злата. / Из човека *чувство* (2015: 12). Песников вапај се може прекомпоновати: Само немојте човеку да истргнете чувство (славенизам) јер онда човек престаје бити човек. Када се лиши осећаја, човек постаје ствар. *Чувство* је у РСАНУ потврђено као психички процес или стање које одражава различит, позитиван или негативан однос према бићима, стварима и појавама, оно што се осећа, осећање.

У оквиру славенизама наводимо и заменицу *вас* у значењу 'сав' са функцијом разигравања осећања и ослобађања израза од непотребних понављања. У стиховима: Ноћас сам музикант носим од себе већи инструмент – бас / у саставу састав сам *вас* собом сам / Излазим на чистину к'о напуштена ватра (2015: 9).

Лексема *днес* је славенизам са значењем данас. Међутим, дубље и одређеније тумачење не може се разумети без контекста: О, какав пуче грех! Пуче Пушкин на хуљиндан. / О, какав удес удеси Љермонтова! / И *днес* јес на нишану најбољи нам нџам / О, зар је ломача чиста небеска погача? Суштински се у наведеним стиховима пева о страдањима песника и о томе како су страдали Пушкин и Љермонтов бранећи част; јавља се визија по којој ће, као по судбински предодређеном пророчанству на исти начин и овај песник страдати. Сетивши се молитве хришћанског света (Оченаш) и стихова *хлеб наш насušни дај нам днес*, песник се у очају потајно моли Богу и само што не зацвили пред стихијом губилишта тужећи и јадикујући: Зар је ломача хлеб наш насušни? Зар је то наше исцељење?

ФИГУРАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ ЛЕКСИКЕ

Коловрати. У стиховима: Падобранци ме подижу с ребра потонуле лађе. / Коловрат ме уцртава пучином. Фигуративно значење лексеме *коловрати* у РСАНУ потврђено је као: сплет или хаотично смењивање појава, догађаја; круг, понављање сличних збивања, ситуација. У песничком изразу Марковић узима фигуративно значење као полазно а на основу тога додаје и асоцијативно. Рувим је захваћен вртлогом историје, неумитним страдањем, при чему је и његов живот, као и сваки други, само живот бродоломника. Он је изгубио све, морска му је (историјска) неман све однела. Он је неко ко преживљава потоп, а да је јоште жив, сведочи чињеница што је уцртан пучином. Замислимо ли сцену тога дављења дављеника, који није стигао да све што има и зна подари своје роду, онда се

посматрачу са обале чини да усред мора и морског вртлога види још само тачку која се немилосрдно бори да поживи, тачку која се последњим уздахом уцртава пучином (гледајући са пучине).

Термин преузет из физике је *колајџер*; под њим се подразумева врста акцелератора у којима се две врсте честица истовремено убрзавају и међусобно сударају. На овај начин остварују се много интензивнији судари него они када је мета непокретна. У симболично-семантичком смислу контекстуално значење *колајџера* јесте људски изум којим су две различите вероисповести у судару, при чему је споља подстакнут њихов сукоб и распирена мржња. Оно што разликује човека од животиње јесте душа, а кад се душевни и духовни створ узвиси над историјском немани, онда буде разапет на крст, онда иде самопосвећењу. Стиховима се потврђује: Наука лови рупу где се крије крај историје великог у великом. Малог у малом. / Кад душа из колајџера излети: на крст свети! (2015: 55).

РАСЛОЈАВАЊЕ ПРЕМА НОРМАТИВНОСТИ (КОВАНИЦЕ, НЕОЛОГИЗМИ, ПОЕТСКА ЛЕКСИКА)

Лексема које одступају од стандардних или које добијају карактеристике индивидуалних, сврстане су у категорију лексема које се разликују од нормативних било на семантичком било на структурном нивоу.

„Неологизми, окационализми, потенцијална лексика”, као и славенизми, „представљају лексику која у језичком стварању, па тако и у песничком језику, јесте нека врста индивидуалне креативности и „експериментисања” са творбеним, морфолошким и семантичким потенцијалима српскога језика, и то како у сегменту домаћих, тако и у сегменту позајмљених творбених елемената” (Ristić, 2012). Примери су, појашњава Ристић, у највећем броју стилски маркирани. Потврду стилске маркираности неологизама износи Ковачевић: „Њих, за разлику од узуалних конкурената, карактерише појачана изражајност, тако да у књижевноумјетничком тексту увијек имају статус стилема” (Kovačević, 2013: 127). Неологизми се често поклапају са кованицама.¹⁶⁹ Известан број неологизама¹⁷⁰ представља изразито особену језичко-стилску карактеристику ове збирке.

169 Кованице су, према мишљењу Маринковић и Николић (Marinković i Nikolić, 1999), подврста неологизама и карактеристичне су најпре за песнички језик, односно за књижевноуметнички функционални стил.

170 Неологизам (грч. нов, говор) – новотворина, новостворена ријеч према постојећим узорцима и од расположивих језичких творива; често се н. не стварају, већ се готови узимају из других језика као позајмљенице или туђице. У неким се језицима у н. убрајају и кованице (Živković, 2015).

Такав је *безнадежник*, потврђен у оба речника (РСАНУ и РМС) као онај који је изгубио сваку наду, очајник. У Марковићевој поезији тај очајник је сликар Агапије што је принуђен да материјализује уметност не би ли преживео глад: За сликара Агапија тврде да је из подземља. / Потврђују га кромпири безумља окачени о *безнадежника*. / Та Агапијева слика Марту из Марте изгони (2015: 13).

Сличног је значења и *жалобник*. У стиховима: Жалобник мре над собом. Над тобом. Над децом. / Над земљом. Над небом. Над светом светова (2015: 38). По дефиницији то је онај који је у жалости; онај који учествује у нечијој жалости – при посмртним обредима, (РСАНУ и РМС). У песми је жалобник песник који жали над собом, у обесмишљеном времену, униженом стваралаштву, обеснаженом духу и моралу.

Премда је лексема *веселник* (води порекло од варваризма *веселик*) потврђена у речнику као онај који је расположен, весео, срећан, веселац, у стиховима њена семантика иде у правцу 'онога који изазива сажаљење, саучешће, несрећник, јадник'. Говори се о погрому једног народа, о несталим људима који нису ни живи ни мртви, којима се губи сваки траг. Наводимо стихове: Увире у себе траг нам трага. / Земљом теку веселе ватре. / Веселнике пожар у прсима подиже. Иронијом *веселе вайре* осећа се песникова побуна у име мртвих спаљених веселника, тј. несрећника. Слична семантизација као и код лексеме *безнадежник* (*безнадник*). Лексема је употребљена у циљу остварења ироније.

Крајњи песимизам доминира у стиховима којима је опевано узалудно Рувимово надање: Данас Рувим гледа брата на путу просута с краја на крај времена. / Изашао на пут опран зраком светлице. / Мртвом надом покрио лице жеђи. / Тако се топе блеђи од своје сене с надом у *џорди ненада* (2015: 35). Семантичка одредница изречника се поклапа са тумачењем стихова у смислу осећања потпуне безнадежности, одсуства наде, безнађа. Не ради се само о сумњи нити о негацији наде, него о вишем ступњу безнадежности и узалудности надања. Главни конституент синтагме *џорда ненада* има прилошко, количинско значење, јер није у питању прегршт безнађа него читава торба. И последња нада умире, а несталога прекрива вео ненада да ће га ико икада пронаћи.

У вези с тим је семантизација лексеме *нейовраћник* која је дефинисана у РСАНУ као: онај који се неће (по)вратити, за кога нема повратка. Песник се немоћно пита у чему је грешка његовог живљења и свих оних чије су мајке училе децу који је прави пут, а то је пут морала, вере, духа и поштења. Налазимо потврду у стиховима: Мајке су на овој стази онемели споменици изглачани причом. / К'о испод кучке испод наше Мајке односе пород. / Овом истом стазом која не силази

са стазе испратила ме мајка у свет. / Неке мајке и данас чекају немо повратак *нейоврајника* с друге обале света (2015: 22).

У стиховима: Каква то земља укорееује псе и заторнике док народ пада преко обала свету иза света? / Каква је то земља у којој су куће погашене, а гробља у градове усправљена? (2015: 56), побуђује пажњу још једна онеобичајена лексема. *Заторник* је у РСАНУ онај који затире, тамани, уништава, упропашћује, уништавалац, упропаститељ. Исто значење реализује у поетској функцији с тим што се у контексту јавља уз реч *пси* са појачаном конотацијом јер то могу бити пси рата. А они су немилосрдни у пустошењу, историја је показала. Да су заторници – затирачи, разуме се из наредног стиха у коме су куће погашене (животи су погашени) а гробља су више грађевине од некадашњих кућа јер су оне (куће) спаљене. Метафором *куће њојашене* уочава се да су у пожару куће изгореле, да ни у њима ни на згариштима нема чељади, нема облика живота.

За разлику од значења која су потврђена у РСАНУ а односе се на реч *незнан*, ова лексема значењски је ближа лексеми стихија, него наводима из речника: неки крај, предео за који се не зна где се налази, односно какав је, непознат крај; уопште оно што је непознато, неизвесно, неизвесност. Из лексичког језгра издваја се само сема *неизвесно*, али се она потпуно осамостаљује и преузима улогу архисеме која се доводи у везу са значењима: стихија, сеоба народа, неконтролисани метеж, махнито, насилно и обезглављено исељење једног народа. Песник каже да је Рувим откривао своју чергарску природу алудирајући при том на припадника лутајућег народа који упева да свије гнездо ма где га на кули земаљској протерали. Рувим је даље: „израњао из земље, увирао у недрима неке далеке пене, у недрима незнани неке узавреле. Незнан га носи” (2015: 49). Кад песник каже *незнан ја носи*, као да је помислио: река га носи, бујица, нешто што се дешава против његове воље, стихијски и непредвидиво. У складу са првобитним значење, свакако је нешто непознато и неизвесно.

Основно значење из речника, кад је у питању лексема *врвеж*, задржано је у поетском изразу као: кретање, промицање великог броја људи или предмета, тискање, гунгула, комешање и сл. У пренесеном значењу осећа се конотација која је више везана за рој пчела него за људе: Сунце за гору, врвеж уз гору. / Земља у земљи ври. / Гладна торба гута дан за даном” (2015: 54). Као да је реч о мравима у чему је персонификована сема *дезоријенцијација*, односно немоћ човекова да утиче и промени историју и страдање.

Активирање ширем читалачком слоју свакако мање познате поетске лексике умногоме додатно онеобичује песнички израз Р. М. Риђанина. Назив *њоеџизам* Симеон дефинише као „пјеснички елемент, пјесничко обиљежје и

пјесничка реч или израз”, а поетску лексику као „пјеснички фонд ријечи, рјечник пјесничкога језика”. Може се рећи да је поетска лексика ретко употребљава изван књижевноуметничког функционалног стила (Simeon, 1969).

Функцију лексема одређујемо употребом у контексту, што значи у слагању или неслагању са значењем у речнику. Лексема *блеђ* се у речнику јавља у форми *блећан* ијек. *бљећан*, -а, -о *дем. и хий. од блед*; исп. *бледан*, *блећахан*, *блећашан* (РСАНУ). У поетској функцији ова лексема је синонимна са лексемом *бледило*, али је то израз за једва видљиву боју која је прозирнија и *блећа* од саме сенке. Као незнатна мрља више у духовном него у материјалном облику. Тој успомени претходи велико безнађе: Данас Рувим гледа брата на путу просута с краја на крај времена. / Изашао на пут опран зраком светлице. / Мртвом надом покрио лице жеђи. / Тако се топе *блећи* од своје сене с надом у торби ненада (2015: 35). Облик *блећи* римује се са обликом *жеђи*.

Лексема *жал* има оба рода и потврђена је у речнику као песнички израз са значењем жалост, сета, туговање, чежњиво туговање (РСАНУ). У стиховима је поетизам метафорично употребљен: Знак заседе подиже шуму до неба. / Пред заседом жал зри мојим лицем (2015: 35). У значењу: Моја је жалост дуготрајна и чини се као да је толико дуго исписана на лицу да је сазрела.

Поетизам *ћуиња* наведен је помоћу два квалификатора у РСАНУ: као стање кад се ћути или као осећање¹⁷¹. У песми *Варка Иве Андрића* наводи се: Шилте пашино њија ме небом. / Смех Ђорканов у подсмех ме понире. / Онда ме Аника стере на ћилим ћутње. / Покрива ме топот и алакање (2015: 20). Контекстуалност омогућује друкчије тумачење. Полазећи од реализације архисеме *ћутање* и семе *љубавно осећање* контекстуално значење се проширује и то *ћутање* није *љубавно* условљено него егзистенцијално јер Аника га стере (отресе се од њега). То *ћутање* мора бити заветовано нечим јер може бити погубно ако се проговори. Да је угрожена егзистенција, показује наредни стих, који је написан у Попином стилу, алудирајући на зографа што ствара под претњом коњице ноћи. Тако и Рувим ствара историјску епопеју о незабораву изгинућа. Даље, у стиховима: И уста пуна *ћуиње* помињу уз Перу и Симу. У колиби на омчи освануо [→ Пера се обесио] (2015: 33). Још једна потврда о *ћутању* као нечем неизбежном и једино могућем да би се сачувала глава на раменима: Говор над Мрамором мирише. / Опевали Крндеља груменом *ћутње* (2015: 29).

Многа су страдања коренима одређена. Песник осуђује помаму, бахатост, незајажљивост. У ту сврху помиње *искон*, лексему синонимског одређења као генетски код или архетип у понашању, нешто налик прапочетку. У вези с тим

171 Ћутња је стање кад се ћути, *ћутање*, *шутња*; *ћутња* стање кад се ћути, *осећа*, *осећање* (РСАНУ).

говори о греху прародитељском: Прамен искони избија. / Подсећа је метла на претка. / Ко метеор мео путеве (2015: 46). У речнику ћемо се послужити секундарном одредницом: *искон*, -а, -о који сеже у далеку прошлост, врло стар, давни, давнашњи (РСАНУ).

У стиховима *урежиће крик у кам*, мисли се на то да треба овековечити патњу, урезати је у споменик, уопштити у дело, подићи знамење. У РСАНУ означена је као песнички израз лексеме камен. Други пут употребљени поетизам *кам* је само средство у рукама надмоћног. Навикнути да камен, односно кам, представља нешто моћно и чврсто, семе *ситиан* и *који се меље* померају семантизацију у супротном смеру од архисеме, у употреби: васкрсавам у роду рода / у дробилици где кам заборави да је што је (2015: 52). Лексема *камен* онеобичајена је управо у конструкцији са атрибутом крвав, а односи се на споменик који је срушен, па према томе, и да није камен, проплакао би крвљу, као неко ко је у ранама: Чујем шапат оне која изнесе из ратне вреве крвав камен и мене (2015: 27). Деривациона варијанта у синтагми *камна суза* јавља се у значењу окамењена: К`о суза камна висила је на свом чуђењу због мога корака који се не осврће (2015: 28).

Поетизам *йев* у речнику има значења: 1. извођење мелодичних тонова гласом, 2. певање птица певачица, 3. песма. Али, у контекстуалној лексици није реч о песми која се буди јутром. Ово је јутро распетлано, нема петлова да јутром буде домаћине. Ово јутро брије (коље) домаћине. Ова је песма пев, значи глува песма без мелодије, само наговештај тужења муклим гласом. Из поетског материјала: Неки врисак ме избацује из себе. / избачен из подземља прштим местом без места. / Исп`о из безума бријем јутро распетлано с прага на праг (2015: 28).

Лексема *йлам* односи се као у РСАНУ на пламен. Употребљена је као да је писана у славу слава, у славу трава и Таре и Потарја који доносе слободу и спас избеглима. Песник каже у заносу спасења српскога рода: Потарјем смарагди с неба промичу кроз рајски плам трава, топола и оштрица стена. / Борови плешу јесењу мелодију мириснију од вечне ватре (2015: 12). У истом духу је испеван поетизам *йрам* у значењу прамен: Из прама магле у Бистрицу ускочи мачка (2015: 12).

Тројака значења лексеме *свлак*, наведена у речнику, не одговарају контекстуалној лексици. У РСАНУ је квалификована семантизација: 1. рожнати омотач на површини коже у змије који она у току године неколико пута свлачи, змијска покожица (кошуљица); 2. струг, блања, ренде; 3. остатак кудеље, огреб(ница). У Марковићевој поезији, сема *свући са седе* преузима улогу архисеме и значи скинути све са себе. Није чудно што се употребљава за означавање

поступка женског рода ако се узме у обзир чињеница да је жена у старозавјетној књижевности довођена у везу са змијом. Читава метафора је саздана у лесеми *свлак* чија је манифестација у стиховима: Овде покровитељ будућности на сечиву спава. / Помаме устају из чиста мира. / Овде свира свлак. / Жене ко чунови звижде (2015: 19).

Лексема *мрци* је поетизам са асоцијативном семантизацијом. У речнику (РСАНУ) означена је као стрвина, мрцина. У стиховима: Молитвеници пламте на прагу подсмевача. / Овде ведрином ребрају у вршају. / Овде истина мирише на мрца (2015: 19). У контексту, лексема значи *мршваца*, човек који је мртав а који једини зна истину, који је творац историјске истине скривене испод неколико слојева тумачења. Други пут се значење доводи у везу са умрлим, и то не са једним, него са сваким оним који је био на власти а хтео би да буде опет: Гледам мрца што поскакује од страха да не умре. / Поразно је горети пред празним оком. / И пси окрећу њушку од цркотине – ми се снебивамо (2015: 37). Песник се пита: Зар је и пас паметнији од човека? Куда то иде људски род када губи моћ (која га разликује од животиње) расуђивања? Трећи пут *мрци* представља онога који је распродао све оно што је историјско и незаборавно, онога који је дозволио да избледи идентитет и да се преиначе историјске чињенице (умију, улепшају, лакирају). Песник говори о језику као о средству за исказивање истине и лажи и значају речи које изриче суд историје: Понирати лакирати умивати / брижом оковати брисати твоје своје / из речи испадати у мрца увирати (2015: 55). У свим примерима има исто значење, само у ширем контексту модификује значење у пренесено нпр. гледам мрца што поскакује од страха да не умре. Мисли се на онога који је вештачки уједињавао разједињену земљу.

Песник се пре ускрснућа преиспитује колико је вредео и је ли следио своју мисао, те се обраћа земљи својој опустошеној, кући похараној: Кориш ме да живим к'о сателит звезде из мене изгрејале. / О кад би знала да си ти мој изгрев зар би те пси погасили!? (2015: 26). *Изгрев* је именица мушког рода потврђена у РСАНУ као појављивање на хоризонту, на небеском своду неког светлећег небеског тела, излазак, рађање (Сунца, Месеца). Овде је лексема у фигуративном значењу и значи извор светлости али и извор непресушне снаге којом се пркоси животним недаћама и клонућима.

Поетизам *цвил* (лок. цвилу) цвиљење, плач; глас сличан цвиљењу, плачу (РСАНУ). У Речнику српскога језика (2011) одредница *цвил* означава *цвиљење, њлач, њлас сличан цвиљењу, њлачу*. Лексема се јавља у значењу безнађа: „Где се правда правда правдом / ту пев сурлом усхићења подиже цвил траве истрављење” (17). Тај *цвил* је вековни, јер је трава истрављена, јер ту више нема огњишта ни

повратка. Иста семантизација лексеме је остварена у стиху: „узалуд цвил слутње” (35). Даље у стиху: На изгреву јутра *цвил* кучке уокружује се око себе (36). Узалудна је кукњава због остављеног огњишта, безнадежна. Кучка цвили за одлазећим господаром у неповрат. У супротном смеру, када говори о супрузи која је издала, иде значење: „Падала је у кревет. / Свијала се у цвил” (45). Овде је персонификована жена – кучка која се предаје до следећег напада.

РАСЛОЈАВАЊЕ ПРЕМА ЕКСПРЕСИВНОСТИ

Аспект аугментативности лексеме светина одређен је избором суфикса *-ина*¹⁷², али није условљен само семантиком творбене основе него и стилистичком вредношћу.¹⁷³ Предодређен стилистичком вредношћу, суфикс *-ина* у стиховима збирке, где се помиње *свейина*, има само пејоративно значење. Избором одређеног суфикса песник није нагласио толико квантитативну компоненту колико је хтео да искаже квалитативну, тачније експресивну вредност творенице.

Суфикс *-ина* је стилистички маркиран јер песник уноси емоционалну вредност у разумевање појма *свейина* поредећи новостворену реч са руља, обезглављена група људи. О значају контекста за разумевање стихова, писао је Ђорић, тврдећи да је контекст: „универзални регулатор функционално-стилске и лексичко-семантичке особености сваке ријечи, па тако и изведене” (Ћорић, 1995: 104).

Из језичког материјала: У облаку осмех несталога. / Онога што говором вади комаде тела из себе пред узаврелом светином. / Светином што се одриче себе и свога (28). Компонента „велик” занемарује се пред пејоративном семантизацијом „залутала, стихијска, без става”. Служећи се анадиплозом (употребивши лексему *свейина* на крају стиха и на почетку нареднога стиха), песник појачава и свој суд о народу који се одриче и своје традиције и културног идентитета. Даље, још једна потврда пејоративности у стиховима: Кишобран светом крила? Светина у стаду јури / под кишобран. / Ја без капе и кишобрана (30). Контекстуална анализа изведенице *свейина* наводи на компарацију живих категорија – припадника животињске или људске врсте. Светина није само велики скуп људи који негодује због притворне заштите јаче силе (исказане метафоричким квалифика-

172 О суфиксу *-ина* Клајн тврди да је претежно аугментативан: „Као и сви аугментативи, и ови могу стећи пејоративно значење, али углавном само у речима где оно проистиче из основне именице, као у волина, коњина, кљусина, простачина” (Клајн, 2003: 101).

173 „Умањеницама и увећаницама примарно именујемо реална одступања од квантитативних еталона” (Ћорић, 1995: 104).

тором кишобран), него се поистовећује са животињским стадом или крдом које жури без своје воље и свога самоодређења у ком смеру треба да крене. У наредним стиховима дубина ироније открива пејоратив: Осмех од зла отп`о од џамије до џамије до џамије к`о какав јунак крила. / Светина свила додајући му к`о добротвору. / А ђаво упреда причу у уво пуно пене што прелива отров у отров (33).

Анализом дискурса изводи се субјективни став: Светина се унизила, клекла, полегла као што овце полегну ливадом. Од именице свила створен је глагол *свилајти* – понашати се притворно и умилно, без енергије или одрицања послушности. Аугментативно значење постаје секундарно пред пејоративним којим песник исказује негативне емоције (презир) према светини (народу) који се одриче себе и смисла постојања, мењајући свој јуначки идентитет за удворички. Лицемерност светине такође је за осуду: Знали су Хелени: ни богови не могу / што је било да није било. / Мудраци се нису бријали да изгорелим образом / не саблазне светину (55). Саблажњавање се увек посматра са дистанце јер је историја показала да су се увек они, који чине нешто ружно, саблажљавали пред праведником.

ЗАКЉУЧАК

Анализирани лексички фонд Ратка Марковића Риђанина карактерише изразита слојевитост која одсликава не само његово порекло и епско образовање, него и свеопшту ерудицију. Славенизми су манифестација широко стеченог образовања као и утицаја свештеничког окружења кога је често походио (с обзиром да је годинама био у Хиландару), али и у идејама слободног словенског народа које је доследно спроводио. Славенизми су употребљени у циљу препорода хришћанских моралних начела и православне традиције. Већина поетизама, оних рафинираних, задржава основно значење. Само се реткима појачава иронија. Историзам је са ироничном употребом, термини – такође излазе из оквира основног значења и крећу се од персонификованог до метафоричног, док неологизми добијају и одлике сатиричног. Међу најфреквентније лексеме наводе се славенизми и поетизми. И једни и други су у функцији унапређивања песниковог језгровитог полисемичног креативног стваралаштва.

ИЗВОРИ

📖 Marković R. R. (2015). *Ruvimove Vaskrsne verige*. Beograd: Logos.

- 📖 РСМ (1967–1976). *Речник српскохрватској књижевној језика 1–6*, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- 📖 РСАНУ (1959–2017). *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, 1–20*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- 📖 *Речник српскоја језика* (2011). Нови Сад: Матица српска.
- 📖 Vuk Stefanović Karadžić (1852) *Српски рјечник: исцјумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, 1972, Београд: Nolit.
- 📖 Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I i II*. Zagreb: Matica hrvatska.
- 📖 Živković, D. (ur.) (2015). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Bandić, M. (1996). Kosmos i elipsa u pesništvu Ratka Markovića. U *Zimska zora: izabrane i nove pesme/Ratko Marković Riđanin*, (64–67), Beograd: KPC Skadarlija.
- 📖 Ćorić, B. (1995). Stilistički aspekti derivacije. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 23(2), 103–107.
- 📖 Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- 📖 Klajn, I. (2003). *Tvorba riječi u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo: Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Kovačević, M. (2013). Stilematična leksika u romanu „Adresar izgubljenih duša” Anđelka Anušića, U M. Kovačević, *Srpski pisci u ozračju stilistike*, Beograd: „Filip Višnjić”, 241–268.
- 📖 Marinković, J. i Nikolić, V. (1999). *Oblici izražavanja i stilistika*. Vranje: Učiteljski fakultet.
- 📖 Mladenović, A. (2004). O nekim slavenizmima u pesmama Dositeja Obradovića, Gavrila Kovačevića i Georgija Mihaljevića, posvećenim Prvom srpskom ustanku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 47 (27–37).
- 📖 Pavković, V. (1984). *Rečnik poezije Milana Rakića*. Novi Sad: Matica srpska.
- 📖 Ristić, S. (2012). *O rečima u srpskom jeziku: Tvorbeni i leksikografsko-leksikološki aspekti*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Stojković, D. (2006). Preplivano nebo Ratka Markovića Riđanina. U R. M. Riđanin, *Vesla za grešnike/Šumadijske metafore* (knjiga 28), Mladenovac: Šumadijske metafore, Biblioteka „Despot Stefan Lazarević”; Beograd: Biblioteka grada Beograda, 93–104.
- 📖 Subotić, Lj. (1989). *Jezik Jovana Hadžića*. Novi Sad: Matica srpska.
- 📖 Šipka, D. (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

АСОЦИЈАТИВНА ЛЕКСИКА У ПОЕЗИЈИ МИЛОША ЈАНКОВИЋА

УВОД

О песничком делу Милоша Јанковића, савременом песнику српске књижевности, који је објавио више од педесет збирки песама, писао је велики број критичара. У књижевној критици, поводом Јанковићеве збирке песама *Врџложник*, Тодоровић наводи: „Високо се вазноси песников глас, то је глас који зна да се исказе, да се обрати Творцу, да пријемчиво саопшти горке истине овог света и времена као свевремене. Оне се од вавилонске пометње језика оглашавају и бистре у овом песничком послању” (Todorović, 2013: 64).

Пишући поезију са неисцрпном мотивском грађом, песник је сачинио три збирке песама насловљене као *Светљачник*, *Сјаречник* и *Ошљачник* које садрже велики број песама о свецима и богату црквену лексичку. У вези с тим, Јефтимијевић Лилић указује на идејну ноту његовог стваралаштва: „Милош Јанковић изабраним примерима личног подвига православних светитеља кроз поезију указује да се за врлину треба изборити, да је за то потребан ум и самопрегор, који он улаже стварајући врло захтевну религиозну поезију, која почива на строгим правилима, великим песничким захтевима и завидном песничком умећу да се тај циљ до краја реализује” (Jeftimijević Lilić, 2011: 591).

У тумачењу песничког дела Милоша Јанковића, с обзиром на богати литерарни опус и несвакидашњу ерудицију, издвајају се лексеме са асоцијативном конотацијом међу којима су црквенословенизми (или славенизми уопште), неологизми и поетизми, као и неке позајмљенице или ретки дијалектизми. Поред тога, посматрају се лексеме преузете из трилогије под насловом *Небесник*, у чијем се саставу налазе *Светљачник*, *Сјаречник* и *Ошљачник*, затим збирка одабраних песама из досадашњег стваралаштва под називом *Поменик* и лексеме из последње

збирке песама под називом *Туцаник*. У тумачењу је примењена дескриптивна метода и упоредна анализа. У идентификацији и класификацији црквенословенске (или словенске) али и друге лексике вршена су поређења са одговарајућим речницима: Речник Матице српске (РМС); Речник Српске академије наука и уметности (РСАНУ), Речник црквенословенског језика и речник Светозара Стијовића наведен у делу *Славенизми у Њејошевим њесничким делима*.

ЛЕКСИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ

Трилогија насловљена као *Небесник* пребогата је мотивима о животима световних лица и духовника. Поетско оживљавање упокојених светитеља у критици о песничком делу подржао је Ненадић: „Он (Јанковић) се прихватио опевавања свог времена или подухвата да из угла земног времена које му је дато проговори, заправо посведочи судбину свога народа преломљену кроз призму сопствене судбине. Из тог судара настао је његов невероватан песнички опус” (Nenadić, 2012: 79).

Песник комуницира са прошлошћу, са несталим историјским ликовима, у песми је све могуће: премостити време, спојити различите светове, говорити са мртвима, преиспитивати себе и свој народ. О значају песника као сведока мислиоца који живи за „време после” пише Милошевић: „Песник је мудрац, пророк, мислилац, сумња у себе и у своје стваралаштво. Пева само онај ко је у облацима, али се догађа да тај, који се превише вине у висине, заборави да је само човек. Један од висинских је Александар Македонски коме песник, у ванвременској лирској медитацији, поручује: Био си и бићеш роб од себе јачем” (Milošević, 2018: 232).

Иако говори о Александру Великом, песник насловљава песму *Аристотел* јер је он био саветник великог војсковође. Стваралац упозорава и подсећа сваког будућег владара да постоје веће истине и друга правила по којима се сваки смртник влада, макар он био човек или владар. У овој песми опомиње представника хришћанског света да је истинита мисао *Ко се мача лаћи – од мача и сирага*. Посебни су стихови у којима песник упозорава Александра, а самим тим и сваког другог владара: „Био си, и бићеш, роб од себе јачем” (Tucanić, 2017: 10).

*Не буди, Александре¹⁷⁴, њолика / њрзница, / размисли, засѡани, сѡрии
се мало – / живој владара је ѡрејун / смиѡалица, /а даће ѡи се, ако се
буде дало.*

Слушај ме и ѡмѡи – владар је / слуша, /онај шѡ мора и оно шѡ неће.

174 Мисли се на Александра Македонског, коме је Аристотел једно време био учитељ и саветник.

*Владар нема душу, ни вечној / друја, /ако жели оно од сваке властии
веће.*

*А шииа је тио веће од властии / и славе, / сазнаћеш ако чвор не дрешиш
мачем.*

*У сујројном, цабе ти је ловор /око ѿлаве – /дио си, и дићеш, роб од себе
јачем. (Tusanik, 10).*

Христијанизацијом лика Александра Великог¹⁷⁵ бавила се Тодоровић. Тумачећи семантичке и поетске принципе средњовековног Романа о Александру Великом, Тодоровић веома уважава оне који су утицали на његов лик: „Јеремија је утицао на формирање Александра као хришћанског витеза, јунака који поступа по кодексу вере, док Аристотел формира Александров лик као лик образованог човека, филозофа који је по Платону идеални владар. Увек ће стремити вишим духовним циљевима и себе дефинисати и потврдити као идеалног средњовековног владара и витеза, али и верника блиског свецима” (Todorović, 2016: 205).

Родољубивом песмом под насловом *Песма која нема крај*, Јанковић хронолошки опевава сва страданија своје земље. Из циклуса *Годовник*¹⁷⁶ издвајамо:

*Срдија је била Христјосово лице, /кандило од златиа и царска ѿорфира,
/сад је ѿразна љуска јаловљене клице, / само зрно ѿеска на дну лудој
вира (Pomenik, 2016: 17).*

„У једној одредници под насловом *Тројство*,¹⁷⁷ песник говори о веровању, слому илузија, о ништавилу. Као да је хтео да сачини избор круцијалних мотива чија је једина идеја – живот. Зато се лирском опсеном осврнуо на оно из чега је све изникло, преко сазнања ко смо и шта смо, до онога куда и камо стремимо, а све у истом циљу – да сопствени мир пронађемо” (Milošević, 2018: 233).

У поезији која обилује религиозним мотивима свакако је заступљена лексема *бој* али она није директно именована него се помиње путем других семантичких реализација.

Симбол *Христиа* остаје симбол вере, па песник, певајући о својој земљи, тврди да је она у датом историјском тренутку заиста била земља хришћана и имала је основна својства једне нације: језик, веру и културу.

175 У конфигурацији лика Александра, идеалног владара и ратника, немогуће је не приметити утицај књижевне и хришћанске традиције. Његов карактер је оформљен на мотивима грчке и старословенске митологије и као такав представља комплексну структуру и многи аспекти његове личности зависе од наведених претпоставки (Todorović, 2016: 204).

176 *Годовник* је циклус у збирци песама Поменик.

177 Завршна одредница у збирци песама Туцаник.

Срдија је зрно из Хрисиџове њриче, / које беше љајено и крвљу сејача, / њо шџо изникло је – никој се не њииче, / у Срдији уморној од сојсџивеној љлача. (Pomenik, 18)

Чаробно зрно из којег се рађала вера прети да се из њега данас изроди и кукољ и коров, значи да ће се однародити они који представљају супротност праведним људима. У песмама је Хрисиџос, од симбола вере, прерастао у симбол достојанства који благом опоменом указује на однарођавање народа.

...и овај мој њредсмрџни њонос / шџо њоследње кажем: Исус Хрисиџос! (Pomenik, 108) / ...и наизустџ Псалми и Еванџелије, / Хрисиџа док зовем из моје келије (Pomenik, 12) / ...и смеш ли њред Хрисиџа, макар и веран, / ако си ѓрешним мислима безмеран? (Pomenik, 127) ...нек сви живе у љубави коју Хрисиџос собом јави. (Pomenik, 128); Док Хрисиџом ка себи самом хиџам, / а душа се Њиме њуни њразна, / врлина шџа је, ја седе њиџам (Pomenik, 43) / ...нек сви живе у љубави, / коју Хрисиџос собом јави (Pomenik, 128) ...ово знање ѓравославно, / које, истиџо, учи истиџом, / да човек си само Хрисиџом. (Pomenik, 149); Када нам Грачаница њосџане ѓраница / знак је да је Срдија њосџала ѓробница, / у којој нема месџа за ње мрџве / који досџојни су Хрисиџосове жрџве. (Pomenik, 173); Хвала њи, аво, за дане земне / које си ѓровео са нама, ѓрешнима, / хвала за сузе, шџо образом крене, / која наше сузе у Хрисиџовој сажима. (Pomenik, 198)

Циклус песама *Свеџачник* познаје именицу *дој*, али ту именицу песник најчешће карактерише асоцијативном лексиком у којој износи све врлине оностраног бића: *Неѓресушан, Неѓѓрошив, Неодрегив, Несаѓлегив, Несѓознаѓљив, Несазнаѓљив, Несаѓшѓив, Неословив, Неизменљив, Неисказив, Бог над нама – свагда жив (Pomenik, 34)*. Синтагмом *Син Свеѓлосѓи* песник означава Исуса.

Узалуд сѓе секли језик ми и руку, / вероизложење без језика зборим, / без руку се крсиѓим, немајући муку, / јер у ваѓри ѓравомислија неѓовређен ѓорим, / и кажем вам, ѓлувима, о Сину Свеѓлосѓи... (Pomenik, 35)

Придеви *Свеимениѓи, Саздаѓељ* и *Недосѓуѓни*¹⁷⁸ односе се на исти појам:

Свеимениѓи када ѓвори, / ѓа ум ѓреѓун Саздаѓеља / лако сриче саѓрешења, / а душа се, Теде жељна, / лако с ѓелом ѓрешним дѓри, / да ди, чисѓа, ѓеѓи сѓиѓла / и реѓи ѓи љубав моѓла, Љубав јеси, Недосѓуѓни, / Љубав Жива, срж живѓа, / и Госѓоде, и Владико, / и сав Смислу смисла моѓа. (Pomenik, 37)

Асоцијативном лексиком која подсећа на створитеља света, песник подсећа на порекло и на постојање. Колико ће асоцијативних облика у поетском

¹⁷⁸ Све епитете који се односе на Творца песник означава великим словом.

делу добити именица *дої* не зависи само од семантичког садржаја наведеног појма, него и од значаја који тај појам има у животу човека. „Према подацима у речнику синонима, лексема *дої* чини синонимни низ лексема са лексемама: *іосіодар, іосіодин, іосіод, сїворийшељ, їворац, вишињи, свевишињи, їревишињи, сведржишељ, саваоїи, свезнајући, свемоїући, свевидећи; бесмртїник, оїац небески, оїац*” (Lalević, 1974: 62). Диференцијалне семе одређене лексеме осамостаљују се и постају носиоци самосталног значења. Једна од њих је *іосіод*.

...јер їи јеси со људскоїа живоїа, / без Тебе је човек звериње без лоїа, / смисао си смисла, суїїїине красоїа, / Госіоде и Владико свеї живоїа моїа. (Поменик, 38); Оївори, Госіоде, очи душе моје, / їреданеТи давно до задње чесїїице, / да видим руке шїїо ме, жедної, їоје, / и мени, їреїреином, умивају лице. (Поменик, 39); ...већ се на време їи земље одреци, / їи, земља, небу – молиївом їоїїеци, / и їредај се, їрешан, у руке Судији, Њему си, и їакав, но себи милији. (Поменик, 41)

Једно од обележја Јанковићевог песничког израза јесте и црквена лексика, или бар она која је то пореклом а може добити шира, асоцијативна значења у детаљнијој анализи дискурса. На значај поменуте лексике указује Ристић: „Црквена лексика¹⁷⁹ са својим примарним и новим значењима представља значајан слој општег лексичког фонда савременог српског језика и његовог творбеног и семантичког потенцијала. Као део општег лексичког система, она у свом развоју с једне стране прати актуелне промене у световној, друштвеној сфери, а са друге чува изворност примарних значења из црквене, духовне сфере” (Ristić, 2012).

Славенизми

Славенизми су у овом раду посматрани на фону проучавања предстандардне епохе српског књижевног језика. Дакле, не као позајмљенице из различитих словенских језика. С обзиром да све ове речи воде порекло из старословенског језика, у оквиру славенизама посматране су речи преузете из рускословенског, руског и српкословенског језика и књишке речи које су фонетски и морфолошки адаптиране према моделу са речима рускословенског или руског језика.¹⁸⁰

179 Под појмом црквена лексика подразумева се лексика црквеног – сакралног језичког комплекса– који са својим бројним функционалним стиловима и жанровима стоји наспрам световног језичког комплекса (Ristić, 2012).

180 У 18. веку, под утицајем сложених историјских прилика, Срби прихватају рускословенски језик, па се у писаним текстовима исте словенске лексеме јављају у руском и српском фонетско-фонолошком облику. Мешавина рускословенског, српкословенског, руског и српског језика донела је тзв. славеносрпски језик, а словенску лексику из тог језика зовемо *славенизми* (Dragičević, 2018).

У својим песмама, које Милош Јанковић назива стихирима¹⁸¹ у одређеним збиркама¹⁸², налази се лексика која доминира у црквенословенском језику, али има и оних речи које се поклапају са русизмима. Такви су примери у наведеним стиховима:

...іде своейшіе чекамо васкрсење, / іде Анїели слику будућеї нуде / и како йойїисасмо / нека нам буде. (Pomenik, 47); Исїод манїиїја су људи. / Нажалосїї. / Нису анїели. (Pomenik, 101)

Како је поред одреднице *анїел* у РСАНУ наведена техничка скраћеница *засїї*. (застарела реч, она која се више не употребљава) у тумачењу лексеме `анђео`, његова улога је улога чувара „раја” и нечега чистог и честитог у духовном смислу. Песник у првом случају, када су *анїели* весници будућег пророка, именицу пише великим словом. *Анїели* су значајни у постојању новог света. У другом случају, *анїел* се бележи малим словом као свака заједничка именица када се њоме маркира човек, смртник и грешник, који носи мантију. Ова именица у руском језику гласи *анїел*, те се може класификовати и међу славенизме.¹⁸³ Такође славенизам, *безмолвије*, употребљава се у значењу `ћутање`. У РСАНУ се наводи под застарелом лексиком а припада русизмима, самим тим – славенизмима.

Безмолвијезїасну, свейїилник осїїаде, / шїело у їрах, да душу осїїорава, / шїїо земља беше, земљи и доїаде, / а дух се Небом вечно йодвизава. / (Поменик, 141)

Говорећи о Пресветој Богородици и њеној заслуги за рођење сина, песник помиње кнеза дајући му епитет *блаїоверни* у значењу `правоверни`. Овај израз је у РСАНУ наведен као типичан у титулама старих владара.

Врши се молишївено сећање / на свейїої блаїоверної кнеза / Јаройолка (Пеїтра) Исїаславича. (Поменик, 123)

Песник потврђује како је шестсто година довољан период да се историја понови. Причајући о страдању у последњим ратовима, употребљава лексему *башибозлук* (у РСАНУ *башибозук*) са значењем `разузданост, обест`.

181 Објашњење налазимо код Дојчиновића: С т и х и р а (грч. στήχηρά – `многостишје, пјесма од много стихова`) најчешће је дужа пјесничка цјелина која се углавном пјева након стихова псалма и на њих се надовезује (Дојчиновић, 2012).

182 Три збирке песама под називом Светачник, Старечник и Отачник обилују стихирима, посебном врстом црквене поезије. Избор из поменутих збирки песама учињен је у Поменику.

183 Речи и особине које припадају српскословенској, рускословенској, заједничкој црквенословенској и руској лексици, укључујући и разне позајмљенице у овим језицима, а такође и хибридних творевина, то јест облика који садрже особине и црквенословенског, без обзира на редакције, или руског, и нашег језика (Stijović, 1992).

*Поцрвене Дрина, дивља и без крви, / зајечаше врбе од српских њелеса,
/ дашидозлук шенлучи, у злочину њрви, / од Посињања незасић и
брајскоја меса. (Поменик, 155).*

Лексема *дгеније*¹⁸⁴ наводи се у РЦЈ као црквенословенизам `бдење, неспавање` и то значење се поклапа са тумачењем код Стијовића, али је у његовом навођењу *дгеније* одређено као ссл. (реч из старословенског језика).¹⁸⁵ Песник је увек онај који иде испред времена и који најчешће страда пребрзо. Непроспаване ноћи су ноћи једног ствараоца.

*Замрло све је, сем шкрјуџа мраза, / бадава молићве, сузе и дгенија, /
чека нас на крају свих наших сџаза / и сџа омча, од власи свиленија.
(Поменик, 82).*

„Црквена лексика, уз другу лексику српске православне и световне духовности у Речнику САНУ, поред осталог, одражава општу слику народне религије и духовности која се развијала не само под утицајем цркве и православља, него и под утицајем променљивих друштвено-историјских и културних прилика. Истраживања су показала да нпр. лексема *дој* у савременом језику чува изворна полазишта и теолошки утврђене аспекте веровања у Бога, и то не само у свом основном, појмовном значењу, него и у деривираним значењима која одражавају улогу вере и православне духовности у човековом свакодневном животу” (Ristić, 2012: 145).

Лексемом *дој* у једнобожачким религијама означава се, према РСАНУ, `врховно биће које је створило свет, које управља њиме, највиши духовни принцип`. У Јанковићевим стиховима остварују се и друга, фигуративна значења именице *дој*: онај који има велику моћ; личност која представља нешто савршено, недостижно; личност која ужива нечију највећу љубав и поштовање; оно што је за неког најважније.

*Све о свему Тобом ја сазнајем, Боже, / и реч ми њоследња Тобом дива
џрва, / џа Те зајшо молим, овим шкрјуџим словом, / овом књиџом која
саму себе кује, / насџани ме џрешиџој, у џределу новом, / да очима џлегам
кад Бој човекује. (Поменик, 43); ...ја Боџом себе и даље знам /...срећан
у џаџињи, џред Боџом клечим, / ...у Божијем сџрачу мудросџи сџанује.
(Поменик, 46); ...а сџарањем Божјим вернима даним: / да један је Бој,
Творац неба. (Поменик, 47); ...али Боју је друџо било џрече, / ...а Божији
син, и сам Бој, и вечан је, и џрави. (Поменик, 49); ...Божије хџење, /
друџој смисла / ван Боја нема / наше је знање / Божије дојуишџење, /*

184 Именички наставак *-ије* особина је и српскословенског и рускословенског (руског) језика (Stijović, 1992: 58).

185 У РСАНУ дато је следеће значење ове одреднице: `ноћна служба у православној цркви уочи великих празника`.

...Бої само їледа. (Поменик, 51); ...Боїа се сеїи (Поменик, 52)...јер Бої је даш мени дао / да сам њиме їроїледао, / а сведок сам Божјеї суда, / који беше, јестїе, диће. (Поменик, 54); ...ко људе слуша – он Боїа не чује. / ...ко ћуїи и верује – Боїу кличе. / ...ко молиївом каже – Боїу је рекао. (Поменик, 103)

Глаголом васкрснуїи потврђен је као црквенословенизам у РЦЈ `ускрснути, подићи себе из мртвих`. Адекватно мотиву који описује, а то је свакако страдање и ускрснуће Христово, песник употребљава глаголске облике изведене од глагола васкрснуїи.

... и Сина има од їамїивека, / шїио с неба сиће у човека, / їа с Крстїа Васкрсну у оне дане (Pomenik, 2016: 47)...їиши о крстїу на врху Голїоїше, / шїио знаку њеїове їрашїајуће доброїе, / їиши о Васкрслом шїио Дух дарује, / шїио, судећи – їрашїа и служећи – царује. (Pomenik, 2016: 113)

У вези са наведеним, издваја се именица їолїоїа, црквенословенизам¹⁸⁶ који означава место на коме је Спаситељ био разапет. У РМС то је `место великих мука; страдање, мучеништво`.

Синоним именице Бої је свако лексема Госїод која је међу Стијовићевим славенизмима потврђена као црквенословенизам (Stijović, 1992: 157). Исто тумачење налазимо у РСАНУ. Именице Бої и Госїод имају исту улогу – улогу спаситеља.¹⁸⁷

...и нека све моје оїеїи сїрада, / Госїод у мени диће и їада, /...Ја Боїом себе и даље знам / и оїеїи ћу себе Њему да дам, / блаїо човеку коїа Госїод кори, / шїо значи да се за њеїа дори...(Поменик, 46); ...у Теде ме, Госїоде, / оїїалої, врашїи, / да шїодом їримам / шїио Тодом се даје... (Поменик, 52); ...їа идиїе знајући, и данас, и довек, / наш је Госїод и Бої и човек. (Pomenik, 98)

Иако се лексеми бої приписују епитети Моћни и Свемогући, она се често супституише лексемом шїворац. Потврду налазимо у наредним примерима:

Сад ми їришїеци, / Моћни, Свемоїући, / авеїи їрозне / кидају ме свої, / оїїров ја сам, / од змијскої љући, / сїаси ме, Творче, / од мене, злої (Pomenik, 52).

¹⁸⁶ У РЦЈ наводи се да Голгота и потиче од речи јеврејског порекла и означава `крајње место`.

¹⁸⁷ Различите вербализације јединствене представе о Богу (нпр. Бої – Госїод – Творац), наводи Штасни, имају извориште у свеопштој трансцедентности Бога. Колико је различитих номинационих облика за један појам зависи не само од семантичког садржаја самог појма, већ и од улоге и значаја који тај појам има у животу човека. „Према подацима у речнику синонима, лексема Бог чини синонимни низ са лексемама їосїодар, їосїодин, їосїод, сївворишїељ, шїворац, вишњи, свевишњи...” (Štasni, 2013: 301).

Пишући о концепту Бога у српским народним пословицама, Драгићевић објашњава како се Бог материјализује у човековој представи. „Један од основних принципа концептуализације, на којој се заснива когнитивна лингвистика, заснован је на немоћи човековог сазнајног механизма да апстракције непосредно појми и на стратегији да их због тога ментално предочава као конкретне. Те конкретизације приближавају и неминовно поједностављују суштину апстрактних појава и чине их приступачнијим за поимање. Језик пружа погодан материјал за реконструкцију те конкретизације, а тим поступком се реконструишу и сегменти наивне слике света. Добро је познато да је човек склон антропоцентричном виђењу света и да је многе појаве неприступачне непосредном разумевању приближавао себи тако што их је идентификовао. У том духу, Бог се у народним пословицама не приказује као апстрактни свепрожимући принцип уређења света, већ се концептуализује као човек” (Dragičević, 2013: 74).

У поезији Милоша Јанковића *Пасџир дојжи* је сваки верник у пренесеном значењу. Песник ову именицу бележи великим словом да би указао на значај онога који оснива и одржава веру: *Пиши о Пасџиру који живоји даге, / дошавши на враџа, а не њреко ојраге* (Pomenik, 112).

У тесној семантичкој вези са лексемом *Бої* свакако је и лексема *їрех*. Глагол *їреховаїи* у РМС тумачи се као религиозни појам: ‘радити на празник’; у народу би се рекло ‘прегрешити’: *Ко радо ленсївује – он и їрехује* (Pomenik, 103).

Групи именица, такође религиозног карактера, изведеним суфиксом *-ње* припадају: *саїрешење, оїкровење, њосїање и исцељење*. *Саїрешење* је код Стијовића означено као старословенска реч, а у РМС је дато тумачење ‘грех, повреда закона људског или у религиозном смислу божанског, прекршај, преступ, злочин’. *Саїрешење* у изворном облику гласи *саїрешеније*. О уопштавању суфикса *-ије*, према моделу штокавског дијалекта, Стијовић наглашава: „Многе именице, међутим, поред овог заједничког наставка, имају редакцијске фонетске одлике, док су друге уместо *-ије* добиле одговарајућ штокавски наставак, чиме су се сврстале у хибриде” (Stijović, 1992: 58).

Где њеїео њосїају злаћане цвейїнине / и казна се врши за наша саїрешења (Pomenik, 12) ...*Свеимениї када ѓвори, / ња ум њреїун Саздаїеља / лако сриче саїрешења, а душа се, шеде жељна, / лако с ѓелом їрешним дори...* (Pomenik, 37). ...*и да будем ѓумач и судија / за разна људска саїрешенија*. (Pomenik, 118)

Као главни извор сазнања у песничком делу Милоша Јанковића наводи се именица *оїкровење*.¹⁸⁸ У РМС објашњава се и као црквенословенизам и као

188 У средњовековној хришћанској филозофији *оїкровење* је главни извор сазнања (РМС).

религиозна лексема са значењем 'откривање'. Лексема *йосѣање* је код Стијовића означена као црквенословенизам. У РМС тумачи се као 'постанак' али се не наводи њено порекло.¹⁸⁹ Градацијски низ глаголских именица на *-ње* (које потиче од старословенског суфикса *ије*¹⁹⁰) допуњава именица *спасење*.

*Од Посѣања до Оѣкровења сѣаза је Сѣасења, / и ѿо никада, и нишѣа,
и никој да не мења.* (Pomenik, 49)

У стиховима се јавља и лексема *йравомислије* која није потврђена у речницима, али се њено значење може одредити из контекста: 'исправно мишљење'.

*...без руку се крсѣим, немајући муку, / јер у ваѣри йравомислија
нейовређен ѣорим* (Pomenik, 35); *Да ли је, или није, Николај из
Мираклије, / шамаром уѣврдио у Арију йравомислије, / осѣаће као
нешѣо шѣо знају се крије...* (Pomenik, 49)

Лексема *исцељење* потиче од глагола исцелити што значи 'лечењем учинити здравим, излечити'. Овде није у питању само *излечење* него *исцељење свеѣа* које је заправо и телесно и духовно лечење.

*...али ме срце на Аѣос доведе, / да одавде зрачим свеѣу исцељење
/ и овде да чекам ја ѿруде ѣодеде, / које означѣће коначно сѣасење*
(Pomenik, 99).

По истом принципу грађена је глаголска именица *йразнословље* у значењу 'празно говорење, блебетање' (РМС).

*Па заѣо ѣврдим да човек сме / о свему рећи ѣек речи две, / и нека
ѣа чека и бол, и мука, / све казане речи само су бука, / ѣласна сујеѣа,
ѣашиѣо йразнословље, / хвалисава йусѣош и јалово зловоље.* (Pomenik, 108)

Лексема *двери* у РМС дата је као именица плуралиа тантум, пореклом рускословенизам, у значењу врата. У РЦЈ има исто значење, али се сматра црквенословенизмом. У Јанковићевој поезији наводи се у множинском облику *двери*:

189 Уобичајено је да се лексема *йосѣање* употреби када се говори о настанку света.

190 Суфикс *-ије* би према тенденцијама јужнословенске фонетике могао и у српскохрватском да се развије из *-ије* и да се тако задржи, како се то догодило у старословенском. У руском је то *-је* преузето из старословенског и стекло је широку распрострањеност. Међутим, код нас се то није десило, тако да са тим наставком имамо данас само ограничен број црквених термина и полушалјивих, жаргонски обојених речи, такође црквеног порекла: *јеванђелије, ус(ј)екованије, дденије, ваведеније, ѣ(ј)еније, васкрсеније, йреображеније* и сл. (Grickat, 1969 : 26)

*Срдија је још само усйомена, / нешйо мало рђе с врха дајонейта, / и
марама црна, клећвом учворена, / која йрекрила је двери оној свейта.
(Pomenik, 17)*

У датом дискурсу, лексема *двери* односи се на онај свет и значи „царске двери”, односно „врата раја”.

*Ни нико груйи никад да није / о Вери учио груйачије, / нейо онако како
овде йише / словима кроз која Дух Свейи гише... и као Судија да нам
се врайи / у дану за који нећемо знайи, / а Дух Свейи, кроз душу
нам йокорну, / да нас сабере у Цркву Саборну, / йде йрехе наше нишйи
кришйење... (Pomenik, 47)*

Именица *дух* употребљена је у синтагми *Дух Свейи* а означава у РМС ‘свест, моћ или способност мишљења, знања, психичке способности’. У РЦЈ одредница је дата у наведеној синтагми и значи ‘треће лице Пресвете Тројице’.¹⁹¹ У Јанковићевој поезији лексема има религиозни карактер и служи за опомену.

Посебан циклус песама насловљен је *Молебник* која потиче од црквенословенске речи *молейсйвије* што значи ‘краће богослужење у нарочитим приликама’ (РМС). У песми *Андреј Крийски* песник уједињује тројство оца, сина и духа:

*Боја не знам йо сушйини, / мада видим људски лик, / Тројичин је у
Једнини, / а у мени, малом, Велик. (Pomenik, 97)*

Придев *целебан* није потврђен у речницима; једино је у РЦЈ под одредницом *целебник* наведено ‘онај који лечи болести, лекар’. У том случају *целебан* се може протумачити као ‘излечив’.

*Целедне су силе за душу свачију / кајање и йосй, молийва и бдење,
/ красноречив нисам, речи мисли крију, / йа ми дела беху ка Једином
хйење (Pomenik, 33).*

Рускословенизам *йлоий* има и функцију поетизма означавајући ‘пут, тело’. У датим стиховима *йлоий* је синоним за ‘огољено тело’.

*...а хйео бих мишљу, увис, у слободу, / йде ће йрвда Божја врелу сйрасй
да мрви, / али йлоий сам само, бедан йерей роду, / истий као они чија
сам крв крви (Pomenik, 13).*

Према Стијовићевом тумачењу, *ошйац* је старословенска реч. У нашем примеру значи ‘створитељ’.

¹⁹¹ У Стијовићевом речнику дата лексема је означена као црквенословенизам.

...али дођу је грујо било њрече, / ња Сабором Ошца за свагда рече.
(Поменик, 49); ...и речено Оцима Сабором збраним, / а сшарањем
Божјим вернима даним, / да Један је Бої, Творац, неба... (Поменик, 47)

Од глагола *ѡдвизавати се*, пореклом црквенословенизам, настала је именица мушког рода *ѡдвизник* у значењу `онај који се из религиозних разлога одрекао сваких уживања`.

Безмолвије зїасну, свейилник осшаре, / шело у ѡрах, да душу осшорава,
/ шшо земља беше, земљи и дошаре, а дух се Небом вечно ѡдвизава.
(Поменик, 141)

Песник говори о делима Светог Саве и потпуно адекватно употребљава глагол *ѡдвизавати се* који се овде може протумачити као `уздићи се над овоземаљским`. Како се у руском језику именицом *шруд* означава рад, у групу калкова¹⁹² убрајамо именицу *сашрудник* што значи сарадник (РМС).

Нек сви живе у љубави, / коју Христос Собом јави, / док им душа
веру зрачи / којом су од смрти јачи, / па да буду сашрудници / Њему –
живому Тројици. (Поменик, 128)

Твореница *доїносан* дефинисана је у РСАНУ као `који је предан богу, врло побожан`. У стиховима Херувими многоочни, / у мудрости медоточни, / и Престоли, *доїносни*, / у служењу сви поносни, песник говори о сабору светог Архангела и о онима који сабору присуствују наводећи њихове особине. Једна од особина која се издваја јесте *доїносан*, управо онај који је вредан Бога.

Позајмљенице

Од страних речи у Јанковићевој поезији, предност имају грецизми и турцизми. Међу речима грчког порекла наводе се *ад* и *хишон*. Лексема *ад* (грч. *hades*) чита се и као *хад*, а означава `пакао, подземни свет`. У песми *Јефрем Аншхохијски* употребљен је придев *адска* тама што значи подземна тама: *адска* тама, / сад ми притеци, / Моћни, Свемогући, / авети грозне / кидају ме свог, / отров ја сам, / од змијског љући, спаси ме Творче, / од мене, злог, / помози грешном / што касно схвати, / али се, прогледао... (Поменик, 52) Грецизам *хишон* означен је као `кратка бела хаљина код старих Грка; одело уопште`.

192 Калкирање је вид позајмљивања значењских смислова страних речи и уклапање тих значења у лексички систем са домаћом унутрашњом формом речи. Као резултат калкирања настаје „калк, који према структури може бити једночлани или вишечлани лексички калк, а према процесу калкирања морфолошки (творбени) или семантички” (Јовановић, 2011: 47).

Под термином турцизам¹⁹³ у српском језику подразумевају се речи позајмљене из турског језика, које су посредством турско-османског језика примљене у српски језик. Тако лексема *берићети* (тур. bereket), према РСАНУ, значи а. летина, обилан плод, род; б. обиље, изобиље.в.фиг.добит, корист, успех; 2. срећа, напредак. Песник се обраћа онима који су спалили мошти Светога Саве, и пошто је реч о Турцима, комуницира са њима служећи се речима, чије значење непријатељи хришћанства из средњег века добро знају. Зато употребљава турцизам *берићети* у значењу *срећа, најпредак*.

Берићети вам само њолумесеџ носи, / а не онај који још са крстиа стијење,
као са мном нек' се и вама њоноси / Падишах наш дични, владар
васељене. (Pomenik, 145)

Лирски субјект који опонира верницима је Синан паша. У песми *Сјаљивање моштију Свештој Саве* песник наводи турцизам *шејџан* у значењу 'ђаво' (РМС) у стиховима:

*А човек и нисам, већ сабља бриџка, / њод којом Исусов ирчи се верник,
/ у душу је моју њободена њриџка, / уз коју се вере шејџан њејоменик.*
(Pomenik, 145.)

У лирским конструкцијама осећа се иронични призив у коме се песник поиграва речима уводећи и друге турцизме: *јазук* (штета), *дерт* (јад, туга), *џадишах* (владар, султан), *димискија* (сабља) (Pomenik, 145); *вакаџи* (време), *фес* (капа), *адет* (обичај), *заптија* (чувар реда), *ђорџа* (нож), *авлија* (двориште), *џахија* (владар одређене територије), *нахија* (округ), *шеријаџи* (закон), *џаџа* (пут), *јаничар* (турски војник пореклом друге вере), *ханџар* (нож), *деџи*, *аџа* (тителе), *земан* (време), *каурун* (хришћанин), *балија* (муслиман), *хаџер* (глас), *шенлук* (веселе), *казамџи* (затвор), *зулум* (намет силом), *аманети* (завет), *муџезин* (хоџа), *џихад* (свети рат код муслимана), *ханума* (госпођа), *минареџи* (горњи део џамије), *шеџрван* (водоскок), *синџелија* (дар), *касаџа* (варош), *кијаменти* (невреме), *џенаџа* (сахрана)¹⁹⁴ (Pomenik, 155–159).

Из наведеног се може закључити да међу позајмљеницама предњаче грецизми (када песник хоће да говори о православљу и када је лирски субјект хришћанин) и турцизми (када песник пева о поступцима које су чинили Турци у средњем веку над српским народом и када је лирски субјект представник ислама). Дакле, могло би се рећи да су турцизми у Јанковићевој поезији најзаступљеније речи страног порекла и готов сви примери припадају одомаћеној лексици.

193 У турцизме се убрајају и речи из других језика (арапског и персијског језика) које су преко турског доспеле у српски језик.

194 Потврде значења турцизама преузете су из РСАНУ.

Поетизми

Међу лексеме које су онеобичајене, а које нарочиту функцију остварују у књижевноуметничком делу, спадају свакако поетизми.¹⁹⁵ Такву посебност и оригиналност песничког израза детаљније објашњава Ковачевић: „Поетизам, међутим, није само лингвистички и књижевностилистички термин, него је и назив књижевног правца насталог у Чешкој у трећој деценији 20. вијека” (Ковачевић, 2012: 35). Уместо уобичајене множине именица *їлас* и *оїшац* (*їласови* и *очеви*), песник употребљава поетизме *їласи* и *оци*.

Срдијом се їласи шайаїћом їроносе. / Усїјала је раја к`о из земље їрава.
(Pomenik, 181)

Поетизам *Оци* графички је маркиран великим словом јер се односи на духовнике и стога песники бира посебну лексему како би дистинкцијом именица *очеви/оци* раздвојио сакрални од духовног света.

Ни нико друїи да никад није / о Вери учио друїачије, / неїо онако како овде їише / словима кроз која Дух Светїи дише, / и речено Оцима Сабором здраним, / а сїјарањем Божїим вернима даним... (Pomenik, 47)

Међу поетизме који су настали апокопом, издвајају се *жесї* и *оїросї*. Редукцијом суфикса *-ина* од именице *жесїина* апокопом¹⁹⁶ настаје нова реч, поетизам *жесї*. У РМС означен је као `жестина, јарост, гнев`.

А їек од скора добро се збуде, / кир нам Макарије їовраїи честї, / и онда ваїра, їошасїи злехуде / и нашеї крвника дивљачна жесї.
(Pomenik, 179)

На исти начин настао је поетизам *оїросї*, свакако од мотивног глагола *оїросїиїи*. Поетизам *злосї* настао је парагогом¹⁹⁷ од именице *зло*. Песник је решио да опрости непријатељима и зато каже:

Па се молим дуїо, кроз сузе и лелек, / ...и їрашїам им мрзију, їоїанлук, злосїи, / їрашїам моју крв, и њихову на мени. (Pomenik, 12)

195 О термину *їоеїизам* код Симеона читамо: „песнички елемент, песничко обележје, песничка реч или израз” (Simeon, 1969: 73).

196 Апокопа је рестриктивна фоностилема, која настаје редукцијом фонеме или слога с краја ријечи (Ковачевић, 2012: 42).

197 Парагога настаје додавањем фонеме или слога на крају примарног (општеупотребног) облика речи (Ковачевић, 2012: 44).

Неологизам у функцији поетизма *злогух* служи за обележавање вишевековног покоравања српског народа. Песник пати у име свога народа и желео би да отерао *злогух* – зли дух, демоне који су се надвили над земљом.

И молиштва њраје, и крици се множе, / злочинење њихово на пресџује наше, / док кубетџа њадају и иконе ложе / ненасишџи злогух над Срдијом маше. (Pomenik, 12)

Песник се поиграва речима градећи нове речи, желећи да ухвати неухватљиво и да каже недоречено и све то у тренуцима боемије када њиме овлада *снохвџишџица*: *На сџаром фиџи њукла њрирудниџа, / џишџо се њрикрада нека снохвџишџица, / бледе, од вина, некад граџа лица.* (Pomenik, 209).

Глагол *џворишџи* има функцију поетизма, са циљем да импресионира, да укине монотонију израза. Обично се тим глаголом обележава нека трајна постојбина или грађевина.

Па, зар џи је мало ова једна џама, / већ у сеџи друџу ишџиеш кроз џуџишџину, / свако казну сеџи својим делом џвори. (Pomenik, 13)

Морфолошки (творбени) супституциони поетизми подразумевају супституцију суфикса уз исту творбену основу. На тај начин суфикс *-оџа* супституише се суфиксом *-ошџа* у речима *вредношџа* и *џамношџа*. Говорећи о значају Пастира који живот даде, песник се обрађа уметнику са препорукама.

Зџишџи, Прохоре, све шџо чујеш, / ...и реџи да Тело беше међу нама, / њред славом Њеџовом да џоџиде џама, / џа џишџи, даље, о води живошџа, / чиџи је извор једина вредношџа. (Pomenik, 112) *Ошџвори, Госџоде, очи душе моје, / њредане Ти давно до задње честџишџице, / ...џе зраке светџосџишџи шџо се Тодом роје, / и сијају џонад земаљске џамношџе, / и оџросџи џрошло, дудуџе уџрави, / јер сва снаџа моја, у Твојој је слави.* (Pomenik, 39)

Уздижући Творца до надљудских висина, повлачећи границу између смртног и бесмртног, материјалног и духовног, песник оставља човека на земљи. Обрађајући се Врховном, он каже: ...јер Ти јеси со џудскога живота, / без Тебе је човек звериње без *лоџа* (Pomenik, 38). Лексема *лоџ* је дефинисана као `легало дивљачи или звери, јазбина`. Употребом ове лексеме песник човека држи на дистанци у односу на бога.

Лексема *џвар* је дефинисана у РМС као `материја, грађа, супстанца` али се издваја као поетизам јер *џвар* више није нешто конкретно него прелази у сферу недокучивог, апстрактног: *Драџа духовна моја чеда, / ...Госџод, кажу, њреџознаје своје, / џо џоме шџо њеџови Њеџа се доје /...и живе Њиме изнад видџиве џвари / у времену које за време не мари* (Pomenik, 42).

Оду захвалности испевао је песник страдалнику за веру хришћанску, назвавши себе (и верника уопште) поетизмом *узник* што значи `затвореник, сужањ`: *Нага ми је сва у Њему / ја сам узник Њега ради/ ња молићу сричем њему / док се целај муком слади* (Pomenik, 2016. 102).

*Срдија је лелек, јаук са дна јаме, / њродушени чакћар на обору њразном,
/ земља коју њокрива вео сѡравне ѡаме, / њод којим цвокоће у недобу
мразном.* (Pomenik, 17)

Лексема *чакћар* означава `звон које се веже обично овну предводнику око врата, клепетуша`. У овом поетизму крије се блага иронија: као да је све мање људи а све више нељуди и као да звон, које би позивало на неко делање, сада више нема функцију обавештавања него је и само неупотребљиво, пробушено.

*Када осим умом, ја и ѡелом сладим у божански знар, срећан, закорачим,
ви иѡак рециѡе – убој је Серафим, убојосѡи свесѡан...* (Pomenik, 33)

Лексема *убој* у РМС је дефинисана као `веома сиромашан, јадан; достојан жаљења; оскудан`. У песми се помиње убоги Серафим¹⁹⁸ који је био веома богат у овом животу, али се посветио богу и замонашио се. Лексема *убоји* не значи сиромашан у овом дискурсу него кротак и подобан, једном речју богоугодан.

Употребљеним поетизмима песник употпуњује асоцијативну лексику понекада ублажавајући а понекад појачавајући свој песнички израз. Поетска и асоцијативна лексика даје посебну снагу и изражајност Јанковићевом делу, у целини. Можемо без сумње рећи да су поетизми специфично обележје литерарног језика Милоша Јанковића и да је њихова употреба понекада условљена семантичком структуром целе песме. Поетизми у анализираним стиховима имају, свакако, и функцију упућивања на особености асоцијативног и емоционално-експресивног језичког плана његовог песничког дела. Заправо, оваквим одабиром лексике Јанковић потврђује чињеницу да у књижевном делу реч (лексема) добија нова значења, јер је песник/писац употребљава на специфичан, нов и необичан начин, доводи је у неочекиване везе и односе са другим речима и да је јој ново место у реченичном низу и језичком систему.

ЗАКЉУЧАК

У анализираној поезији Милоша Јанковића уочавају се следећи елементи на плану тематско-мотивске структуре: родољубиви и патриотски мотиви, промишљање

¹⁹⁸ Серафим Саровски (1759–1833), један је од највећих руских светитеља; док га је цела Русија, још за живота, славила и поштовала, себе је називао *убоји Серафим*.

о настанку и опстанку света, преиспитивање човека и његовог бивствовања на земљи, положај човека у свету и његов однос према другим људима. На језичком плану доминира асоцијативна лексика обрађена у виду славенизама, христјанизиране лексике, поетизама и позајмљеница са конотативним значењем. Карактеристике језика Јанковићеве поезије упућују на значај очувања црквене а самим тим и асоцијативне лексике у целини. Имајући у виду да су књижевна дела истакнутих писаца веома важни обрасци за образовање младе генерације, познавање асоцијативне лексике има и васпитну улогу. На то је указала и Ристић: „Са културолошког и социоллингвистичког аспекта битно је питање нормативног статуса (црквене лексике) у корпусу савременог језика у најновијем периоду његовог развоја. Када се разматра православно-црквени аспект, битно је питање отварања функционалности сакралног комплекса и његових идиома према световном језику у доменима заједничких актуеланих садржаја као што су морално, духовно и национално стање припадника српске црквене и друштвене заједнице. На институционалном нивоу то је и питање успостављања конструктивне сарадње црквених и световних институција од изузетног националног значаја” (Ristić, 2012).

О значају Милоша Јанковића за књижевност и историју, његовој широкој ерудицији, богатству језичког израза као и асоцијативне лексике, писала је Милошевић: „Јер песник је наш, свевремени Србин, коме је епска душа пребег и постојбина. И он се, летећи у небо, не одриче свога прага, свога сопства. Снага је у њему, извор је у традиционалним вековима, својим. Он носи себе, ставља на олтар своје постање те само као такав траје. И живи. Оживљујући друге, заборављене: Милоша и Лазара” (Milošević, 2018: 231).

ИЗВОРИ

- 📖 Janković, M. (2016). *Pomenik, Izabrane pesme 2000–2015*. Beograd: Albion Books.
- 📖 Janković, M. (2017). *Tucanik*. Niš: Revnitelj.
- 📖 Janković, M. (2012). *Ranarnik*. Vrbas: Kulturni centar.
- 📖 Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- 📖 РСМС: *Речник српскохрватској књижевној језика 1–6*, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967–1976.
- 📖 РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, 1–20*, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2017.
- 📖 РИЦ: S. Petković (2010). *Rečnik crkvenoslovenskog jezika*. Beograd: Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Belić, A. (1951). *Oko našeg književnog jezika*. Beograd: SKZ.
- 📖 Dojčinović, D. (2012). Nacionalni identitet u staroj srpskoj crkvenoj poeziji. U B. Dimitrijević (ur.), *Filologija i univerzitet: Tematski zbornik radova (879–894)*. Niš: Filozofski fakultet.
- 📖 Dragičević, R. (2018). *Srpska leksika u prošlosti i danas*. Novi Sad: Matica srpska.
- 📖 Dragičević, D. (2013). Koncept Boga u srpskim narodnim poslovicama. U J. Grković Mejdžor (ur.), *Teolingvistička proučavanja slovenskih jezika (71–85)*. Beograd: SANU.
- 📖 Grickat, I. (1969). Jezik književnosti i književni jezik – na osnovu srpskog pisanog nasleđa iz starijih epoha. *Južnoslovenski filolog*, 28(1–2), 1–36.
- 📖 Jeftimijević Lilić, M. (2011). *Reč kao primarno načelo sveta i pevanja, pogovor u: Miloš Janković, Nebesnik*. Beograd: Beoštampa.
- 📖 Jovanović, V. (2011). O nekim osobenostima semantičkog kalkiranja u vojnoj terminologiji. *Naš jezik*, 42(1–2), 47–54.
- 📖 Kovačević, M. (2012). *Lingvostilistika književnog teksta*. Beograd: SKZ.
- 📖 Lalević, M. (1974). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Leksikografski zavod – Sveznanje.
- 📖 Milošević, J. (2018). Peva samo onaj ko je u oblacima, *Nova zora*, br. 60, 231–234.
- 📖 Ristić, S. (2012a). *O rečima u srpskom jeziku: tvorbeni i leksikografsko-leksikološki aspekti*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- 📖 Stijović, S. (1992). *Slavenizmi u Njegoševim pesničkim delima*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana stojanovića.
- 📖 Štasni, G. (2013). Nominacija Boga u Molitvama na jezeru Svetog Nikolaja Velimirovića. U J. Grković-Mejdžor i K. Konačarević (ur.), *Teolingvistička proučavanja slovenskih jezika, (295–320)*, Beograd: SANU.
- 📖 Todorović, J. (2016). Hristijanizacija lika Aleksandra Velikog u Romanu o Aleksandru Velikom. *Nasleđe*, god. 13, br. 35, 195–206.
- 📖 Todorović, M. (2013). *Veliki prasak poezije ili višeglava metafora Vrtložnika, pogovor u: Miloš Janković, Vrtložnik*. Beograd: Književno društvo „Sveti Sava”.

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА У КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКИМ ДЕЛИМА: МЕТОДИЧКИ АСПЕКТ

Реченица да је *језик њраћа од које се њради књижевно дело* (Solar, 1986: 12) представља аксиом. Међутим, иако не можемо рећи да је оно што књижевноуметничко дело чини књижевним и уметничким искључиво језик, књижевно дело „заиста се не може спознати ни доживјети мимо његова језика” (Lešić 2011: 18). Лешић примећује да језик књижевног дела представља његову суштинску компоненту и због тога се мора посматрати не само у лингвистичкој, већ и у стваралачкој/естетској функцији (Lešić, 2011).¹⁹⁹ Ако је у неуметничком тексту језик само средство за преношење информације, само посредник у слању поруке, у поетском дискурсу, уз задржавање овог својства, језик носи информацију. Језик је изузетно значајно средство којим се обликује, разуме и поима књижевноуметнички свет, којим се проучава свет књижевног дела и изграђује снага поетске поруке.

Језик књижевности од средине XX века заокупља посебну пажњу како теоретичара књижевности и књижевних критичара, тако и лингвиста. Ковачевић примећује да су се лингвисти у „анализама исцрпљивали углавном само на истраживању стилематичности (а стилематичност се своди на истраживање формалног или семантичког онеобичајења језичке јединице), а књижевни истраживачи само на стилогености (при чему стилогеност подразумијева истраживање функционалне вриједности језичке јединице, што ће рећи њене естетске или умјетничке вриједности) (Kovačević, 2017: 55). Стилематичност и стилогеност као аксиолошки критеријуми, читамо даље код Ковачевића, јесу „искључива карактеристика језика књижевности, односно књижевноумјетничког

---

¹⁹⁹ Велек и Ворен заступају став да „језичко проучавање постаје књижевно тек онда кад служи проучавању књижевности, када има за циљ испитивање естетичких ефеката језика...” (Velek i Voren, 1965: 202).

стила, и то врло доминантна, а истовремено, према другим функционалним стиловима дистинктивна карактеристика (Kovačević, 2017: 58).²⁰⁰ Дакле, данас се готово подразумева лингвистички, односно лингвостилистички приступ²⁰¹ када се изучава језик и стил неког књижевноуметничког дела.

Свако књижевно дело садржи неколико слојева које је нужно разоткрити приликом његовог тумачења: нпр., слој звучања и значења, слој предметности, идејни слој и слој аспектуалности. Лексички слој у сваком књижевноуметничком делу представља значајан план његове структуре.²⁰² Књижевноуметнички стил је најотворенији за разнородна лексичко-семантичка средства и за њихово комбиновање на различитим нивоима. Пишчева селекција, на пример, дијалекатске, експресивне или поетске лексике, неспорно има свој посебан удео у информативности уметничког текста, али и у рецептивној моћи поетског језика. Принципи и ефекти употребе лексичких и општих језичких средстава посебно се одражавају на естетску функцију језика која носи превагу над другим језичким функцијама управо приликом обликовања књижевног дела. Дакле, лексички план умногоме доприноси способности изражавања и стварања естетске поруке, емоција и асоцијативног богатства у тексту, односно у поетској индивидуалној реализацији/поетском језику.

Хетерогеност сагледавања питања значења, међусобног удруживања и употребе речи указује на комплексност овог проблема.²⁰³ Разматрано са аспекта науке о језику (лингвистике), значење представља „вероватно најсложенији и најразуђенији предмет лингвистичких истраживања” (Prčić, 2008: 11). С

200 Најстарије промовисање језика књижевности у посебну врсту језика у вези је са разликовањем поетског језика и језика поезије (Kovačević, 2017: 59).

201 Посматрајући примену лингвостилистичког приступа у настави књижевности, Росић утврђује да „упркос томе што лингвостилистика има убрзан развој, у традиционалној настави књижевности доминира анализа књижевних текстова углавном са књижевнотеоријских позиција. Занемарује се чињеница да филологија као сложена наука обухвата теорију књижевности и лингвистику” (Rosić, 2013a: 27). Такође, Милановић запажа: „лингвистички или лингвостилистички приступ књижевном делу умногоме се разликује од приступа књижевних критичара и теоретичара, па понекад лингвисту привуку и језички детаљи који у критици остају непримећени или, барем, незабележени, будући оцењени као неважни (Milanović, 2010: 173).

202 Петровић наводи да је лексика „свакако један од најважнијих извора информација о моделу света носилаца одређеног језика. Токарски (2001) језичку слику света дефинише као укупност правила које налазимо како у језичкој структури (флективним, деривацијским и синтаксичким компонентама језика), тако и у семантичким особинама лексике датог језика. Ове особине указују на начин на који говорници датог језика доживљавају свет, као и на најприсутније идеје о организацији света, хијерархијама које у њему постоје и системима вредности” (Petrović, 2006: 19).

203 У науци о језику проучавање значења заузима значајно место (Wierzbicka, 1997), јер размишљања ипозивања на значења речи закупају од давнина интересовање истраживача из бројних хуманистичких и друштвених наука (лингвистика, филозофија, психологија, антропологија и др.) и још увек су актуелна.

тим у вези, термин *значење* коришћен „без експлицитног објашњења, у свом популарном смислу” (Prčić, 2008: 25) подразумева неколико врста значења, између осталог, лексичко и реченично значење. Лексичко значење подразумева значење лексичких јединица (лексема), а реченично значење подразумева значење синтаксичких јединица и може се сматрати да су „ова два типа значења тесно повезана и у великој мери међусобно условљена” (Prčić, 2008: 25). Како наводи Прћић, према традиционалном приступу, значење се дефинише као ментални садржај, оличен у одређеном појму, који се може пренети од енкодера до декодера (пошиљалац и прималац поруке), уобличавањем у језичке јединице (Prčić, 2008). Такође, лексички концепт јесте јединица семантичке структуре, а она представља информациону форму концептуалне структуре која је директно заступљена у језику (Evans, 2006). Како констатује Палмер, „реч је основна јединица семантике” (Palmer, 1997: 37). С тим у вези, у модерној лингвистици значење се проучава подробним анализирањем начина на који се речи и реченице користе у специфичним контекстима (Kristal, 1987). Даље, у развоју значења једне речи неке семантичке компоненте омогућавају развој секундарних значења (Dragičević, 2007: 25), што је веома важно за успостављање механизма полисемије (метафора, метонимија, синегдоха) и парадигматских односа између речи (синонимија, антонимија, хипонимија и паронимија).

МЕСТО И УЛОГА ЛЕКСИКОЛОГИЈЕ У НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА И У НАСТАВНОМ ПРОЦЕСУ

У склопу ширег поимања језика, посебно место припада разматрању лексичко-семантичких процеса у образовном контексту. Бројна истраживања упућују на то да је адекватна семантичка развијеност неопходна за овладавање другим нивоима језичке компетенције, посебно ако имамо у виду да успешност учења већине предмета зависи управо од језичке оспособљености ученика. Лексичка димензија нема само кључну улогу у развоју језика, већ у значајној мери утиче на способност читања, али и на целокупан школски успех (Baumann, Kame'eni & Ash, 2003). Постоје мишљења да (не)препознавање значења речи може представљати ограничавајући фактор за способност читања (Yopp, Yopp & Bishop, 2009). Анализа одређених предиктора читања код деце узраста од 8 до 13 година показала је да су развијеност речника и семантички ниво директно повезани са разумевањем прочитаног текста (Nation & Snowling, 2004). Поједини истраживачи сугеришу да недовољно развијен речник и са њим повезана (не)способност да се

разуме прочитани текст доводе до зачараног круга и неуспеха током школовања: ученици који не разумеју значење речи избегавају да читају и стога немају прилику да науче нове речи и обогате свој вокабулар (Hart & Risley, 2003; Snow, Barnes, Chandler, Goodman & Hemphill, 2000; White, Graves & Slater, 1990). Даље, однос између разумевања прочитаног и речника указује и на оспособљеност ученика да доноси закључке о прочитаном тексту и да резимира текст (Stahl & Nagy, 2006). Богатство речника, његова ширина и развијеност, као и разумевање сложених значењских односа међу речима представљају поуздане индикаторе језичког развоја (Bromley, 2007). Штавише, сматра се да усвајање и богаћење активног и пасивног речника доприноси поспешивању (унапређивању) метакогнитивних активности (Nagy & Scott, 2000), док други наглашавају да је способност усвајања полисемије (вишезначност), која представља један од типова металингвистичке свести, директно повезана са речником и разумевањем прочитаног (Stahl & Nagy, 2006). С друге стране, поједини аутори су установили да због степена апстракције који су укључени у полисемију, дечији природни ресурси у овом домену могу бити ограничени (Muller, 1978). Такође, налази показују да се парадигматски лексички односи постепено развијају од првог разреда основне школе и да зависе од врста речи, односно граматичких категорија (Palermo, 1971) али и од узраста.

У литератури у којој је испитиван лексичко-семантички развој и постигнућа ученика у домену лексикологије и лексичке семантике у нашој средини индикативни су следећи закључци. Резултати истраживања упућују на то да лексичко-семантички развој ученика млађег основношколског узраста није на сасвим задовољавајућем нивоу (Stevanović i Lazarević, 2014), да је развијеност значењског односа *хипонимије* повезана са школским постигнућем ове популације ученика (Lazarević i Stevanović, 2015), као и да разумевању метафоричког преноса на млађем основношколском узрасту није посвећено много пажње, иако процес метафоризације може помоћи у развијању вештина читања и писања, јер представља врсту логичко-вербалних способности (Lazarević i Stevanović, 2013). Такође, постигнућа ученика виших разреда основне али и средње школе у области разумевања значења речи нису адекватна (Dragićević, 2006, 2012; Lazarević i Šefer, 2009; Stevanović, 2012a).

Разматрано са аспекта наставе српског језика и књижевности, један од основних циљева (исхода) односи се на развијање језичких способности ученика које подразумева, најпре, богаћење лексичког фонда, адекватну употребу речи, као и формирање развијених синтагми и целовитих смисаоно повезаних реченица и њихово обједињавање у текст. Указивањем на различите могућности приликом избора речи и израза и упућивањем на њихову сврсисходнију употребу

код ученика се ствара навика да промишљају и траже адекватан језички израз за оно што желе да искажу (у зависности од комуникативне ситуације), притом поштујући законитости српског стандардног језика у целини. Континуирани рад на обједињавању свих ових знања и умења током наставе српског језика и књижевности усмерен је на изграђивање способности за самостално усмено и писано изражавање, у функцији прецизног, јасног и прагматички усклађеног вербалног испољавања личности.²⁰⁴ Уколико имамо у виду да се један од најучљивијих утицаја образовања очитује у језичком понашању и у његовом богатству, превасходно у обиљу вокабулара, несумњиво је да је развијање и унапређивање лексичко-семантичког нивоа језика ученика свих узраста изузетно значајно.²⁰⁵

Међутим, када упоредимо захтеве у наставним плановима и програмима, односно програмима наставе и учења,²⁰⁶ опажамо да лексикологији, као и језичкој култури, није посвећено много пажње, будући да су програми наклоњени темама из граматике и књижевности, односно неупоредиво су више заступљене друге језичке дисциплине (фонетика, морфологија, синтакса). Овакав приступ

204 Указујући на истакнуту улогу предмета Српски језик и књижевност у школском систему, Стевановић и Димитријевић кажу следеће: „Посебност овог предмета можемо посматрати на два нивоа. Најпре, настава свих предмета, највећим делом, почива на језичкој комуникацији. За њено реализовање неопходно је да, осим наставника, и други учесници у комуникацији – ученици – владају законима српског језичког система и да стечена језичка правила примењују у пракси: да им је изграђена језичка култура, да читају и пишу, да тумаче појаве и систематично излажу своје мисли. Будући да је језик стожер у људском сазнавању кроз искуство, обучавање за ваљано усмено и писано изражавање имплицира да је језичка комуникација срж процеса на релацији настава–учење. Настава српског језика и књижевности утиче на афективне и интелектуалне способности ученика. Посебно је битна у развијању способности апстрактног мишљења, јер се мишљење и језик допуњују и подстичу и не могу се одвојити” (Stevanović i Dimitrijević, 2013: 382).

205 „Уколико имамо у виду да језичка компетенција представља базичну вештину за целокупно образовање, односно да је претпоставка за успешно овладавање многим школским садржајима, неспорно је да је подстицање семантичког, као и целокупног језичког развоја веома значајно. Стога би још у млађим разредима основне школе, током наставе српског језика требало стварати могућности које би допринеле напреднијем лексичко-семантичком развоју ученика и које би потпомогле да се код ученика развија смисао за правилно, економично и уверљиво усмено и писано изражавање, богаћење речника и обогаћивање стилског изрази” (Lazarević i Stevanović, 2015: 52).

206 Већ годину дана у основним школама и у гимназијама реализује се нови програм за наставне предмете Српски језик и Српски језик и књижевност (Milošević, 2019). Програми наставне и учења би у потпуности требало да подржавају остваривање исхода ученичких постигнућа у сваком појединачном разреду основне и средње школе (Milošević, 2018). Промене у програмима наставе и учења не одликују се само измењеним квантитетом или квалитетом садржаја, него се карактеришу и следећим констатацијама: ученик је у центру процеса наставе и учења; програми су оријентисани ка достизању исхода; програми су оријентисани ка развијању предметних и међупредметних компетенција; препоручују се облици наставе, који у највећој мери воде ка развијању компетенција (пројектна настава, тематска настава); наставник је усредсређен на активности ученика и на сопствене активности, на промишљање сопствене праксе а не само на обраду садржаја (Milošević, 2019).

датим областима предмета *Српски језик и књижевности* посебно је изражен у средњошколској настави. Наиме, у актуелним програмима наставе и учења за први и други разред гимназије, као и у наставним програмима за први и други разред гимназија и средњих стручних школа који су донедавно важили нема тема које се тичу лексикологије, нити је у оквиру језичке културе предвиђена примена, нпр. лексичко-семантичких вежби које би помогле ученицима да промишљају о значењским могућностима речи и да траже адекватан језички израз за оно што желе да искажу (у зависности од комуникативне ситуације) чиме се повећава фонд таквих израза у њиховом речнику (Pravilnik o programu nastave i učenja za prvi razred gimnazije, 2018; Pravilnik o programu nastave i učenja za drugi razred gimnazije, 2019; Pravilnik o planu obrazovanja i vaspitanja za gimnaziju i programu obrazovanja i vaspitanja za I razred, 1990; Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za gimnazije i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred gimnazije, 1991; Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za zajedničke predmete u stručnim školama i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred, 1991). С друге стране, у још увек неререформисаним наставним плановима и програмима за завршне разреде гимназија и средњих стручних школа прописано је да се „врло сложено организован подсистем језичког система” – *лексикологија* – која проучава „значење речи, као и синтагматске, парадигматске и деривационе везе међу речима” (Dragičević, 2007: 17) – изучава само у трећем разреду. Притом би ученици требало да разматрају следеће теме: Значењски и формални односи међу лексемама (синонимија, антонимија, полисемија и хомонимија; метафорична и метонимијска значења); Стилска вредност лексема; Речи из страних језика и калкови и однос према њима, речници страних речи, разумевање најважнијих префикса (префиксоида) и суфикса (суфиксоида) пореколом из класичних језика; Основни појмови о терминима и терминологији (терминолошки речници); Основни појмови о фразеологији и фразеолошким јединицама, стилска вредност фразеолошких јединица, клишеи и помодни изрази (Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za gimnazije i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred gimnazije, 1991); Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za zajedničke predmete u stručnim školama i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred, 1991).²⁰⁷ Уколико наведене тематске области посматрамо у контексту броја часова предвиђених за наставу српског језика и ако не занемаримо обиље садржаја који се тичу књижевности и других тема из језика, можемо претпоставити да ће ученицима бити тешко да стекну

207 Будући да је усклађена са наставним програмом, односно са програмом наставе и учења, и у уџбеничкој литератури за средњу школу не посвећује се више пажње темама из лексикологије.

сврсисходна знања о наведеним темама из лексикологије – које су веома комплексне – као и да је мало вероватно да ће та знања бити функционална и применљива у свакодневној формалној и неформалној комуникацији, што је јесте један од најзначајних циљева/исхода (ако не и најбитнији циљ, односно исход) целокупне наставе српског језика.²⁰⁸

Премда је „лексикологија најмање заступљена област у настави српског језика” (Dragičević, 2012: 98), што потврђује и анализа актуелних програма наставе и учења и наставних планова и програма за средњу школу, приступ овој језичкој дисциплини нешто је другачији када се разматра регулатива (као и уџбеничка литература) која се односи на наставу српског језика у основној школи, посебно у реформисаним програмима. Садржаји посвећени лексикологији ни у овим програмима нису заступљени у свим разредима. Изузетак представља градиво намењено ученицима шестог разреда, јер је у оквиру *садржаја* – који се налази у предметној области Језичка култура – прописано да ученици из лексикологије усвоје знања која се тичу деминуције и аугментације у српском језику, односно ових процеса грађења речи. С тим у вези, у Упутству за дидактичко-методичко остваривање програма дато је објашњење које, у извесном смислу, представља новину и истицање значаја лексикологије у основношколској настави српског језика и у коме је акценат на стваралачком, истраживачком и функционалном приступу датим творбеним процесима и лексикологији, као и методама мотивисаности ученика да упознају ову тематику (Program nastave i učenja za šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2018).²⁰⁹ Поред тога, у реформисаним програмима за српски језик и књижевност како у млађим, тако и у старијим

208 Предвиђени садржаји су идентични како за све смерове у гимназијама, тако и за средње стручне школе. Међутим, расподела часова у гимназијама, посебно у гимназијама општег типа и друштвено-језичког смера, показује да средњошколци који похађају гимназије имају више часова српског језика и књижевности него ученици средњих стручних школа. „Сврсисходност овакве расподеле часова може се довести у питање” (Stevanović, 2019: 107), будући да би култивисано изражавање требало да буде одлика сваког појединца (Stevanović, 2012b). Неспорно је да унапређивању језичког израза ученика свакако доприносе и знања из лексикологије и језичке културе.

209 У поменутом Упутству (Program nastave i učenja za šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2018: 276) у вези са овом наставном јединицом дато је следеће појашњење: „Велики део лексике српског језика сачињавају лексеме настале творбом речи. Она представља продуктиван процес којим се свакодневно богати наш лексички фонд. Стога, у настави језичке културе би лексикологији, односно творби речи требало приступити, најпре, као начину за настајање нових речи, како би ученици схватили њен практични значај. Потребно је оспособити ученике да граде и разликују аугментативе (са пејоративима) и деминутиве (са хипокористима), тако што обрада теме неће бити само описана, тј. требало би се задржати што краће на формалном приступу теми. Стваралачки и истраживачки приступ може позитивно утицати на мотивацију ученика да упознају ову тематику. Пожељно је навести само најчешће суфиксе и за један и за други творбени модел. Требало би подстицати ученике да објасне значење датих изведеница и указати им на њихову улогу у свакодневном језичком изражавању (нпр. експресивно значење и стилска обојеност изведеница, попут *мајчица*, *сесџрица*, *људина* и сл.)”.

разредима основне школе, у оквиру *садржаја* који се тичу *језичке културе*, предвиђено је планирање и реализовање различитих лексичко-семантичких вежби (Pravilnik o programu nastave i učenja za drugi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2018; Program nastave i učenja za šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2018; Pravilnik o dopunama Pravilnika o programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja i programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2019; Pravilnik o programu nastave i učenja za sedmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2019). Штавише, у упутствима су за сваки разред посебно предложене најпогодније лексичко-семантичке вежбе које су усклађене са узрастом ученика и које су у функцији развијања смисла за прецизно изражавање и разумевање значења речи и израза.

За садржаје који се односе на лексикологију, али и на језичку културу у целини, у актуелним програмима наставе и учења оријентисаних на исходе²¹⁰ не може се рећи да су довољни да би ученици на систематичан начин овладали знањима и умењима из лексикологије и како би на сврсисходан начин унапредили своју језичку културу, штавише. Ипак, чињеница да се у датим програмима континуирано, односно у сваком разреду, указује на потребу да у настави језичке културе буду примењене различите лексичко-семантичке вежбе може представљати корак напред ка ефикаснијем имплементирању тема из лексикологије у настави српског језика, али и ка постављању ове језичке дисциплине у наставној пракси у исту раван са другим областима српског језика. Не само да би лексикологија требало да буде изучавана као посебна језичка дисциплина, већ би настава језичке културе морала пронаћи своје упориште у овој науци већ од самих почетака учениковог образовања. С тим у вези, пожељно би било уколико би у новим програмима, превасходно програмима намењеним средњошколској настави српског језика, било знатно више наставних јединица које су прилагођене исходи-ма, односно знањима и умењима из области лексикологије (лексичке семантике) и појединих њених сродних дисциплина (нпр. лексикографије, терминологије). Притом би требало инсистирати на садејству сва три подручја наставе српског језика и књижевности, односно на успостављању веза међу подобластима предмета: *Језик*, *Књижевности*, *Језичка култура*. Заправо, у средиште пажње требало би да буде постављена примена стечених знања и умења у језичкој пракси, што води ка ефикаснијем имплементирању постулата целокупне наставе српског језика и књижевности и успешнијем развијању језичког сензибилитета ученика. Посебно место у овом процесу свакако припада књижевном делу, као врхунском примеру

210 Исходи се дефинишу као знања, умења, ставови и вредности којима ученик треба да располаже или влада у одређеном, унапред дефинисаном тренутку у процесу образовања кроз који пролази (Milošević, 2018).

језичког стваралаштва које обилује језичко-стилским средствима помоћу којих се изграђује језички укус ученика и богати речник.

Имајући у виду изнесене констатације, наш циљ је да укажемо на различите могућности тумачења лексичког плана књижевноуметничких дела применом истраживачког приступа, као и да скренемо пажњу на значај и улогу лексичко-семантичког нивоа приликом разматрања језика књижевног дела у настави српског језика и књижевности. С тим у вези, биће дата методичка разрада појединих језичких/лексичких тема и указаће се на сврсисходност њене примене у наставној пракси датог предмета. Поред тога, за одређене програмске јединице презентоване су методичке апликације.²¹¹ Аплицирање одређене тематике биће засновано на појединим књижевноуметничким делима чије су лексичко-семантичке особености разматране у претходним поглављима ове књиге.

ЂУРА ДАНИЧИЋ И РАЗВОЈ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА: МЕТОДИЧКА АПЛИКАЦИЈА У НАСТАВИ ЛЕКСИКОЛОГИЈЕ

Током изучавања српског језика у основној и средњој школи као веома значајна издваја се тематика која се односи на то какве су биле његова генеза и еволуција до данашњих дана. Због комплексности питања на која би требало одговорити да би се схватила путања развитка српског књижевног језика, разумљиво је што се ова материја, према важећој регулативи, разматра у завршном разреду основне школе, као и у нижим разредима гимназија и средњих стручних школа. Када упоредимо захтеве наставних програма (Pravilnik o nastavnom planu i programu za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2010; Pravilnik o planu obrazovanja i vaspitanja za gimnaziju i programu obrazovanja i vaspitanja za I razred, 1990; Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za gimnazije i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred gimnazije, 1991; Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za zajedničke predmete u stručnim školama i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred, 1991), запазићемо да би матуранти основне школе и средњошколци у нижим разредима требало да овладају знањима која се тичу развоја књижевног језика, Вукове улоге у овом процесу, основним принципима српске књижевне норме и

211 Под *методичким апликацијама* Петровачки подразумева својеврсне методичке транспозиције лингвистичке грађе под одређеним условима и захтевима, дидактичким и методичким. То је методичко промишљање теме, њене сврсисходности и примене, а затим, логично сагледавање њене грађе, рашчлањавање и увиђање који су њени основни појмови, подпојмови и чињенице, какви треба да буду описи, дефиниције, типови примера, задатака и сл. (Petrovački, 2009).

развоја лексике. Иако је неспорно да се на основношколском и средњошколском нивоу експликација ове тематике мора свести на основна начела, можда би један део наведених садржаја могао бити посвећен управо значају лексикографског рада не само реформатора српског језика, Вука, већ и његовог верног помоћника и највећег Вуковца – Ђуре Даничића.

Један од најважнијих задатака који имају наставници српског језика јесте да ученике заинтересују и да их подстакну да се служе књигама, речницима, приручницима, односно да их мотивишу да сами пронађу одговоре у одговарајућој литератури. Веома је важно предочити ученицима да се на свако питање не мора одмах одговорити, али је битно знати у којој књизи/литератури се одговор може наћи. Овакав приступ је посебно значајно примењивати када се обрађују теме из лексикологије, али се препоручује и да се ученици упућују да користе речнике, правописни речник, правопис и друге језичке приручнике готово на сваком часу српског језика и књижевности, односно да такав приступ постане неизоставни део свакодневне наставне праксе датог предмета.²¹²

Премда је Вук стваралачки осмислио пут којим је Даничић успешно корачао, потврђујући у својим делима величину Вукове језичке реформе и мада је значај оба Вукова *Рјечника* неспоран, ни Даничићу се не може оспорити важно место међу лексикографима. Наиме, не само што је Даничић свесрдно помагао Вуку приликом израде *Рјечника* из 1852. године, Даничић је две деценије касније започео далекосежни посао на конципирању и изради *Рјечника*, поставши његов први уредник.

Имајући у виду захтеве наставног програма и програма наставе и учења за основну и средњу школу, требало би у тематске јединице које се тичу питања Вукових речника уврстити и поједина практична питања из домена лексикологије и лексикографије која се односе на Даничићев *Рјечник* и *Ојлед рјечника*. Будући да је програмом наставе и учења у основној школи предвиђена пројектна настава²¹³

212 Коришћење речника у настави српског језика и књижевности може бити погодно и за наставнике приликом састављања лексичко-семантичких вежби.

213 Пројектна настава се дефинише као метода која је заснована на изради пројекта и која подразумева да ученици усвајају знања и вештине кроз структурирани процес испитивања сложених, аутентичних (стварних) изазовних питања и пажљиво осмишљених задатака (English & Kitsantas, 2013). Премда је заснована на кооперативном учењу, пројектна настава се од њега разликује према величини група и динамици рада у њима. Као посебне карактеристике пројектне наставе издвајају се одговорност ученика за сопствено учење, активно укључивање ученика од почетка до завршне фазе реализовања пројекта, самосталност ученика у раду и сарадња ученика током реализовања пројектних задатака. Поред тога, истиче се да су завршна анализа и дискусија о наученим принципима и концептима у вези са пројектом изузетно значајни (Savery, 2006). Резултати појединих испитивања упућују на то да овако конципирана настава (пројектна настава) може да помогне да значајно буду унапређена постигнућа ученика (Thomas, 2000).

током које се може применити, између осталог, метода кооперативног учења,²¹⁴ ученицима осмог разреда може бити дат задатак да пронађу позајмљенице/турцизме у Даничићевом речнику и да их упореде, на пример, са турцизмима у Вуковом *Рјечнику* (1818. и 1852), примењујући исти начин проналажења одредница.²¹⁵ С обзиром на то да примена кооперативне методе захтева пажљиво планирање и структурирање, реализовање предложеног задатка који ће ученици радити у групи изискује и јасно постављен циљ који се жели постићи. Један од циљева, у овом случају, јесте богаћење лексичког фонда ученика и унапређивање њиховог знања из лексикологије. Притом, требало би претходно теоријски подробно засновати обраду дате теме, како би ученици у потпуности били спремни да одговоре на постављени задатак. Поред тога, да би се указало и на дијахронијско-синхронијску равн, ученицима може бити задато да одаберу, на пример, до пет лексема из Вуковог и Даничићевог речника и да их упореде са одредницама из дескриптивних речника српског језика, нпр. из Речника Матице српске (Речник МС) или из Речника српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности (Речник САНУ), упоређујући да ли одабране лексеме постоје у Речнику МС или у Речнику САНУ, у чему је опис одредница исти, а у чему се разликује, на пример: књижевни акценат, граматичка идентификација речи, употребна и стилска вредност одреднице и друго.²¹⁶

214 Кооперативно учење се односи на наставне стратегије и/или наставне методе којима се ученици подстичу и охрабрују да уче кроз међусобну сарадњу у малим групама да би остварили групни циљ. Кооперативно учење се често у паркси изједначава са групним радом ученика (Ševkušić, 2015: 84–86). Многи наставници верују да је довољно поделити ученике у групе и дати им инструкцију да раде заједно, да сарађују и да буду тим (Ševkušić, 2003). Међутим, једноставно распоређивање ученика у групе неће само по себи резултирати сарадњом. Кључна разлика у односу на традиционални групни рад је да се у кооперативним групама посебна пажња посвећује припреми, планирању и посматрању групног функционисања (Ševkušić, 2006). Потребно је да наставници разумеју природу сарадње и суштинске компоненте добро организоване кооперативне ситуације. Креирање кооперативне ситуације подразумева, пре свега, обезбеђивање пет важних услова који унапређују сарадњу ученика: 1) успостављање позитивне међузависности ученика у групи; 2) интеракција „лицем у лице“; 3) индивидуална одговорност; 4) вежбање социјалних вештина и 5) евалуација групних процеса (Ševkušić, 2015: 84–86).

215 Готово идентичан захтев може бити упућен и ученицима I и II разреда у средњој школи, како у редовној настави када се изучава дата тематика, тако и у оквиру лингвистичке секције.

216 Речници су, најопштије речено, пописи речи различито организовани (азбучно, појмовно, или како друкчије) обично с тумачењима. Две су основне врсте речника: лингвистички (језички, филолошки) и енциклопедијски. Лингвистички говоре о речима, идентификују реч као јединицу лексичког система, а енциклопедијски говоре о предметима, појавама, људима, догађајима и сл. смештајући их на одређено место и у одређено време. Најопштија подела лингвистичких речника јесте на описне, дескриптивне речнике и на специјалне. Дескриптивни речници у лексикографији једног језика, па и српског језика заузимају централно место, јер се на основу њих, и по угледу на њих израђују сви други речници (Gortan Premk, 2017: 291–292). Специјални речници српског језика могу много помоћи у изучавању различитих језичких области и нису само значајни за наставу српског језика, већ и за усавршавање наставника (Dragičević, 2012: 80). Дескриптивни речници српског језика

С тим у вези, може се применити унутарпредметна корелација.²¹⁷ Унутарпредметна корелација на конкретном примеру речи из Даничићевог речника односи се на унутарпредметно повезивање лексикологије и морфологије. Приликом пописивања појединих позајмљеница из речника ученицима се може дати задатак да ураде морфолошку анализу позајмљеница: нпр. након граматичке идентификације именица у речнику, могу се одредити именице по значењу и по припадности одређеним деклинационим врстама.

Такође се унутарпредметна корелација може остварити у саодносу између језика и књижевности. Међу изучаваним позајмљеницама у Даничићевом речнику помиње се и лексема *десјега* постала од глагола *десегиџи*. Ученицима се може дати истраживачки задатак да пронађу стихове у епским песмама у којима се јавља глагол *десегиџи* и да утврде све његове семантичке реализације на основу речника и датог контекста.

Поред тога, турцизми *ада* и *адакале* препознају се као појмови у географији, а позајмљенице *аџа*, *деџ* и *деџлук*, као и *чауш* јесу појмови који се изучавају и у историји. Стога, ученици се могу упутити на компаративну анализу значења лексема у Даничићевом речнику и у поменутих наукама. Тако се остварује међупредметна корелација коју ближе одређује Мркаљ: „Овај тип корелације односи се на могућност функционалног повезивања наставних садржаја различитих предмета који се у настави проучавају. Када је реч о српском језику

су: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика Српске академије наука и уметности* (Речник САНУ); шестотомни *Речник српскохрватској књижевној језика Матице српске* (Речник МС); једнотомни *Речник српској језика Матице српске* (РСЈ). Речник САНУ спада у речнике тезаурусног и академијског типа и обухвата грађу књижевног и народног језика са целовитог простора штокавског наречја, у временском распону од Доситеја Обрадовића и Вука Караџића до данас. У њему су детаљно наведе сва значења речи и потпуни попис семантичких карактеристика лексема. Речник МС представља спада у речнике средњег обима и представља „једнојезични описни речник савременог књижевног језика од Вуковог времена до времена издавања, тј. до 1976. године” (Dragičević, 2012: 78). Једнотомни речник српског језика објавила је Матица српска 2007. године, док је измењено издање Речника објављено 2011. године. Замишљен је као шест пута краћа верзија шестотомног Речника МС. Специјални речници српског језика су: фреквенцијски речници српског језика (нпр. *Полазне основе новије српске прозе, књ. 1, Речник четири јевањелиста* Смиљке Васић; *Дечји фреквенцијски речник* Вере Лукић), деривациони речници (нпр. *Образни речник српској језика* Мирослава Николића), асоцијативни речници (*Асоцијативни речник српској језика* Предрага Пипера, Рајне Драгићевић и Марије Стефановић), речници синонима (нпр. *Речник синонима* Павла Ђосића и сарадника) и бројни други речници (подразумева се да смо дали само поједине примере речника, односно да ово није коначан број дескриптивних и специјалних речника српског језика). У настави српског језика и књижевности могу се користити и дескриптивни и специјални речници српског језика.

217 Мркаљ појам *корелације* дефинише на следећи начин: „Појам корелације у наставној терминологији има неколико значења. Најшире и најопштије значење корелације односи се на узајамност, повезаност или зависност, односно чињеницу да су две ствари или варијабиле тако повезане да је промена у једној праћена одговарајућим или паралелним појавама у другој” (Mrkalj, 2010: 48).

и књижевности, уобичајене су корелације са историјом, музиком и ликовном уметношћу...” (Mrkalj, 2010: 51).

Примењујући дату наставну стратегију, могло би се поћи даље од центарлног круга у коме је смештен основни лексички фонд у који спада најрепрезентативнија лексика и чије значење ученици знају.²¹⁸ Потом, упућујући ученике на коришћење речника, наставник им помаже да користе лексичке потенцијале нашег језика и подстиче их да самостално реше проблем. Важан задатак наставника јесте да код ученика развија аутоматизам да када не знају значење неке речи или израза, обавезно консултују речник/речнике, а не да се олако мире са неразумевањем „не постижући ништа осим празног усвајања речи, голог вербализма, који симулира постојање одговарајућих појмова код ученика, а запарво прикрива празнину” (Vigotski, 1983). Дакле, неопходно је да „настава језика буде заснована на што више практичних примера који не смеју бити типски поређани како их ученици не би решавали по аутоматизму” (Stevanović i Dimitrijević, 2013: 387), чему поменути приступ изучавању лексике, тј. лексичких слојева српског језика свакако доприноси. Посебно бисмо истакли да ће на овај начин знање из језика (у конкретном случају знање из лексикологије) бити функционално и примењиво у свакодневној комуникацији²¹⁹ и, не мање важно, биће у сагласју са концепцијом образовноваспитних циљева наставе датог предмета, њеним културолошким и друштвеним функцијама. Поред тога, применом наведене наставне стратегије биће превазиђен „догматско-репродуктивни карактер традиционалне наставе” (Rosandić, 2005: 203–204) у коме се вреднује запамћивање што већег броја језичких чињеница, односно дословно понављање дефиниција и правила из различитих области језика. Насупрот томе, ако им буде омогућено да на предложени начин изучавају дату језичку материју, ученици неће бити пасивизирани, већ ће имати проактивну улогу, биће мотивисани да разматрано градиво повезују са претходним знањима, да самостално закључију о различитим аспектима

218 Драгићевић сматра да се лексички систем било којег језика може представити у виду концентричних кругова и да се у централном кругу налази основни лексички фонд (Dragičević, 2012: 77). Око овог круга распоређена је лексика која представља периферију лексичког система. Периферијска лексика може бити мање или више удаљена од централног круга, тј. од основног лексичког фонда. Што су ближе центру, лексеме имају значајнији статус у лексичком систему, а што су удаљеније од њега, оне имају мање важан статус. Лексички систем је отворен – у њега, свакодневно, део лексике улази, а део из њега излази. Сматра се да је основни лексички фонд најстабилнији и да лексеме из тог базичног круга ретко излазе и тешко у њега улазе. На периферији лексичког система налазе се архаизми, дијалектизми, неологизми, жаргонизми и остала маркирана лексика (Dragičević, 2018: 209).

219 „Освешћивањем чињенице да језичка правила имају своју применљивост и употребну вредност, ученици добијају јасну потврду о ефективном коришћењу и трајности знања” (Stevanović i Dimitrijević, 2013: 387).

изучаване појаве на основу понуђених примера, као и да предочено разумеју и смештају на одговарајући ниво језичког система.

Изузев образовне улоге и неспорног унапређивања не само лексичког нивоа изражавања ученика, већ и њихове језичке културе у целини, овакав приступ у настави српског језика и књижевности може имати и васпитну улогу. Пажљиво и детаљно планирање наставе применом кооперативног учења, односно рада у групи обезбедиће да „чланови групе постану свесни да имају две врсте одговорности: да науче одређено градиво и да помогну да сви чланови групе савладају свој део групног задатка” (Ševkušić, 2015: 87). Упућеност ученика на међусобну сарадњу омогућава стварање нових идеја које отварају простор за продубљивање знања како из наставе српског језика и књижевности, тако и из других научних области. Емпиријске провере потврђују да су најфункционалније управо оне стваралачке активности које су биле усклађене са конкретним радним околностима и одвијале се у сазнајној и инспиришућој атмосфери у којој су биле наглашене сарадничке релације у разредном контексту. Процес је, очигледно, двосмеран: сараднички односи индукују креативно ученичко испољавање које их, потом, охрабрује на даљу и чвршћу сарадњу, а из свега проиходи напредак у вештини говорења (слушања) и писања (читања), критичко мишљење и креативнији одговори, јачање интринзичке мотивације, развој аутономије и иницијативе (активног и самосталног покретања на рад да би се остварили одређени циљеви).

ЈЕЗИЧКЕ (МЕТОДИЧКЕ) НАПОМЕНЕ УЗ ПРИПОВЕТКУ

МРАЧАЈСКИ ПРОТО ПЕТРА КОЧИЋА

У актуелном програму српског језика и књижевности за трећи разред гимназије предвиђена је обрада наведене приповетке (Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za zajedničke predmete u stručnim školama i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred, 1991). У оквиру лексикологије са елементима фразеологије и терминологије, изучавају се значењски и формални односи међу лексемама, као и стилска вредност лексема (дијалектизми). Посебна пажња се поклања и стилској вредности фразеолошких јединица. У складу са циљевима датог предмета, усаглашавањем изучавања језика и књижевности, током припреме за обраду дела може се остварити унутарпредметна корелација између садржаја лексикологије и књижевности. „Поред уобичајеног схватања корелације (међусобно повезивање и однос садржаја предмета који се изучавају у школи, именовано као ‘хоризонтално’ и ‘вертикално’), ваља нагласити да се

корелација успоставља и између оријентационих циљева наставе и стратегије учења” (Mrkalj, 2010: 48).

Дакле, како би настава српског језика и књижевности била ефикаснија²²⁰ и да би подстицајно деловала на ученике, требало би да буде организована применом различитих метода и облика рада. Током реализације дате теме може се применити метода кооперативног учења. Ученицима се могу дати задаци везани за поменуто дело при чему ће бити примењени облици тимског (групног) рада.

- Прва група бележи све дијалектизме у приповеци Мрачајски прото, утврђује ком дијалекту припадају, проналази њихово значење у дијалекатском речнику и супституише сваки дијалектизам речју из стандардног језика.
- Друга група проналази фразеологизме и упоређује њихова значења са значењем у речницима: нпр. РСАНУ, РМС или у Речнику фразеологизама.
- Трећа група бележи протине клетве и даје њихово тумачење.
- Четврта група проширује знање о клетвама, тако што проналази и објашњава њихово значење у народној епској поезији (одабрати заједно са ученицима епске песме које ће разматрати).

Све групе добијају задатке који их доводе до активног учења. Прва група најпре мора да се подсети градива из дијалектологије чији се садржаји обрађују у првој години гимназије. На тај начин долази до повезивања градива хоризонтално и вертикално. Издвајањем дијалектизама систематизује се знање о дијалектима уопште, одређује се дијалекатска припадност говора Змијања,²²¹ потврђује се значење дијалектизама у речницима, а потом се проналази одговарајућа реч у савременом српском језику којом се може заменити учени дијалектизама а да се битно не промени значење. Свака група може припремити Power point презентацију којом ће приказати резултате свога истраживачког пројекта.

Друга група издвајањем фразеологизама улази у тумачење дубљег семантичког слоја појединих лексема или груписаних у синтагме/реченице са пренесеним значењем. У оквиру тог задатка постиже се међупредметна

²²⁰ У тумачењу текста у настави не сме да се превиди лингвистички аспект, тј. проблем издвајања језичких јединица. Уз функционални или прагматички аспект, где се текстуалне јединице сагледавају на нивоу њиховог говорног функционисања, не треба, дакле, превидети ни граматику ни стилистику текста, тј. оријентисаност на граматички правилне јединице, поштовање правописних норми и стилистичко узимање у обзир зависност текстуалних јединица од стила (Rosić, 2013b). Штавише, Росић утврђује да је основно обележје сваке националне књижевности „језик којим је она писана...” (Rosić, 2015: 137). Поред тога, поједини аутори наглашавају да се обрада књижевног текста заснива на „књижевнотеоријској и методичкој интерпретацији. Најпре треба спознати књижевноуметничко дело, односно његову естетску вредност” (Janićijević, 2016: 21), а потом применити лингвистички приступ приликом обраде одређеног литерарног дела.

²²¹ Када се помиње говор Кочићевог родног краја, мисли се на западнобосански говор.

корелација са наставом језика на пољу морфологије и синтаксе; истражује се којој врсти речи припадају фразеологизми који чине синтагму, односно улази се дубље у структурно-семантичку анализу уочених идиома.

Трећа група бележила је клетве. На тај начин врши се међупредметна корелација: проналазе се етнолингвистичке студије, изучава утицај народне лингвистике, моћ и утицај речи у митологији код Словена.

Четврта група би требало да има нешто захтевније истраживање јер би требало да проучи епске песме, пронађе у њима клетве и утврди њихово значење и њихову функцију у веровању нашег народа. На тај начин се остварује међупредметна корелација са историјом (живот српског народа под турском влашћу) и истражује се магијска моћ речи у функцији опстанка нашег народа (узрокована тешким положајем Срба под вишевековном османлијском окупацијом), што ученике упућује на додатну литературу.

Током израде истраживачких задатака, пре обраде књижевног дела на часу, ученик активно усваја одређена знања, учествује у истраживању и разумевању уметничког текста, у стању је да овлада коришћењем методичке и друге литературе у функцији што свестранијег сагледавања језика и стила самога писца. Пажљиво конципирани истраживачки/припремни захтеви и налози примерени узрасту и конгитивном нивоу, омогућавају ученику да долази до сазнања користећи своје интелектуалне способности приликом решавања задатка. Такође, важно је имати на уму да читаоци/ученици различито примају поруке једног књижевног дела – некада у истој духовној равни са пишчевом интенцијом, а понекад са другачијом сазнајно-дживљајном нијансом, али свакако полазе од претпоставке да је књижевно дело својеврстан „језички догађај” који представља фикционални свет, односно да поигравање језиком у књижевности има један виши комуникативни циљ који завређује одређен вољни и истраживачки читалачки напор (Culler, 1997).

Међупредметна корелација остварује се са историјом (друштвеноисторијски контекст у тадашњој Босни и Херцеговини, утицаји трију верских заједница), социологијом (однос појединца према хришћанској религији, утицај предрасуда на формирање човековог односа у друштву, појава мизантропије) и психологијом (развој човекове личности и утицај средине на понашање). Тиме се омогућава широко постављање датог проблема и његово решавање уз заузимање различитих тачака гледишта и полазишта у разматрању. Заправо, дубљи смисао међупредметних корелација назире се у повезаности образовноаспитног процеса у јединствену и хармоничну целину.

Полазећи од веома познатог методичког појма „локализовање текста” применом међупреметне корелације, комплексном обрадом наставне јединице настава српског језика и књижевности постаје функционална. Мркаљ наводи следеће појашњење: „Тиме се омогућује широко постављање могућих наставних проблема и њихово решавање уз заузимање различитих тачака гледишта као полазишта у разматрању истог или сродног садржаја. Промишљене корелације (и унутар једног предмета и међупредметне) доприносе остваривању ‘принципа рационализације’, као и ‘принципа очигледности’, при чему се, у склопу обавештајних метода, посебно активира метода показивања” (Mrkalj, 2010: 50).

Током реализовања наставног програма из српског језика у трећем разреду гимназије, уместо годишњег теста, може се ученицима понудити неколико тема за семинарски рад на крају године на основу обрађеног градива, што би допринело функционалном усвајању знања, провери и вредновању ученичких постигнућа. Неке од тема могу бити:

- Одлике штокавског дијалекта западнобосанских говора у делу Петра Кочића;
- Фразеолошке јединице у приповеци *Мрачајски њројо* Петра Кочића: структурна анализа;
- Фразеологизми у приповедној прози Иве Андрића и Петра Кочића: упоредна анализа.
- Функција клетве у у приповеци *Мрачајски њројо* Петра Кочића;
- Клетве у епској поезији: значај и функција;
- Дијалектизми у делу Борисава Станковића и Петра Кочића.

С тим у вези, на основу обрађеног модела ученицима се могу дати истраживачки задаци везани и за анализу других књижевноуметничких дела. Приликом обраде романа *Нечистија крв* Борисава Станковића, на основу знања о дијалектима, ученици могу добити задатке да утврде особине дијалекта у говору Станковићевих јунака, да пронађу најважније особине у граматицима и пронађу дијалектизме у РСАНУ. Једна група може да издвоји само фонетске особине дијалектизама, друга група може да обради морфолошке особине дијалектизама а трећа група треба да утврди значење дијалектизама у роману *Нечистија крв* (истраживање се може проширити и на драмском делу Коштана истог писца. Посебан групни рад може се урадити на основу дела Иве Андрића *На Дрини ћујрија* тако што ће ученици добити задатак да напишу семинарски рад на тему Фразеолошке јединице у роману *На Дрини ћујрија* Иве Андрића.

Приликом израде такозваних семинарских радова, унапређују се и развијају и следеће међупредметне компетенције:²²² вештина комуникације,²²³ дигитална компетенција, коришћење података и информација, сарадња, иницијативност и оријентација ка предузетништву, као и естетичка компетенција. Међупредметне компетенције развијају способности ученика да се у сарадњи са другима ангажује у реализацији заједничких задатака, да развија позитиван и одговоран однос према учењу, оспособљава ученика да буде ефикасан, као и да се понаша толерантно и хумано у друштву. Посматрано уопштено, компетенције²²⁴ излазе из оквира традиционалних школских предмета и постављају школска знања у функцију припремања ученика да буду конкурентни и функционални и у садашњем и будућем образовном и професионалном простору, као и да компетентно и активно реализују своје друштвене улоге, односно да буду способни да примењује знања и вештине у различитим ситуацијама у зависности од карактеристика ситуације и сопствених циљева.

КОМБИНОВАЊЕ НАСТАВНИХ МЕТОДА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ (НА ПРИМЕРУ РОМАНА *ДОРОТЕЈ ДОБРИЛА НЕНАДИЋА*)

У актуелном програму наставе и учења за први разред гимназије од ученика се очекује да „тумачи књижевно дело са разумевањем његових жанровских карактеристика и књижевнотеоријског контекста; у тумачењу се користе структурним и стилистичким елементима дела и употребљавају секундарне изворе” (Pravilnik o programu nastave i učenja za prvi razred gimnazije, 2018: 100). Како би што верније дочарао време које приказује у роману, Добрило Ненадић је

222 Рад на општим и међупредметним компетенцијама није конкурентан раду на садржајима и компетенцијама које су непосредно везане за одређене предмете. Напротив, међупредметне компетенције представљају корак више у разумевању градива и примени научног, а одговорност за њихово развијање носе сви наставници и школски предмети. Дакле, међупредметне компетенције се развијају кроз све наставне предмете, при чему сваки предмет даје свој допринос, чак и када директна повезаност није видљива на први поглед.

223 „Последице неадекватне комуникације и недостатка прилика да ученици искажу себе и потврде своју личност доказују поражавајући подаци истраживања када је реч о способности ученика у Србији да уче, али и да изражавају и примењују научно” (Cvetanović, Stojanović i Mišić, 2017: 639).

224 Идентификовање широко дефинисаних кључних компетенција и реформисање наставних програма у складу са њима подудара се са одређивањем *кључних компетенција за целоживотно учење* у Европској унији (European Reference Framework of Key Competences for Lifelong Learning, 2006; Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning, 2018). Динамика промена које доносе нове технологије у свету рада, као и социјалне промене, изискују да се током образовања развијају компетенције за нове и промењене послове, али и компетенције за прихватање и прилагођавање променама.

потпуно свесно уводио историзме и уклапао их у основни текст. Реч је о роману Доротеј чија је тематика историјска, те је употреба историзама потпуно оправдана и разумљива. Ово дело тумачи се у наставном подручју *књижевности*, али се може применити унутарпредметна корелација и тако се повезати настава књижевности са наставом језика и језичком културом у оквиру које су супсумирана знања и умења из других двеју наставних области датог предмета.

Комплексност наставе српског језика и књижевности, односно сложеност циљева које би требало реализовати, као и функције коју настава овог предмета има у целокупном васпитнообразовном процесу и друштвеном контексту, изискује и различите методичке системе кроз које се она може реализовати. Штавише, како би се ефикасно постигли дати циљеви и да би се успешно остварили постављени исходи (задачи), неретко се у наставној пракси ови системи комбинују и међусобно допуњују. У начину на који су обликовани препознаје се наставниково схватање одређених наставних садржаја, облика организације наставе, сопствене и позиције ученика, као и поступака путем којих се реализују образовни, васпитни и функционални циљеви.

Да би се постигао одређени циљ, потребно је, између осталог, током тумачења и разумевања прочитаног дела, применити учење путем откривања.²²⁵ Учење путем откривања припада савременим системима наставе и учења, а његова специфичност се односи на „комбиновање елемената програмиране и проблемске наставе (Petrovački i Štasni, 2010: 165). Углавном се у дидактичко-методичкој литератури наводе два типа учења путем откривања: *руковођено ојкривање* када наставник усмерава ученике или у вези са начелима или у вези са решењима и *самосајлно ојкривање* када ученици сасвим самостално долазе до решења, односно пролазе кроз неколико фаза учења путем откривања. Петровачки и Штасни (Petrovački i Štasni, 2010) наводе да постоје четири фазе у учењу путем откривања: 1) инструктивно-мотивациона фаза (давање задатака и подстицање на њихово решавање); 2) оперативно-самообразовна фаза (решавање задатака); 3) фаза аутокорекције и аутоверификације (добивање повратне информације о исправности решења) и 4) верификативно-апликативна фаза (примена знања на новим примерима и случајевима и провера степена њихове усвојености).

У вези са анализом романа *Доротеј*, циљ који би ученици требало да реализују није само уочавање, бележење и тумачење историзама, него се у

225 О методи откривања детаљније говоре Петровачки и Штасни: „Мислимо најпре на елементе интерпретативно аналитичког система, који подразумева *колективно* тумачење књижевног дела с полазиштем у индивидуалним уметничким доживљајима ученика, као и на *учење њуштем ојкривања*, чија се специфичност огледа „у комбиновању елемената програмиране и проблемске наставе” (Petrovački i Štasni, 2010: 165).

анализирању књижевног дела примењује проблемски приступ. Ученицима би требало поставити недоумицу или хипотезу коју ће они, применом проблемског приступа, решавати, доказивати или оспоравати. Проблем који би ученици требало да разреше и разоткрију са различитих аспеката могао би бити: *историзми и архаизми – сличности и разлике*.

Поштујући фазе у процесу учења путем откривања, у инструкционо-мотивационој фази, ученици се припремају за тимски рад (подела у групе).²²⁶ Свака група добија одређени задатак. Како би подстакао њихово истраживање и како би их мотивисао, наставник даје инструкције да свака група помно истражује речи које јој се чине застарелима и објашњава им шта су историзми а шта архаизми. Такође их упознаје са чињеницом која се односи на критеријуме раслојавања лексике у српском језику и истиче да је овде пресудан критеријум времена.

Предлажемо да рад буде организован на следећи начин, односно да ученицима буду дати следећи задаци:²²⁷

- прва група истражује које су лексеме означавале посебна занимања у 14. веку;
- друга група проналази називе за социјалне статусе у средњем веку;
- трећа група истражује застарелу војну лексику или терминологију, којом се означавају појмови који су у савременом лексичком систему замењени другим лексичким јединицама, или се њоме означавају историјски појмови, који са становишта савременог српског језика нису више актуелни;
- четврта група потврђује уочене историзме из романа *Дорошеј* у другим књижевним делима која се обрађују у осмом разреду основне школе, као и у првој години гимназије и бележи најфреквентније лексеме – историзаме у тексту;
- пета група би требало да уочи, образложи и закључи који од ликова-наратора употребљавају историзме и коју функцију дате лексеме имају у осветљавању ликова и у њиховој припадности одређеном друштвеноисторијском контексту;
- шеста група израђује мали речник историзама у обрађеним књижевним делима у основној школи и у гимназији.

226 „Да би групни рад био ефикасан, ученике претходно треба подучавати одговарајућим социјалним вештинама као што су: активно слушање, доношење групних одлука, прихватање неформалног вођства у групи, препознавање туђих осећања, вештина дискусије о различитим темама, решавања конфликта и слично” (Ševkušić, 2015: 89).

227 Пожељно је да у групи не буде више од 5 или 6 ученика.

У другој фази, оперативно-самообразовној фази, ученици трагају за потвдом значења ексцерпираних лексема у речницима обрађујући посебну пажњу на техничке скраћенице поред сваке одреднице (ист. или арх. или заст.). На тај начин ће сами моћи да уоче да ли су забележили тражене лексеме, тј. историзме или су можда у питању архаизми.

Трећа фаза, аутокорекција и аутоверификација, константно се проверава са наставником, те ученици налазе потврду за исправност свога истраживања, оспособљавају се за разликовање застарелих речи према поткатегоријама, покушавајући да пронађу адекватне синонимне лексема као потврду архаизама (самим тим разликују шта су историзми јер је њих „историја прегазила”, односно за такве лексеме немогуће је пронаћи супституент у савременом језику). У тој фази се може извршити упоредна анализа историзама у речницима и у дискурсу поменутога дела. Наредни корак у истраживачко-сазнајном

Четврта фаза подразумева да ученици поседују одређена знања, вештине и умења како би били способни да овај модел учења путем откривања примене на било којим другим књижевним делима. Штавише, били би навикнути и научени да активно и адекватно користе речник/речнике српског језика не само у настави српског језика и књижевности, већ и у другим ситуацијама када за то постоји потреба. Поред тога, продуктом оваквог учења (путем проблемског приступа) може се сматрати речник историзама који би ученици конципирали и могли допуњавати током средњошколског школовања.²²⁸

Полазећи од чињенице да је *Дороџеј*, према тематско-мотивским одредницама, историјски роман, задатак који се поставља ученицима из језика свакако је уочавање историзама у целокупним роману уз примену проблемског приступа. С тим у вези, Божић констатује: „Проблемски приступ књижевном делу не завршава окончањем његове унутрашње анализе, већ се проширује и наставља смештањем дела као целине у одређени књижевноисторијски и књижевносинхронијски контекст. Такво узимање у обзир и разматрање вантекстовних односа намеће интердисциплинарни приступ књижевном делу” (Воџић, 2014: 68).

У литерарном делу *Дороџеј* веома је важно размотрити која су тумачења историзама у речницима, да ли се њихове семантичке реализације померају у односу на текст и контекст и колико њихова употреба доприноси јединству

228 Дакле, овај задатак не би морао да буде у потпуности завршен у овом разреду гимназије, већ би његова реализација могла бити настављена и у наредним разредима, узимајући као корпус и друга књижевноуметничка дела (која ће касније бити обрађена). Тако би матуранти гимназије, уз неизоставну помоћ и менторски рад наставника, могли имати свој мали речник историзама.

времена и места. Ученицима се стално поставља питање: зашто се ове речи користе, ко их употребљава и са којом функцијом. Ваљан проблемски приступ књижевном делу омогућава истовремено откривање и разматрање појединих проблема, као и принципа интеграције и корелације елемената његове структуре. „Проблемска анализа не зауставља се на уочавању и констатацији присуства одређеног елемента у тексту, већ иде даље, открива како он функционише, на који начин је остварен и у каквом је односу према другим његовим елементима. Тако се књижевно дело, заправо, захвата и проучава у целини” (Воџић, 2014: 69).

У процесу проучавања књижевног дела, у овом случају романа са историјском тематиком, ученицима се, у оквиру проблемске наставе, постављају одређене смернице. „Истраживачке смернице могу се односити на бележење утисака и осећања током читања (уметничких доживљаја ученика), уочавање специфичности примењених књижевних поступака, на дефинисање теме и издвајање кључних догађаја, на утврђивање хронотопа дела, уочавање облика приповедања, особености језика и стила, на свестрану анализу ликова, разматрање идејног слоја дела и др” (Воџић, 2014: 69).

Други начин остваривања циљева српског језика и књижевности, у оквиру методе откривања, односи се на теорију поткрепљења ученичких постигнућа која доприноси већој заинтересованости ученика за рад, будући да су ученици више усмерени ка развијању компетенција, разумевању кроз намерно учење и проширивању знања из српског језика и књижевности. Тежиште активности ученика односи се на што ефикасније и квалитетније усвајање и примену знања. Такође, важно је истаћи да ученици стално сарђују са наставником, а вредновање њиховог рада могло би бити уживо или преко посебних информационих технологија. На тај начин добијају смернице и упутства у ком правцу је усмерен њихов рад на обради датог литерарног дела, односно лингвометодичког предлошка. Ученици током процеса, који се одвија темпом тимског рада, добијају повратну информацију о степену усвојености одређених делова градива. Да би се достигао крајњи циљ структурне анализе књижевног дела, мора се, осим групне, применити и менторска настава у којој је улога наставника сведена на разговор, упућивање, праћење рада ученика и вредновање ученичких постигнућа а да је улога ученика проактивна.

Дакле, боља сарадња између ученика и наставника остварује се управо применом проблемске наставе. Давањем проблемског задатка наставник указује ученику поверење а ученик повећава самопоуздање. У решавању проблема код ученика се осећа задовољство, ученикова делатност има сврху и доводи до

резултата. Увођењем проблемске наставе код ученика се развија истраживачки осећај и могућност тимског рада, као и толеранција.

Имајући у виду природу изучаване материја, у оквиру овако конципиране наставе језика и књижевности, подразумева се да ће бити примењена међупредметна хоризонтална корелација која се односи на предмете Српски језик и књижевност и Историја. Све издвојене историзме требало би пронаћи у историјским изворима и упоредити њихово значење са тумачењима у књижевности. Као крајњи продукт истраживачког процеса, у оквиру међупредметне корелације, може се урадити power point презентација која ће садржати одлике историзама и која ће бити заснована на знањима из језика, књижевности и историје.

Поред тога, оваквим приступом у раду развијају се три веома важне међупредметне компетенције: комуникација, решавање проблема и сарадња.²²⁹ Комуникација омогућава да ученик влада различитим комуникационим модалитетима и да их користи на сврсисходан и конструктиван начин, као и да критички процењује садржај и начин различитих комуникативних ситуација. Решавање проблема односи се на рашчлањивање, планирање и формулисање проблемске ситуације, док с сарадња манифестује кроз учествовање, поштовање, критичко процењивање и конструктивно презентовање. Уколико је ученик сараднички инволвиран у откривање и сазнавање одређене језичке појаве/кључних чинилаца уметничког текста, стећи ће, између осталог, оне врсте знања која су предочена као циљеви и исходи у глобалним и опреативним плановима и програмима и који ће допринети развијању оних општих компетенција које су неопходне за адекватну припрему ученика за активну партиципацију у друштву, као и за целоживотно учење.

ЗНАЧЕЊА И УПОТРЕБА ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У ДЕЛУ РАДОСЛАВА БРАТИЋА И ЕМИРА КУСТУРИЦЕ: МЕТОДИЧКА АПЛИКАЦИЈА У НАСТАВИ СИНТАКСЕ

Синтакса представља најкомплекснију и најзахтевнију језичку области, као и најсложеније подручје у језичким испитивањима и тумачењима. Наиме, синтакса проучава синтаксички систем језика и, за разлику од других језичких слојева, синтаксички слој језика је саодносан са процесом комуникације. Остали

²²⁹ Стевановић и Димитријевић сматрају да „настава којој су иманентни стваралачки рад, иницијативност и сараднички односи унапређује ученичке компетенције не само у знањима и умењима из предмета Српски језик и књижевност, него и на плану емоционалних и социјалних односа ученика” (Stevanović i Dimitrijević, 2013: 382).

језички нивои се укључују у синтаксички ниво у процесу комуникације. Стога не изненађује што се теоријско разматрање језика неретко своди на тумачење његовог синтаксичког слоја, уколико имамо у виду све већи значај који комуникација има у новије време.²³⁰ Структуру синтаксичког система српског језика чине: синтакса падежа, синтакса глагола, синтакса реченице и синтаксичке јединице.²³¹

Српски језик припада оним словенским језицима који се одликују тиме што су сачували разуђен глаголски систем. Он чува „готово све глаголске облике које је понео из прасловенског језика” (Tanasić, 2005: 345). Проучавање употребе глаголских облика заузима у нашем језику посебно место, јер „глагол сам по себи... чини основну снагу у изражајном поступку... глагол је моторна снага наше реченице (Vuković, 1967: 3). Заправо, из функционалне могострукости коју у реченици добија проистиче и комплексност проблема разматрања значења и употребе глаголских облика у српском језику.

Посматрано у контексту наставе српског језика, оправдано је рећи да је овладавање знањима из синтаксе глагола изузетно сложено и да захтева посебан приступ и пажљиво осмишљене методе и облике рада. Ученици треба да схвате да се на реченичном нивоу догађа „чудесно спајање” форме и значења (Petrovački, 2008: 55) којим се омогућава комуникација и преношење поруке, као и да разумеју да се реченице организују помоћу глагола, јер управо глагол утиче на опсег и избор осталих конституената реченице. Дакле, „ученици би требало да осете ту интегративну и комплексну структуру глагола”, као и да увиде да је реализација глагола у функцији предиката условљена њиховом семантиком, а да лексички садржај глагола условљава и појаву допуна и одредби (Petrovački, 2009: 344). С тим у вези, пожељно је ученицима показати глаголске лексеме у реченицима и упутити их у то какве су њихове одреднице и семантичке реализације. Требало би на конкретним одредницама из Речника САНУ или Речника МС показати да објашњење садржи глагол у инфинитиву, облике презента са прозодијским обележјима, облике имперфекта, аориста, глаголског придева радног и трпног, ознаку за глаголски род и вид, да ли означава живо или неживо, ознаку за глаголску именицу и према потреби, ознаку о томе да ли је безличан глагол и информацију о његовој социјативној природи, тј. о рефлексивности. Неретко семантичка дефиниција „садржи и податак о рекцији” – обликом заменичке или прилошке

230 Веома значајна језичка теорија 20. века – Трансформациона граматика – углавном се бави проучавањем синтаксе.

231 У књизи *Синтакса сложене реченице у српском језику* Ковачевић истиче да центарални део синтаксе сваког језика јесте *синтакса реченице*, јер је у већини језика тај део најдетаљније описан (Ковачевић, 1998). Међутим, док се није појавила ова књига, за српски језик је важила готово супротна оцена. Ова књига је представља прву публикацију те врсте у србистичкој (сербокroatистичкој) литератури.

речи упућује се на рекцију у одређеном семантичком лику глагола (Petrovački, 2009: 345). Наиме, требало би указати ученицима шта све карактерише/одређује глагол у датом систему.

Уколико погледамо грађу актуелне програмске регулативе, комплексна тема из синтаксе глагола и тема о њиховој употреби и значењима заступљена је у програму за српски језик за осми разред основне школе, као и у програму за српски језик и књижевност који је намењен матурантима гимназије и средњих стручних школа. Правилник о наставном програму за осми разред основног образовања и васпитања (Pravilnik o programu nastave i učenja za prvi razred gimnazije, 2018) прописује да се унутар садржаја који се односе на језик, између осталог, издвајају: *основне функције глаголских облика (обнављање и проширивање знања) и уједињена глаголских облика у ирриговедану*. Уочавамо да се у датом програму инсистира на принципу поступности и систематичности, што је и разумљиво због интегративне и комплексне структуре ове материје. Глаголски облици се, према важећим наставним програмима и програмима наставе и учења у средњој школи, претежно обрађују на нивоу индикативног, релативног и модалног значења. У програмима за гимназије и средње стручне школе (Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za zajedničke predmete u stručnim školama i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred, 1991), у оквиру наставног подручја *Језик*, наведено је шта би из синтаксе глагола ученици требало да обраде – *глаголски вид; глаголска времена и глаголски начини – основни појмови; временска и модална значења личних глаголских облика: презентиа, перфектиа, крнеи перфектиа, аористиа, имперфектиа, илусквामीерфектиа, фуџура, фуџура друої, кодниционала (поињенијала) и императиива; глаголски ирилози; инфинитив*. Будући да није подробније назначено како би ови програмски захтеви методички требало да буду разрађени, може се поставити питање како би значења појединих глаголских облика могла бити обрађена и ученицима јасно представљена.

Стога је најпрактичније и најјасније предочена функција глаголских облика, као и њихових значења, управо на књижевним текстовима савремених писаца. Када је реч о релативном значењу неког глаголског облика, као што је аорист, Станојчић тврди: „Релативно употребљен аорист означава да су се радња, стање или збивање вршили, односно извршили у једном одређеном времену у прошлости, које је изван времена када се о њима саопштава” (Stanojčić, 2010: 370). Слично је издвојено и значење императива као модуса, начина, као нечега што није а тек треба да се деси: „Углавном је модалног карактера, тј. означава став говорног лица, на пример став услова или став допуштања” (Stanojčić, 2010: 375).

Зато је уобичајено и методички прихватљиво да се поменути глаголски облици истражују само у функцији, а то значи у примени у књижевноуметничком делу.

Посебан изазов у настави синтаксе глагола, у методичком погледу, могу представљати претеритални глаголски облици који у савременом српском језику, посебно у писаној комуникацији, неретко бивају замењени другим претериталним формама. Један од њих је аорист. С обзиром на то да има „значајан стилски потенцијал” (Тошовић, 2002: 201) и да стилски обогаћује не само књижевноуметнички, већ и разговорни функционални стил, у настави синтаксе би употреба овог претерита требало да буде прегледно представљена, требало би да буду показане његове значењске могућности, као и да његово разматрање буде засновано на конкретним примерима, односно на оригиналној употреби аориста у књижевноуметничким текстовима.²³² На сличан начин се у настави синтаксе може посматрати и императив, како би се избегло набрајање његових појединих типова значења и њихово механичко запамћивање код ученика.

С тим у вези, погодни могу бити одломци из романа *Сумња у биографију* Радослава Братића, као и дела Емира Кустурице: *Смрт је нејровјерена ѿласина* и *Сво јага*, јер се у њима уочавају несвакидашње временске перспективе.²³³ Поред тога, у предложеним делима у дијалекатској подлози говора ликова стоје основе различитих дијалекатских зона, што је у сагласју са ставом да би лингвометодички текстови морали бити „разноврсни у најширем смислу речи: требало би да потичу из средина које се разликују по дијалекатским карактеристикама и да припадају савременом језику, али и старијем језичком периоду” (Dešić, 1984: 99). С тим у вези, Правилником о програму наставе и учења за први разред гимназије (Pravilnik o programu nastave i učenja za prvi razred gimnazije, 2018) примењује се контрастивна анализа у изучавању акцената, те се, у вези стим, препоручује и примена контрастивне анализе глаголских облика на основу чега ће ученици из дијалекатских крајева моћи да уоче разлику између дијалекатског облика одређеног глаголског облика и његовог лика у стандардном књижевном језику.

232 У настави српског језика „ниједан лингвистички феномен не треба приказивати изоловано, већ у оквиру посебног, за ту прилику одабраног текста, у коме се одређена језичка појава запажа” (Veljković-Stanković 2004: 215–216). У том контексту можемо говорити о значају лингвометодичких текстова, јер је за сваког наставника српског језика веома важно какав ће избор текстова понудити ученицима.

233 Премда предложена књижевна дела нису саставни део наставног плана и програма за српски језик и књижевност за гимназије и средње стручне школе (Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za zajedničke predmete u stručnim školama i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred, 1991) могу представљати корпус допунског избора, јер је у избору лектире и допунском избору дата могућност наставницима да одаберу и изван број књижевноуметничких дела савремених писаца, чиме се ученици упознају са репрезентативним примерима савремене књижевности и у прилици су да критички самеравају поезику њихових дела са канонским вредностима.

У наведеним књижевним делима се сврисходно и свеобухватно могу посматрати употреба и значења аориста и императива у оквиру једног ширег интеграцијско-корелацијског поступка повезивања наставе језика и књижевности, јер ова глаголска времена доприносе специфичној организацији литерарне структуре и својим значењима остварују естетски ефекат. Таква „лингвостилистичка сагледавања показују ученицима како да проникну у слојеве књижевног текста” (Petrovački, 2009: 350)

Одломци из романа *Сумња у биографију* упућују на то да је аорист сачуван у приповедању и књижевноуметничком функционалном стилу. Поред тога, у наведеном литерарном делу аорист се употребљава у свим синтаксичким позицијама у којима га срећемо и у стандардном језику. С тим у вези, ученицима могу бити дата следећа питања за одређивање значења и функције аориста у овом роману.

- Пронађи облике аориста у датом тексту.
- Утврди њихова предиктивна значења.
- Пронађи значење издвојених глагола у речнику (нпр. Речник САНУ, једнотомни Речник МС).
- Одреди каква је природа временског односа датих глагола.
- Одреди које лице је у питању.
- Објасни да ли се у одабраном тексту аорист гради од перфективних или/и имперфективних глагола.
- Обрати пажњу на време пищевог/нараторовог причања.
- Размисли о томе која је примарна служба аориста и да ли у анализираном тексту има и других функција.
- Објасни да ли је низање глагола у реченици у складу са логичким одвијањем догађаја у стварности.
- Размисли о стилистичким функцијама аориста у овом роману.

Предложени задаци могу подстицајно деловати на ученике и помоћи да усвајање знања о употреби и значењу аориста у српском језику буде функционално и применљиво, и да се избегне граматизирање и шаблонско/декларативно учење градива о аористу. Поред тога, важно је истаћи да ће на овај начин језичка појава бити изучавана у контексту и да ће бити стављена у функцију тумачења текста, што је један од основних програмских захтева у програму српског језика и књижевности, посебно у средњошколској настави. И не мање важно, може допринети очувању ове претериталне глаголске форме у систему глаголских облика, јер управо млади представљају најпрогресивнију групу говорника српског језика.

Литерарна дела *Смрт* је *нейровјерена* *џласина* и *Стио јага* такође могу бити погодан језички предлогак приликом разматрања одређеног глаголског облика. Реч је о употреби императива и његовој анализи у директном говору која може помоћи да се донесу закључци о значењима императива која су условљена семантиком глагола и одређеним контекстуалним ситуацијама.

Задаци које ученици могу израђивати углавном су истраживачког карактера. Стога се може применити рад у групама који би подразумевао следеће:

- задатак прве групе био би да пронађе у Кустуричином књижевном делу (које ученици одаберу) све глаголске облике, да их попише и идентификује, а потом да утврди који је облик најфреквентнији;
- друга група би могла да појасни фонетску и морфолошку структуру одабраних глагола у императиву, према избору, и да потражи објашњење њихових значења у речницима;
- задатак треће групе односи би се на то да ученици размотре семантичко-прагматичку и стилску функцију императива у Кустуричином делу (одабраном такође према избору ученика).

Такав приступ обради садржаја може се посматрати и кроз призму активног учења, јер омогућава да ученици „активни конструктори свога знања, а не пасивни примаоци, прости 'сакупљачи' статичног знања” (Pešikan, 2010: 160),²³⁴ будући да ће ученици бити у прилици да активно стичу нова знања, у конкретном случају, из синтаксе глагола.²³⁵ Делатност, односно активности ученика ће бити засноване на претраживању литературе, постављању релевантних питања и трагању за њиховим одговорима, праћењу сопственог учења и процењивању властите ефикасности, што представља неке од видова активног учења/усвајања знања. Заправо, током активне наставе ученик не само да ће овладати новим знањима, већ ће развијати критичко мишљење и унапређивати социјалне вештине и навике.

Комплекснији задаци који се постављају ученицима такође су истраживачког карактера и могу се остварити кроз израду семинарских радова на крају школске године, јер је један од принципа новог концепта програма

234 Основне карактеристике активног учења су: учење је властита, јединствена конструкција онога који учи; мноштво различитих метода омогућава различитим типовима ђака да дођу до изражаја; посао наставника је креирање наставних ситуација у којима ће ученици бити увучени у активности кроз које ће конструисати своје знање и умеће из дате области; наставник и ученик се налазе у асиметричном, али партнерском односу; циљ активне наставе јесте подстицање развоја личности ученика (Pešikan i Ivić, 2000). Циљ активне наставе јесте подстицање развоја личности ученика (Pešikan, 2000).

235 Групни облик рада не може се изједначити са активном наставом и ту чињеницу у наставној пракси не би требало занемарити.

наставе и учења управо оспособљавање ученика да изврђују семинарске радове. С тим у вези, наводимо следеће теме које могу бити задате матурантима средњих школа:

- Упоредна анализа употребе императива у делу Емира Кустурице и драмског писца (на пример: Јована Стерије Поповића, Бранислава Нушића и сл.);
- Императив као језик сужња или императора у Кустуричиним делима;
- Функција императива у стварању филмских симбола.

С друге стране, повезујући садржаје изучавања синтаксе и лексикологије, могу се ученицима на нивоу фронталног рада дати задаци да пронађу што више синонимних глагола (нпр. глаголи говорења) исказаних императивом у литерарном делу Емира Кустурице. Потом им се може задати да за све забележене глаголе пронађу што адекватније антониме и да провере њихова значења у речницима.

Како би настава синтаксе била ефикасна, неопходно је да ученици разумеју шта све реферише глагол у синтаксичкој вези, као и важност лексичке семантике глагола у формирању синтаксичке конструкције. Поред тога, уводећи се систематичније у област синтаксе глагола, ученици би требало да сагледају како се сви аспекти глагола, и речи уопште, спајају и функционално испољавају у реченици, односно у тексту. Дакле, требало би синтакси глагола у настави приступити тако да се дата сложена језичка јединица (глагол) изучава као јединица фонетике, морфологије, синтаксе и лексикологије (лексичке семантике), као и да се посматра у одређеном контексту, а не самостално и независно од језичке стварности. Тако ће бити превазиђени рутински и устањени поступци и облици рада и биће реализован основни циљ наставе српског језика и књижевности: оспособљавање ученика за нормативну употребу језика, унапређивање њихове језичке компетенције/језичке културе у целини, изграђивање потребе за читањем и способности да се у том чину достигне естетски доживљај и висок ниво разумевања прочитаног.

ИЗВОРИ

- 📖 Lukić, V. (1983). *Dečji frekvencijski rečnik*, II dopunjeno izdanje. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- 📖 Nikolić, M. (2000). *Obratni rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU; Palčić (izvršni izdavač).
- 📖 Piper, P., Dragičević R. i Stefanović, M. (2005). *Asocijativni rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Beogradska knjiga – Filološki fakultet – Službeni list.

- 📖 Pravilnik o dopunama Pravilnika o programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja i programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2019). *Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik*, broj 3/2019.
- 📖 Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za gimnazije i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred gimnazije (1991). *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 3/1991.
- 📖 Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o planu obrazovanja i vaspitanja za zajedničke predmete u stručnim školama i program obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred (1991). *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 4/1991.
- 📖 Pravilnik o nastavnom programu za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja. *Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik*, broj 2/2010.
- 📖 Pravilnik o planu obrazovanja i vaspitanja za gimnaziju i programu obrazovanja i vaspitanja za I razred; *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 5/1990.
- 📖 Pravilnik o programu nastave i učenja za drugi razred gimnazije (2019). *Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik*, broj 8/2019.
- 📖 Pravilnik o programu nastave i učenja za drugi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2018). *Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik*, broj 16/ 2018.
- 📖 Pravilnik o programu nastave i učenja za prvi razred gimnazije (2018). *Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik*, broj 12/2018.
- 📖 Pravilnik o programu nastave i učenja za sedmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2019). *Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik*, broj 5/2019.
- 📖 Program nastave i učenja za šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2018). *Službeni glasnik Republike Srbije, Prosvetni glasnik*, broj 15/2018.
- 📖 Vasić, S. (1996). *Polazne osnove novije srpske proze, knj. 1, Rečnik četiri jevanđelista*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

ЛИТЕРАТУРА

- 📖 Baumann, J. F., Kameñeni, E. J. & Ash, G. E. (2003). Research on vocabulary instruction: Voltaire redux. In J. Flood, D. Lapp, J. R. Squire & J. M. Jensen (Eds.), *Handbook on research on teaching the English language arts* (2nd ed.) (752–785). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- 📖 Božić, C. (2014). Internet i multimedija kao sredstva u nastavi književnosti (doktorska disertacija). Niš: Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu.
- 📖 Bromley, K. (2007). Nine things every teacher should know about words and vocabulary instruction. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 50(7), 528–537.
- 📖 Culler, J. (1997). *Literary theory (A Very Short Introduction)*. Oxford University Press.
- 📖 Cvetanović, Z., Stojanović, B. i Mišić, D. (2017). Vrste tekstova u razrednoj nastavi jezika i književnosti. *Teme*, 41(3), 639–652.
- 📖 Dešić, M. (1984). Lingvometodički tekstovi. U: J. Đukanović (ur.), *Gramatika u nastavi maternjeg i stranih jezika*, (99–103). Beograd: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije.
- 📖 Dragičević, R. (2006). Kultura izražavanja u nastavi srpskog jezika. *Inovacije u nastavi*, 19/1, 29–35.
- 📖 Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- 📖 Dragičević, R. (2012). *Leksikologija i gramatika u školi: metodički ogledi*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- 📖 Dragičević, R. (2018). *Srpska leksika u prošlosti i danas*. Novi Sad: Matica srpska.
- 📖 English, M.C. & Kitsantas, A. (2013). Supporting Student Self-Regulated Learning in Problem- and Project-Based Learning. *The Interdisciplinary Journal of Problem-based Learning*, 7(2), 128–150.
- 📖 Evans, V. (2006). Lexical concepts, cognitive models and meaning-construction. *Cognitive Linguistics*, 17(4), 491–534.
- 📖 Gortan Premk, D. (2017). Srpska leksikografija danas. *Južnoslovenski filolog*, 73(3–4), 291–313.
- 📖 Hart, B. & Risley, T. R. (2003). The early catastrophe: The 30 million word gap by age 3. *American Educator*, 27(1), 4–9.

- 📖 Janičijević, V. (2016). *Teorija književnosti u razrednoj nastavi*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- 📖 Kovačević, M. (1998). *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Beograd: Društvo „Raška škola”.
- 📖 Kovačević, M. (2017). *Srpski jezik pod lupom nauke*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- 📖 Kristal, D. (1987). *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit.
- 📖 Lazarević E. i Stevanović, J. (2013): Razvijenost jezičkih metafora kod učenika mlađeg osnovnoškolskog uzrasta. *Nastava i vaspitanje*, 62(2), 199–215.
- 📖 Lazarević, E. i Stevanović, J. (2015). Razvijenost hiponimije u jeziku učenika mlađeg osnovnoškolskog uzrasta. *Nastava i vaspitanje*, 64(1), 39–54.
- 📖 Lazarević, E. i Šefer, J. (2009). Jezik udžbenika narativnih predmeta: razumevanje reči u sedmom razredu osnovne škole. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 41(2), 418–436.
- 📖 Lešić, Z. (2011). *Jezik i književno djelo*. Beograd: Službeni glasnik.
- 📖 Milanović, A. (2010). *Jezik srpskih pesnika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- 📖 Milošević, J. (2018). Reforma nastavnih programa, *Svet reči: časopis za srpski jezik i književnost*, br. 45–46, 47–50.
- 📖 Milošević, J. (2019). Novi nastavni programi – obuke nastavnika i realizacija programa, *Svet reči: časopis za srpski jezik i književnost*, br. 47–48, 49–51.
- 📖 Mrkalj, Z. (2010). Pojam korelacije u metodici nastave. *Metodički vidici: časopis za metodiku filoloških i drugih društveno-humanističkih predmeta*, 1 (1), 47–55.
- 📖 Muller, C. (1978). Lexique et procédures heuristiques. Arguments pour un renouvellement de l'enseignement du vocabulaire au degré élémentaire (Word-Study and Heuristic Processes. Arguments for a Renewal in the Teaching of Vocabulary at the Elementary Level). Acts of the Colloquium of the Swiss Interuniversity Commission for Applied Linguistics. CILA Bulletin, No. 28.
- 📖 Nagy, W. E. & Scott, J. A. (2000). Vocabulary Processing. In M. Kamil, P. Mosenthal, P. D. Pearson & R. Barr (Eds.), *Handbook of Reading Research*, Vol. 3, (269–284). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- 📖 Nation, K. i Snowling, M. J. (2004). Beyond phonological skills: Broader language skills contribute to the development of reading. *Journal of Research in Reading*, 27(4), 342–356.
- 📖 Palermo, D. S. (1971). Characteristics of word association responses obtained from children in grades one through four. *Developmental Psychology*, 5(1), 118–123.
- 📖 Palmer, F. R. (1997). *Semantics* (2nd Edition). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- 📖 Pešikan, A. (2000). *Psihološki pristup aktivnom učenju istorije na osnovnoškolskom nivou* (doktorska disertacija). Beograd: Odjeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- 📖 Pešikan, A. (2010). Savremeni pogled na prirodu školskog učenja i nastave: socio-konstruktivističko gledište i njegove praktične implikacije. *Psihološka istraživanja*, 13(2), 157–184.
- 📖 Pešikan, A. i Ivić, I. (2000). Interaktivna nastava – aktivno učenje kao vid osavremenjavanja nastave. *Nastava i vaspitanje*, 49(1–2), 160–172.
- 📖 Petrovački, Lj. i Štasni, G. (2008). *Metodičke aplikacije: planiranje, programiranje i pripremanje nastave srpskog jezika i književnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- 📖 Petrovački, Lj. (2008). Metodičke aplikacije u nastavi sintakse: značenje i upotreba glagolskih oblika. U Lj. Petrovački (ur.), *Unapređivanje nastave srpskog jezika i književnosti* (zbornik radova) (59–73). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odeak za srpski jezik i lingvistiku.
- 📖 Petrovački, Lj. (2009). Metodičke aplikacije u nastavi sintakse. U O. Radulović (prir.), *Tumačenje književnog dela i metodik nastave, drugi deo* (343–359). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odeak za srpsku književnost i jezik.
- 📖 Petrovački, Lj. i Štasni, G. (2010). *Metodički sistemi u nastavi srpskog jezika i književnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odeak za srpski jezik i lingvistiku.
- 📖 Petrović, T. (2006). *Zdravica kod Balkanskih Slovena*. Beograd: Balkanološki Institut SANU.
- 📖 Petrović, T. (2006). *Zdravica kod balkanskih Slovena: etnolingvistički pogled*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- 📖 Prčić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj.
- 📖 Rosandić, D. (2005). *Metodika književnoga odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.

- 📖 Rosić, T. (2013a). Lingvostilističke analize Dušana Jovića. *Uzdanica*, 10(2), 27–33.
- 📖 Rosić, T. (2013b). *Imanentno-metodičko tumačenje pesničkog teksta*. Jagodina: Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu.
- 📖 Rosić, T. (2015). *Imanentno-kritičke i metodičke interpretacije*. Jagodina: Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu.
- 📖 Savery, J. R. (2006). Overview of problem-based learning: Definitions and distinctions. *Interdisciplinary Journal of Problem-based Learning*, 1(1), 9–20.
- 📖 Ševkušić, S. (2003). Kreiranje uslova za kooperativno učenje: osnovni elementi. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 35, 94–103.
- 📖 Ševkušić, S. (2006). Kooperativno učenje i kvalitet znanja. U S. Krnjajić (prir.), *Pretpostavke uspešne nastave* (179–202). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- 📖 Ševkušić, S. (2015). Kooperativno učenje. U J. Šefer, D. Stanković, I. Đerić, V. Džinović (prir.), *Pedagoški pristup Trolist: podsticaj za saradnju, stvaralaštvo i inicijativu* (priručnik za škole) (84–93). Beograd: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i Institut za pedagoška istraživanja.
- 📖 Snow, C., Barnes, W. S., Chandler, J., Goodman, I. F. & Hemphill, L. (2000). *Unfilled expectations: Home and school influences on literacy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 📖 Solar, M. (1986). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- 📖 Stahl, S. A. & Nagy, W. E. (2006). *Teaching words meanings*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- 📖 Stanojčić, Ž. (2010). *Gramatika srpskog književnog jezika*. Beograd: Kreativni centar.
- 📖 Stevanović, J. (2012a). Odnos postignuća učenika u domenu kulture izražavanja i ishoda nastave srpskog jezika u srednjoj školi. U S. Marinković (ur.), *Nastava i učenje – ciljevi, standardi, ishodi* (459–472). Užice: Učiteljski fakultet.
- 📖 Stevanović, J. (2012b). Kultura izražavanja u nastavnim planovima i programima i udžbenicima za srednju školu. *Nastava i vaspitanje*, 61(3), 393–407.
- 📖 Stevanović, J. (2019). Jezička kultura u udžbeničkoj literaturi za srednju školu. U A. Pešikan i J. Stevanović (ur.), *Udžbenik: stara tema pred izazovima savremenog doba* (103–115). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- 📖 Stevanović, J. i Dimitrijević, M. (2013). Podsticanje inicijative, saradnje i stvaralaštva u nastavi srpskog jezika i književnosti. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 45(2), 381–403.
- 📖 Stevanović, J. i Lazarević, E. (2014). O pojedinim aspektima semantičkog razvoja učenika mlađeg osnovnoškolskog uzrasta. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 46(2), 299–319.
- 📖 Tanasić, S. (2005). Sintaksa glagola. U P. Piper, I. Antonić, V. Ružić, S. Tanasić, Lj. Popović i B. Tošović (M. Ivić red.), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*, 345–476. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska.
- 📖 Thomas, J. W. (2000). *A Review of Research on Project-Based Learning*. San Rafael, California: The Autodesk Foundation.
- 📖 Thomas, J.W. (2000). A Review of Project Based Learning. A Report prepared for The Autodesk Foundation. San Rafael, CA. Retrieved June 23, 2019 from the World Wide Web http://www.bobpearlman.org/BestPractices/PBL_Research.pdf.
- 📖 Tošović, B. (2002). *Funkcionalni stilovi*. Beograd: Beogradska knjiga.
- 📖 Velek, R i Voren, O. (1965). *Teorija književnosti*. Beograd: Nolit.
- 📖 Veljković-Stanković (2004). Termin lingvometodički tekst. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 33(3), 215–222.
- 📖 Vigotski, L. (1983). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.
- 📖 Vuković, J. (1967). *Sintaksa glagola: studije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- 📖 White, T. G., Graves, M. F. & Slater, W. H. (1990). Growth of reading vocabulary in diverse elementary schools: Decoding and word meaning. *Journal of Educational Psychology*, 82(2), 281–290.
- 📖 Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures Through Their Key Words (English, Russian, Polish, German and Japanese)*. New York: Oxford University Press.
- 📖 Yopp, H. K., Yopp, R. H. & Bishop, A. (2009). *Vocabulary instruction for academic success*. Huntington Beach: Shell Education.

О АУТОРИМА

Др Јелена СТЕВАНОВИЋ

рођена је 1976. године у Крушевцу. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а докторирала на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Научни је сарадник Института за педагошка истраживања у Београду где је запослена од 2008. године. Њена професионална интересовања усмерена су на следеће области: језичка култура и функционална писменост (на свим нивоима образовања), настава српског језика у основној и средњој школи, ортографија српског језика, стилистика српског језика, критичка писменост. Поред тога, бави се и анализом основношколских и средњошколских уџбеника српског језика. Аутор је бројних радова у међународним и националним часописима и монографијама и уредник је двеју монографија. Била је члан тима за реализацију неколико међународних пројеката у области образовања. Члан је Председништва Заједнице института Србије.

Др Јадранка МИЛОШЕВИЋ

рођена је 1965. у Пожаревцу. Дипломирала је, магистрала и докторирала на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Саветник је координатор за српски језик и књижевност, руководиоца Сектора за друштвене и хуманистичке предмете у Заводу за унапређивање образовања и васпитања у Београду, где је запослена од 2010. године. Има дугогодишње искуство у образовању, како у извођењу наставе, тако и у руковођењу и организацији наставног процеса у школи. Радећи дуго година као професор српског језика и књижевности у гимназији, у настави је примењивала истраживачке методе које се односе на активно учење, кооперативно учење, стваралачки и креативни приступ изучавања српског језика и књижевности. Бави се дијалектологијом и акцентологијом, лексикологијом и морфологијом, наставом српског језика и књижевности у основној и средњој школи, употребом и функцијом уџбеника у основном и средњем образовању. Аутор је уџбеника и приручника који омогућавају лакше разумевање и познавање наставног програма за српски језик и књижевност. Аутор је и реализатор стручних семинара који подстичу стваралачки рад и примену креативне методике у настави српског језика и књижевности. Објавила је бројне радове у међународним и националним монографијама и часописима.

БИБЛИОГРАФСКА ЗАБЕЛЕШКА

Лексичка средства у функцији стилизације у делу *Доживљаји Николеџине Бурсаћа* Бранка Ћопића, рад представља измењену и допуњену верзију следећег рада: Stevanović, J. (2012): *Leksička sredstva stilizacije u delu Doživljaji Nikoletine Bursaća* Branka Ćopića. U V. Jovanović, T. Rosić (ur.), *Književnost za decu i omladinu – nauka i nastava*, (105–117), Jagodina: Pedagoški fakultet.

Дејча лексика у збирци прича *Дејца са границе* Жељка Пржуља: структурна анализа, рад представља измењену и допуњену верзију следећег рада: Milošević, J. (2018). *Dečja leksika u delu Djeca sa granice* Željka Pržulja: strukturna analiza. U M. Kovačević i J. Petković (ur.), *Srpski jezik, književnost, umetnost: zbornik radova sa XII međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (27–28. X 2017), knjiga I, Kurs opšte lingvistike*, (141–152). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.

Значења аориста у роману *Сумња у биографију* Радослава Братића, рад представља измењену и допуњену верзију следећег рада: Milošević, J. (2016). *Uпотреба aorista u romanu Radoslava Bratića Sumnja u biografiju*. U M. Kovačević i J. Petković (ur.), *Srpski jezik, književnost, umetnost: zbornik radova sa X međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (23–25. X 2015), knjiga I, Jezik, književnost, umetnost*, (219–228). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.

Неке особености лексике у поезији Ратка Марковића Риђанина: збирка песама *Рувимове Васкрсне верије*, рад представља измењену и допуњену верзију следећег рада: Milošević, J. (2017). *Neke osobenosti leksike Ratka Markovića Riđanina u zbirci pesama Ruvimove Vaskrsne verige*. U M. Kovačević i J. Petković (ur.), *Srpski jezik, književnost, umetnost: zbornik radova sa XI međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (28–29. X 2016), knjiga I, (Srpski) jezik u komunikativnoj funkciji*, (125–136), Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.

ИНДЕКС АУТОРА

Aleksić 28, 41
Andrić D. 22
Andrić I. 81
Arsenijević 116, 117
Ash 187
Ašić 118, 119
Avramović 69

B

Babić M. 84, 125, 126, 132
Babić S. 31, 32, 97
Bahtin 70
Bandić 154
Barnes 188
Baumann 187
Belić 18, 19, 47, 72, 82, 88, 102, 106
Bishop 187
Bogdanović 50, 71
Bošković 12, 17, 19, 61
Božić 205, 206
Bratić 109
Bromley 188
Budimir 61

С, Ѓ, Ђ

Chandler 188
Culler 200
Cvetanović 202
Cvetković 60
Ѓutura 86, 123
Ѓopić 77
Ѓorac 82
Ѓorić 12, 19, 32, 38, 43, 67, 73, 83, 88, 93, 106,
164

Ѓosić-Vukić 76

D, Đ

Daničić 12
Danajlić 87
Deretić 76
Dešić 25, 26, 43, 82, 88, 210
Dimitrijević 184, 189, 197, 207
Dojčinović 172
Dragičević 33, 36, 42, 54, 56, 57, 59, 79, 100, 138,
139, 171, 175, 187, 188, 190, 191, 195,
196, 197, 214
Đindić 56

E

English 194
Evans 187

G

Glibanović-Vajzović 22
Goodman 188
Gortan Premk 35, 195
Graves 188
Grickat 176

H

Hafner 57
Hart 188
Hemphill 188

I

Isaković 17, 19
Ivić I. 212
Ivić M. 12, 15
Ivić P. 12, 13, 18, 62, 113, 116

J

Janićijević 199
Jeftimijević Lilić 167
Jerkov 150
Jerković 16
Jovanović A. 136, 146
Jovanović J. 12, 29, 46, 50, 52, 55, 64, 78, 128
Jovanović M. 26
Jovanović V. 32, 33, 50, 57, 58, 62, 86, 93, 94, 97,
102, 105, 136, 142, 178
Jović 11, 19, 135, 152

K

Kame'enui 187
Kamp 114
Katnić-Bakaršić 132
Kiršova 33
Kitsantas 194
Klajn 63, 92, 94, 105, 164
Kočić 24, 27, 32, 33, 37, 39, 41, 42
Kostić-Tomović 53
Kovačević 42, 65, 91, 92, 95, 96, 99, 102, 105,
108, 124, 132, 148, 151, 154, 158, 180,
185, 186, 208
Kožina 110
Kristal 187

L

Lalević 171
Lazarević 166, 188, 189
Lešić 75, 89, 185
Ličen 125
Lompar 46

M

Marinković 158, 166
Marjanović 76
Marković 135, 165
Maticki 45
Miketić 39
Milanović 23, 46, 186
Miličević 22
Milosavljević 136
Milošević 34, 168, 169, 183, 189, 192

Minović 22, 23
Mišić 202
Mladenović 12, 17, 56, 62, 155
Mrkalj 196, 197, 199, 201
Mršević-Radović 33, 73, 80
Muller 188
Musić 109

N

Nagy 188, 215
Nation 187
Nenadić 136, 151
Nikolić 68, 72, 79, 158
Novaković 22, 24

O

Ognjanović 76

P

Palermo 188
Palmer 187
Paunović 116
Peco 12, 13, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 28
Pešikan 14, 28, 212
Petković 48, 59, 60, 61
Petrovački 193, 203, 208, 209, 211
Petrović S. 12, 14, 38, 40, 41, 186
Petrović T. 35
Piper 114, 115, 116, 123, 124, 127, 129, 213
Popović 16, 41, 50, 73, 108, 134
Prčić 36, 186, 187

R

Radić 39
Radulović 124, 134
Risley 188
Ristić 87, 105, 106, 158, 171, 173, 183
Rorer 11
Rosandić 197
Rosić 186, 199

S

Savery 194
Scott 188
Šefer 188
Sekulić 22
Serl 124
Ševkušić 195, 198, 204
Silić 49, 82
Simeon 65, 161, 180

Simić 12,, 26, 46, 82, 85, 88, 108, 127, 128
 Šipka 22, 63, 155
 Škaljić 38, 39, 40, 41, 53, 78, 79
 Skerlić 21
 Skok 14, 27, 38
 Sladoje-Bošnjak 84
 Slater 188
 Snow 188
 Snowling 187
 Solar 185
 Sorokletov 58
 Stahl 188
 Stakić 93
 Stanojić 47, 50, 52, 55, 67, 108, 116, 136, 139,
 145, 146, 209
 Stanojević 117, 118, 119
 Štasni 174, 203
 Stevanović J. 21, 22, 26, 30, 37, 42, 43, 97, 188,
 189, 191, 197, 207
 Stevanović M. 31, 68, 93, 94, 109, 121, 127
 Stijović 56, 172, 173, 174, 175
 Stojanović 40, 129, 202
 Stojković 153, 154
 Subotić 34, 35, 47, 57, 155

T

Tanasić 108, 208
 Tanasković 25
 Thomas 194
 Todorović J. 169
 Todorović M. 168
 Tomić 38, 39
 Torbarina 17
 Tošović 48, 50, 75, 85, 110, 210

V

Velek 185
 Veljković-Stanković 30, 32 69, 74, 83, 103, 210
 Veljović 49, 112
 Vendler 118
 Vigotski 197
 Vlajić-Popović 16, 41
 Voren 185
 Vtov 100
 Vučković 46
 Vukićević 15
 Vuković 108, 113, 208
 Vuletić-Đurić 16
 Vulin 22

W

White 188
 Wierzbicka 186

Y

Yopp 187

Z, Ž

Zorić 45
 Živković 158

Укњизи су сви радови методолошки добро опремљени историјом теме у богатој литератури, јасно дефинисаним циљевима истраживања, детаљном обрадом грађе која води до поузданих резултата... Све анализе засноване су на тврдој теоријској подлози лексикологије, семантике и граматике, као и методике српског језика и књижевности, што њиховим стилистичким и методичким аспектима даје егзактан карактер.

Проф. др **Миланка БАБИЋ** (из рецензије)

Значај ове публикације је могуће сагледати у два основна контекста. Први се односи на лексичко-семантичке и стилске одлике представљених дела одабраних српских писаца, које у научном дискурсу одређују развој филологије, лексикологије, граматике и српског језика уопште. Другим контекстом се потврђују педагошко-методичке вредности овог рукописа, пре свега у односу на његову употребљивост у савременој настави српског језика и књижевности, могућност очигледног сагледавања и представљања образовних садржаја, самим тим активизације, промишљања и развоја ученика.

Проф. др **Емина КОПАС-ВУКАШИНОВИЋ** (из рецензије)

Монографија спада у категорију оригиналних научних радова. Она представља нов иновативан и оригиналан допринос лингвостилистичком тумачењу одабраних књижевних дела и њиховом увођењу у наставу, у складу са новијим методичким стратегијама. Монографија формално и садржински задовољава строге захтеве научно-теоријског дискурса.

Проф. др **Тиодор РОСИЋ** (из рецензије)

ISBN 978-86-7447-146-3

9 788674 471463